

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GENEL DİLBİLİM ANABİLİM DALI
GENEL DİLBİLİM PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**BİLİŞSEL DİLBİLİM ÇERÇEVESİNDE DİLSEL TERSİNLEME:
NASREDDİN HOCA FIKRALARI ÜZERİNE BİR İNCELEME**

İbrahim ÇELİK

Danışman

Doç. Dr. Özgün KOŞANER

İZMİR - 2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Bilişsel Dilbilim Çerçevesinde Dilsel Tersinleme: Nasreddin Hoca Fıkraları Üzerine Bir İnceleme” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../....

İbrahim Çelik

İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Bilişsel Dilbilim Çerçevesinde Dilsel Tersinleme: Nasreddin Hoca Fıkraları

Üzerine Bir İnceleme

İbrahim ÇELİK

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Genel Dilbilim Anabilim Dalı

Genel Dilbilim Programı

İnsanlar birbirleri ile iletişim kurarken aktarmak istedikleri iletinin karşı tarafa bir bozulmaya uğramadan ulaşmasını amaçlamaktadır. Bu nedenle, konuşma sırasında üretilen sözcelerin anlamlarının en açık ve en anlaşılır biçimde olması beklenir. Ancak bazı dilsel özelliklerin kullanımı bu beklenti ile örtüşmemektedir. Bu çalışmanın amacı, bu dilsel özelliklerden birisi olan tersinlemeyi bilişsel dilbilim çalışmaları çerçevesinde inceleyerek kullanım nedenlerine yönelik bir açıklama bulmaktır. Çalışmanın temelini oluşturan iki araştırma sorusu bulunmaktadır:

I. Dilsel tersinleme bilişsel olarak nasıl işlenmektedir? Hangi süreçlerden geçtikten sonra anlamlandırılmaktadır?

II. Dilsel tersinlemenin belirlenmesinde ne gibi araçlardan yararlanılabilir? Var olan düzenekler ve yordamlar haricinde metinlerdeki hangi dilsel yapılar tersinleme varlığına kanıt olarak işlev görmektedir?

Bu çalışmada incelenen tersinleme örnekleri Mustafa Duman'ın *Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası* adlı çalışmasından alınmıştır. Seçilen fıkralar öncelikle Burgers, Mulken ve Schellens (2011:186-205) tarafından tersinleme çözümlemeleri için geliştirilen *Dilsel Tersinleme Yordamı* kullanılarak incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda toplam 302 fıkrada 3639 adet birim olduğu ve bu birimlerden 148 tanesinde tersinleme anlamı ve özellikleri görüldüğü belirlenmiştir.

Tersinleme özelliği görülen birimler daha sonra da Sperber ve Wilson (1981, 1992, 2012) tarafından geliştirilen *Yansıtma Yorumlama Kuramı* ve Ruiz de Mendoza ve Masegosa'ya (2014) ait *Bilişsel Dilsel Tersinleme Kuramı* çerçevesinde incelenerek tersinlemenin ne amaçla ve hangi bilişsel süreçlerden geçerek gerçekleştiği açıklanmaya çalışılmıştır.

İncelenen tersinleme örneklerinde, Türkçedeki tersinlemenin çağrıştırılan bir senaryo ile, konuşucunun asıl tutumu arasındaki karşıtlıktan yararlanarak konuşucunun aktarmak istediği iletiyi belli etmek için kullanıldığı görülmüştür. Senaryo çağrıştırma süreci yansıtılan bir düşünce, inanış, beklenti ya da toplumsal kuraldan yola çıkılarak yapılan genişleme işlemiyle gerçekleştirilirken, konuşucunun asıl tutumu da gerçekte yaşanan senaryodan yapılan daralma işlemiyle yansıtılmaktadır.

Çalışmanın sonunda da daha sonraki çalışmalara fikir verebilmesi için bu alanda yanıtlanması gerekebilecek bazı sorulara yer verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Tersinleme, Yansıtma Yorumlama Kuramı, Bilişsel Dilsel Tersinleme Kuramı, Dilsel Tersinleme Yordamı, Nasreddin Hoca Fıkraları.

ABSTRACT

Master's Thesis

Verbal Irony in Cognitive Linguistics: An Analysis on the Stories of Nasreddin

Hodja

İbrahim ÇELİK

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of General Linguistics

General Linguistics Program

When people communicate with each other, they aim to make sure that their message reaches the other interlocutor without any loss or damage. That's why, it is natural to expect the utterances to be in the clearest and the most understandable form. However, the use of some linguistic devices does not overlap with this expectation. The aim of this study is to explain the reasons why irony, which is one of these devices, is used from a cognitive linguistic perspective. The study has two research questions as follows:

- I. How is irony processed cognitively? What operations does it undergo in the way of being meaningful to interlocutors?
- II. What can be the useful tools to identify verbal irony? Apart from the current devices and procedures, what linguistic structures can function as a proof to the existence of verbal irony?

The samples of irony, which are analyzed in this study, were compiled from Mustafa Duman's work named *Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası*. Firstly, the selected stories were analyzed by using the *Verbal Irony Procedure*, which is developed by Burgers, Mulken and Schellens (2011:186-205) for the purposes of irony analysis. As a result of this analysis, it was found that there were 3639 units in 302 stories, and 148 of these units were carrying the necessary features of an ironic meaning.

The units which have the ironic features were then analyzed under the *Echoic Interpretation Theory* by Sperber and Wilson (1981, 1992, 2012) and *Cognitive-Linguistic Approach* by Ruiz de Mendoza and Masegosa (2014) to illustrate why and how ironic meaning was used.

In the analyzed irony samples, it has been seen that irony is used to show the intended message by means of the contrast between the expected situation and the real attitude of the speaker. While the process of activating the expected situation is done by an operation of expansion from an echoed belief, idea, expectation or a social norm, the real attitude of the speaker is created by an operation of reduction from the real situation.

Finally, some research questions which might guide the further research studies in this subject were suggested for interested researchers.

Keywords: Irony, Echoic Interpretation Theory, Cognitive Linguistic Approach, Verbal Irony Procedure, The Stories of Nasreddin Hodja.

**BİLİŞSEL DİLBİLİM ÇERÇEVESİNDE DİLSEL TERSİNLEME:
NASREDDİN HOCA FIKRALARI ÜZERİNE BİR İNCELEME**

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
ÇİZELGELER LİSTESİ	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiii
RESİMLER LİSTESİ	xiv
EKLER LİSTESİ	xiv

GİRİŞ	1
-------	---

**BİRİNCİ BÖLÜM
GENEL OLARAK TERSİNLEME**

1.1 TERSİNLEMENİN TANIMI	4
1.2 TERSİNLEMENİN TARİHİ	10
1.3 TERSİNLEMENİN İŞLEVİ	13
1.4 TERSİNLEMENİN TÜRLERİ	16
1.4.1 Geleneksel ve Edebi Tersinleme Türleri	16
1.4.2 Dilbilimsel Tersinleme Kuramları	19

1.4.2.1 Edimbilimsel Tersinleme Kuramı	19
1.4.2.2 Bilişsel Tersinleme Kuramları	20
1.4.2.2.1 Değınme Kuramı	20
1.4.2.2.2 Öykünme Kuramı	26
1.4.2.2.3 Anıştırmalı Öykünme Kuramı	28
1.4.2.2.4 Dilsel Tersinlemenin Gerçekleşme Koşulları	29
1.4.2.2.5 Bilişsel Dilsel Tersinleme Kuramı	33
1.4.2.3 Tersinleme Algılama Süreci ile İlgili Çalışmalar	39
1.4.2.3.1 Ölçünlü Edimbilimsel Model	39
1.4.2.3.2 Dereceli Belirginlik Hipotezi	40
1.4.2.3.3 Katma Hipotezi	41

İKİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1 YANSITMALI YORUMLAMA KURAMI	44
2.2 BİLİŞSEL DİLSEL TERSİNLEME KURAMI	51
2.2.1 Sözcüksel Yapılandırmacı Model ve Sunuluş Düzeyleri	52
2.2.2 Bilişsel İşlemler	54
2.2.2.1 Yapısal İşlemler	55
2.2.2.2 İçerik İşlemleri	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM VE VERİ TABANI

3.1 YÖNTEM	66
3.2 VERİ TABANI	73

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÇÖZÜMLEME VE BULGULAR

4.1 NİCEL BULGULAR	75
4.2 FIKRALARIN KURAMSAL ÇÖZÜMLEMESİ	75
4.2.1 Fıkra 1: İçinde Yemek Pişmeyen Mutfak - 620	75
4.2.2 Fıkra 2: Memur olmuş - 593	86
4.2.3 Fıkra 3: Ayağınızın bereketiyle - 650	88
4.2.4 Fıkra 4: Başını Evde Unutmasın – 687	90
4.2.5 Fıkra 5: Patlıcansız olsun – 697	91
4.2.6 Fıkra 6: Harcadığını görmemiş – 714	93
4.2.7 Fıkra 7: Kaşksız Çorba Nasıl İçilir? – 749	95
4.2.8 Fıkra 8: Farzdır – 762	97
4.2.9 Fıkra 9: İnsan Olsa Iskalamazdınız. – 828	98
4.2.10 Fıkra 10: Aldığın Fiyata – 835	100
4.3 TERSİNLEMENİN DİLSEL İPUÇLARI	102
4.3.1 Sözbilimsel Soru Sorma	102
4.3.1.1 Fıkra 1: Anasının Da Mı Çocuğu Yoktu? – 651	102
4.3.1.2 Fıkra 2: Namaz Sonunda En Arkada Kalıyorum – 679	103
4.3.2 Eğretilme	103
4.3.2.1 Fıkra 3: Siz Kardeş Kardeş Durun – 641	104
4.3.3 Abartma	104
4.3.3.1 Fıkra 4: Yüz Yıldır Evli – 715	104
4.3.4 Sözcük Düzeyindeki ve Biçimbilimsel Düzeydeki Belirtiler	105
4.3.4.1 Fıkra 5: Ne Güzel Mera Olurmuş – 667	105
4.3.4.2 Fıkra 6: Bir Top Da Ben Attım – 683	105
4.3.4.3 Fıkra 7: Burada Çalışan Hayvanlar Da Bu Kadar Büyük Mü? – 663	106
SONUÇ	107
KAYNAKÇA	110
EK	

KISALTMALAR

TDK. Türk Dil Kurumu

YÖK. Yüksek Öğretim Kurumu

ÇİZELGELER LİSTESİ

Çizelge 1. İğnelemeli İfadelerin Hatırlanma Dereceleri	40
Çizelge 2. Kullanma, Değınme, Aktarma ve Yansıtma	46

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Öykünme Kuramı	27
Şekil 2. Tersinleme Oluşturma Süreci (Kızınız Gerçekten Bir Melekmiş)	36
Şekil 3. Tersinleme Oluşturma Süreci (Tekrar Evde Olmak Ne Güzel!)	37
Şekil 4. Tersinleme Oluşturma Süreci (Bir Dilim Pizza Daha Alır Mısınız?)	38
Şekil 5. Tersinleme Oluşturma Süreci (Tekrar Evde Olmak Ne Güzel!)	63
Şekil 6. Mediamarkt'ın kaplumbağa kadar hızlı gönderimi değerlendirmesi	71
Şekil 7. Dilsel Tersinleme Yordamı Aşamaları	72
Şekil 8. Mutfağın İşlevine Yönelik Memnuniyet Değerlendirmesi 1	80
Şekil 9. Mutfağın İşlevine Yönelik Memnuniyet Değerlendirmesi 2	81
Şekil 10. Mutfağın İşlevine Yönelik Memnuniyet Değerlendirmesi 3	81
Şekil 11. Mutfağın İşlevine Yönelik Memnuniyet Değerlendirmesi 4	82
Şekil 12. Tersinleme Oluşturma Süreci (Mutfağı her yerden fazla beğendim!)	84
Şekil 13. Tersinleme Oluşturma Süreci (Fıkra 1 Birim 9, 10 ve 11)	85
Şekil 14. Tersinleme Oluşturma Süreci (Fıkra 2 Birimler 15, 16 ve 17)	87
Şekil 15. Tersinleme Oluşturma Süreci (Fıkra 3 Birim 19)	89
Şekil 16. Tersinleme Oluşturma Süreci (Fıkra 4 Birim 8)	90
Şekil 17. Tersinleme Oluşturma Süreci (Fıkra 5 Birim 9)	92
Şekil 18. Tersinleme Oluşturma Süreci (Fıkra 6 Birimler 8 ve 11)	94
Şekil 19. Tersinleme Oluşturma Süreci (Fıkra 7 Birim 9)	96
Şekil 20. Tersinleme Oluşturma Süreci (Fıkra 8 Birim 8)	98
Şekil 21. Tersinleme Oluşturma Süreci (Fıkra 9 Birimler 13 ve 14)	99
Şekil 22. Tersinleme Oluşturma Süreci (Fıkra 10 Birim 7)	101

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1. Teşekkürler Süpermen - Tişikkirlir Sipirmin	46
Resim 2: Negatif Elektrik - Nögötöf Ölöktörök	47

EKLER LİSTESİ

EK 1: SÖZLÜKÇE

ek s.1

GİRİŞ

İnsanlar iletişim kurarken belirli bir iletiyi karşı tarafa aktarmaya çalışırlar. Bir restoranda menü isteyen bir müşteri, dolmuş şoföründen “kendisini müsait bir yerde bırakmasını” isteyen bir yolcu, seçmenlerinden oy isteyen bir siyasetçi, çocuğundan odasını toplamasını isteyen bir anne veya okurlarına etkileyici bir roman sunmak isteyen bir yazar zihindeki bir düşünceyi, iletiyi ya da isteği dili kullanarak aktarmaya, bu amaçlarına ulaşmaya çalışır. Bu nedenle de anlatılmak istenen iletinin mümkün olan en anlaşılır biçimde dile dökülmesi hedeflenir. Ancak aktarılmak istenen ileti her zaman en anlaşılır biçimde dile yansıtılmaz. Bu durum, bunu yapamamaktan daha çok yapmamayı tercih etmekten ortaya çıkar.

Menüyü getirmeyi geciktiren bir garsona karşı dile getirilen sitem ve kızgınlık kendisini “Hızlı hizmet için teşekkürler” sözcesinde, seçmenlerinden oy isteyen siyasetçinin rakip siyasetçiler için “Çok akıllıdır bunlar. Her şeyin en iyisini onlar bilir!” demesi ya da bir annenin odasını dağıtan çocuğuna “Rica etsem acaba odanızı toplayabilir misiniz küçük bey?” diyerek hitap etmesi aktarılmak istenen iletinin hitap edilen dinleyiciye doğrudan, en açık dille ifade edilmemesine örnek olarak gösterilebilir. İşte bu gibi dil kullanımlarında en yaygın başvurulan anlatım aracı *tersinleme* (İng. irony) olgusudur.

Tersinleme, siyasette, edebi eserlerde, fıkralarda, televizyon dizilerinde, filmlerde, sosyal medyada, internet ortamında ve günlük konuşmalarda sıklıkla kullanılan bir olgudur. Hatta tersinleme günlük yaşamın o kadar büyük bir parçası olmuştur ki, Amerika’da yapılan bir çalışma (Schwoebel, Dews, Winner, Srinivas. 2000: 48) televizyon programlarında ortalama her yarım saatte bir dört dilsel tersinleme örneği görüldüğünü ve bunun da günde 2 saat televizyon izleyen bir kişinin yılda 5800 kere tersinlemeye maruz kalacağı anlamına geldiğini belirtmektedir.

İnsan etkileşiminin bu kadar önemli bir parçası haline gelen bu olguyu açıklayabilmek için psikoloji, edebiyat, felsefe, dilbilim gibi çeşitli alanlarda yapılan pek çok çalışma bulunmaktadır. Özellikle edebiyat alanında yapılan çalışmalar, tersinlemeyi *sözbilimsel* (İng. rhetorical) bir araç ve kurgu ögesi olarak kabul etmektedir ve incelemelerini bu açıdan yapmaktadır. Türkçede yapılan bilimsel çalışmalar da tersinleme olgusunu genellikle edebi açıdan ele almıştır.

Bu çalışma şimdiye kadar yapılan Türkçe çalışmalardan ayrı olarak, Türkçe bir veri tabanındaki dilsel tersinlemenin bilişsel dilbilim açısından nasıl ele alınabileceğini göstermeyi amaçlamaktadır. Türkçede dilsel tersinlemelerin hangi süreçlerden geçerek elde edildiği ve hangi özellikleri taşıdığını belirlemek için bilişsel dilbilim kuramlarından yararlanılacaktır. Ayrıca, tersinleme örneklerinin algılanmasında kolaylaştırıcı işlev gören dilsel ipuçlarının varlığını belirlemek de çalışmanın bir diğer amacıdır. Bu amaç doğrultusunda, veri tabanı olarak kullanılacak olan Nasreddin Hoca fıkralarında görülen tersinleme örnekleri Sperber ve Wilson (1981, 1992, 2012) tarafından geliştirilen *Yansıtma Yorumlama Kuramı* ve Ruiz de Mendoza ve Masegosa (2014) tarafından ortaya koyulan *Bilişsel Dilsel Tersinleme Kuramı*'na göre incelenecektir. Bu çalışmanın amaçları doğrultusunda iki ayrı araştırma sorusu bulunmaktadır.

I. Dilsel tersinleme bilişsel olarak nasıl işlenmektedir? Hangi süreçlerden geçtikten sonra anlamlandırılmaktadır?

II. Dilsel tersinlemenin belirlenmesinde ne gibi araçlardan yararlanılabilir? Var olan düzenekler ve yordamlar haricinde metinlerdeki hangi dilsel yapılar tersinleme varlığına kanıt olarak işlev görmektedir?

Çalışmanın araştırma sorularını yanıtlayabilmek için öncelikle tersinleme olgusunun farklı alanlardaki tanımlarına, tarihine ve türlerine değinilecektir. Şu ana kadar yapılmış olan farklı tanımlamalardan yola çıkılarak tersinleme için daha kapsayıcı ve temsil edici bir tanımlama yapılacaktır. Tersinlemenin farklı türleri açıklandıktan sonra da dilbilimsel açıdan geliştirilmiş olan kuramlar ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Çalışmanın çözümleme aşamasında yararlanılacak olan bilişsel dilbilim kuramları belirlendikten ve ayrıntılı olarak ele alındıktan sonra veri tabanındaki tersinleme örneklerinin belirlenebilmesi için Dilsel Tersinleme Yordamı kullanılacak ve sonra da bulunan tersinleme örnekleri kuramsal çerçeveye göre çözümlenecektir.

Çalışma genel olarak yukarıda açıklandığı gibi şekillendirilmiştir. Tersinlemeyi daha iyi bir biçimde algılayıp açıklayabilmek için öncelikle bu kavramın nasıl tanımlandığına, çeşitli disiplinlerde nasıl ele alındığına, tarihsel gelişiminde görülen farklı ve benzer durumlara, nasıl sınıflandırıldığına ve yergi (hiciv), anıştırma

(kinaye), alay (istihza) gibi diğ er bazı kavramlarla nasıl bağlantılı ve ilişkili olduğuna bakmak gerekmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK TERSİNLEME

1.1 TERSİNLEMENİN TANIMI

Tarihsel süreç boyunca, farklı disiplinler tersinleme kavramını farklı biçimlerde tanımlamayı tercih etmişlerdir. Türkçede ironi, alaysılama, istihza, ince alay, hiciv, mizah, kinaye, iğneleme, satir gibi pek çok farklı biçimde adlandırılan bu kavram için üzerinde uzlaşılmış bir terim ve dolayısıyla bir tanım bulunmamaktadır. Bu nedenle farklı disiplinlerde, kültürlerde ve zamanlarda bu kavramı açıklama amaçlı ortaya konulmuş tanımlara değinmek, bu tanımları karşılaştırmak, benzer ve farklı yönlerini ortaya koyarak bu çalışmada kullanılacak olan terim ve bu terimin tanımı için bir sonuca varmak yerinde olacaktır.

Türk Dil Kurumu'nun (TDK) Güncel Türkçe Sözlüğünde tersinleme sözcüğü yer almamaktadır. Sözlükte yer alan ironi sözcüğü de aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

TANIM 1

İroni: *Söylenen sözün tersini kastederek kişiyle veya olayla alay etme*
(http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts)

Oxford Çevrimiçi Sözlüğü ise ironiyi şu biçimde tanımlamaktadır:

TANIM 2

İroni: *Bir anlamın, normalde tersini belirten bir dille ve mizahi veya duygudaşlık amacıyla ifade edilmesi*
(<https://en.oxforddictionaries.com/definition/irony>)

Britannica Ansiklopedisi yine ironi terimi için aşağıdaki tanımı sunmaktadır:

TANIM 3

İroni: *Beklenen ile gerçekleşen arasında bir tutarsızlığın olduğu bir durum; anlamın, sözcüklerin gerçek anlamı altında saklandığı ya da gerçek anlamla çeliştiği yazılı veya sözlü dil düzeneği*
(<https://www.britannica.com/art/irony>)

TDK Felsefe Terimleri Sözlüğü ironi kavramını karşılaması için önerilen bir sözcük olan alaysılamayı şu biçimde tanımlamaktadır:

TANIM 4

Alaysılama: *İnceden inceye alay etme; (Sokrates'te) kendisinin bir şey bilmediğini öne sürüp sorular sorarak karşısındakinin bir şey bilmediğini ortaya çıkarma*

(http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bilimsanat&arama=kelime&guid=TDK.GTS.59ca06c27b8fa7.00518861)

İroni için önerilen bir diğer Türkçe karşılık olan tersinleme ise TDK Gösteri Sanatları Terimleri Sözlüğünde şu biçimde tanımlanmıştır:

TANIM 5

Tersinleme: *Etkiyi artırmak için tersini söyleyerek biriyle ya da bir olayla alay etme*

(http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts)

TDK Tiyatro Terimleri Sözlüğü tersinleme sözcüğünün tanımını aşağıdaki biçimde vermektedir:

TANIM 6

Tersinleme: *Biriyle ya da bir olayla alay. Etkiyi çoğaltmak için, bir şeyin tersini söyleyerek alay etme; birini sözle vurma*

(http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts)

Tersinleme ile bağlantılı kavramlardan bir başkası olan alay kavramı TDK Güncel Türkçe Sözlüğünde aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

TANIM 7

Alay: *Bir kimsenin, bir şeyin, bir durumun, gülünç, kusurlu, eksik vb. yönlerini küçümseyerek eğlence konusu yapma*

Alay kavramı ile çoğu zaman aynı anlamda kullanılan ve tersinleme olgusuyla yakın görülen bir diğer kavram olan istihza, TDK Büyük Türkçe Sözlüğünde şu biçimde tanımlanmaktadır:

TANIM 8

İstihza: Tersinleme, gizli ve ince alay

(http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts)

Aynı terim İslam Ansiklopedisinde aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

TANIM 9

İstihza: Başkasının söz ve davranışlarını kusurlu görmek veya göstermek amacıyla onu alaya alıp küçük düşürmek
(<http://www.islamansiklopedisi.info/>)

İstihza, YÖK tez veri tabanında sadece dini tezlerde ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Ancak istihzanın içinde bulundurduğu alay etmek özelliği, tersinleme ile istihza arasında bir bağlantı olduğunu göstermektedir. İstihza teriminin daha çok dini çalışmalar da tercih edilmiş olması, hiciv, kinaye gibi diğer kavramlarla birlikte tersinleme geleneğinin eskiden beri Türk yazın geleneğinde var olduğunu göstermektedir.

Tersinleme kavramına yakın olan bir diğer kavram ise hicivdir. TDK Güncel Türkçe Sözcükte hiciv sözcüğü yergi sözcüğüyle karşılanmaktadır ve TDK Büyük Türkçe Sözlüğü yergi için aşağıdaki tanımı vermektedir:

TANIM 10

Yergi: Bir kimseyi, bir toplumu, bir düşüncüyü, bir nesneyi, bir göreneği yermek için yazılmış yazı veya söylenmiş söz, hicviye, hiciv, satir ve birinin veya bir şeyin kusurlu taraflarını acı, batıcı ve alaycı bir dille anlatan yazı

(http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts)

Yergi sözcüğü TDK Yazın Terimleri Sözlüğünde şu biçimde tanımlanmaktadır:

TANIM 11

Yergi: Bir kişiyi, toplumu, bir nesneyi, yeri, inancı, gidişi ve bunların eksik, biçimsiz yanlarını ele alarak acı, alaycı bir dille anlatan koşuk türü (http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts)

İslam Ansiklopedisinde ise hiciv aşağıdaki biçimde tanımlanmıştır:

TANIM 12

Hiciv: *bir kişi, kurum veya toplumu alaylı tarzda eleştirme ve eleştiri metinlerinin oluşturduğu edebî tür*

(<http://www.islamansiklopedisi.info/>)

Hicvin halk edebiyatındaki karşılığı ise taşlama olarak geçmektedir. Karadikme, hicivde bir kişiyi över gibi yaparken yermenin kullanılan yöntemlerden birisi olduğunu belirterek Ziya Paşa'nın Zafername adlı eserinden şu alıntıyı örnek olarak vermiştir (İslam Ansiklopedisi 1994: 447'den aktaran Karadikme (2006: 51):

*“Bir işi yapmayı eğer aklına koyarsa,
Onu ne eder eder, muhakkak yapar,
İmkansız sayılan şeyler ise, sayesinde oluyor,
Öyle bir güce kuvvete sahip ki, eğer isterse,
Nice olmayacak iş imkan dahiline girer; olacak hale gelir.”*

Dönemin sadrazamının yanlış görülen politikalarının eleştirildiği yukarıdaki örnekten de görüleceği üzere hiciv ile tersinleme arasında bir yakınlık vardır. Söylenen sözce ile aktarılacak istenen ileti arasındaki karşıtlık kendisini hicivde de göstermektedir ancak hicivdeki eleştiri her zaman tersinlemedeki kadar gizli ve örtük bir biçimde gerçekleşmez ve bu noktada tersinleme ile aralarında bir fark oluşur. Hiciv çoğu zaman toplumsal sorunlara, siyasi konulara yönelik eleştiri aracı olarak da kullanılmaktadır. Bu nedenle hiciv, hedefi daha belirgin ve eleştiri düzeyi daha sert bir yapıdadır.

Tersinleme ile yakın görülen kavramlardan bir diğeri olan kinaye (değınmece, anıştırma) TDK Güncel Türkçe Sözlüğünde aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

TANIM 13

Kinaye: *düşünüleni dolaylı olarak anlatan söz; üstü kapalı, sitemli, dokunaklı söz; Bir sözü gerçek anlamının dışında kullanma sanatı*

(http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts)

İkinci tanım eğretilme ve benzetme için de geçerli olabilir ancak eğretilmede ve benzetmede akla gelen anlamlardan sadece birisinin mümkün olabilmesi nedeniyle kinaye bunlardan ayrılır. Örneğin, “aslan oğlum benim” ifadesinde bahsi geçen çocuğun gerçekten bir aslan olması mümkün değildir. Ancak bir dersten düşük not

alan çocuğuna “zeki oğlum benim” diyen bir babanın bu ifadeyi kullanabileceği iki olası anlam vardır. Baba çocuğunu eleştirmek için de bu ifadeyi kullanabilir, morali bozulmasın diye destek vermek amaçlı da kullanabilir. Bu nedenle ima içeren ve örtük bir anlam ifade eden kinaye, tersinleme ile oldukça yakın kullanıma sahip bir terimdir.

TDK’nin kinaye kavramına önerdiği Türkçe karşılıklardan biri olan değinmecenin tanımı Yazın Terimleri Sözlüğünde şu biçimde yer almaktadır:

TANIM 14

Değinmece: *Sözün gelişiyle, gerçek anlamların dışında bir kavrama değinme sanatı*

(http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts)

Kinaye kavramı için önerilen diğer karşılık ise anıştırma dır. Anıştırma Sinema ve Televizyon Terimleri Sözlüğünde aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

TANIM 15

Anıştırma: *Bir görüntü, bir söz ya da sesle, bilinen bir şeyi akla getirme*

(http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts)

Edebiyat ve Söz Sanatları Sözlüğü ise aynı kavramı şu biçimde sunmaktadır:

TANIM 16

Anıştırma: *Bir şeyi, bir olayı, hatıra getirecek bir sözü bilerek söyleme*

(http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts)

Anıştırma kavramının Tiyatro Terimleri Sözlüğündeki karşılığı ise aşağıdaki gibidir:

TANIM 17

Anıştırma: *Bir olayı hatıra getirecek bir sözü, bilerek söyleme*

(http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts)

Yazın Terimleri Sözlüğü ise anıştırmayı şu biçimde tanımlamaktadır:

TANIM 18

Anıştırma: *Sözün gelişiyle ünlü bir olayı, bir atalarsözünü, bir koşuk parçasını, bir özdeyişi ansıtma sanatı*

(http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts)

Yukarıda verilen tanımlardan da görüldüğü üzere tersinleme olgusu edebiyattan, felsefeye, dinî eserlerden tiyatroya kadar pek çok farklı alanda, o alanın bakış açısına göre farklı şekillerde ele alınmış ve incelenmiştir. Ancak bütün bu tanımlamaların birleştiği bazı ortak noktalar da bulunmaktadır. Örneğin, alay etme, eleştirme, örtüklük, dolaylılık gibi bazı özellikler, bu tanımlamaların genelinde ağırlıklı olarak ele alınmaktadır. Yapılan tüm tanımlamaların bulunduğu bir başka ortak nokta varsa bu da anlamsal bir karşıtlığın varlığıdır. Bu anlamsal karşıtlık, üretilen sözce ile aktarılan iletinin birbirinin tam tersi olmasına neden olarak gösterilmektedir. Ancak, tersinlemeyi çok geniş ve genel bir biçimde tanımlamaya çalışan bu ifade, bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde sözü edileceği üzere bazı durumlarda tersinleme kavramının her örneğini kapsayamamaktadır.

Üzerinde uzlaşılabilen bir tanım bulunmaması nedeniyle bu çalışmada, bu kavram için özel bir tanımlama yapılması uygun görülmektedir. TDK'nin Büyük Türkçe Sözlüğünde geçen “*etkiyi artırmak için tersini söyleyerek biriyle ya da bir olayla alay etme*” ve “*biriyle ya da bir olayla alay. Etkiyi çoğaltmak için, bir şeyin tersini söyleyerek alay etme; birini sözle vurma*” olarak tanımlanan *tersinleme* terimi kullanılacak olsa da TDK'nin tanımlaması bu çalışmada kullanılacak olan kuramlar da göz önünde bulundurulduğunda yetersiz ve eksik kalmaktadır. Bu nedenle “tersinleme” kavramı için şu tanımlama önerilmektedir:

TANIM

Tersinleme: Gerçekleşmemiş bir beklenti, inanış, düşünce ya da toplumsal normu yansıtarak buna yönelik alaycı, eleştirel, mizahi ya da uzaklaştırıcı bir tutum aktarmak için gerçekleştirilen dil kullanımı

Çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturacak olan ve daha sonra açıklanacak olan kuramlar göz önünde bulundurulduğunda yukarıdaki tanım, tersinleme kavramını açıklama bakımından daha kapsayıcı olmaktadır. Çalışmanın devamında ironi yerine “tersinleme”, ironik yerine “tersinlemeli”, ironist yerine ise “tersinlemeci” sözcükleri kullanılacaktır.

1.2 TERSİNLEMENİN TARİHİ

Yunanca “eironeia” sözcüğünden gelen, İngilizcede “irony” olarak adlandırılan ve “ört bas etme, rol yapma, iki yüzlülük, bilmezlikten gelme” anlamlarına gelen tersinleme kavramı, Sokrates’e dayandırılmakta ve bu kavramın Sokrates tarafından insanların, özellikle de her şeyi bildiğini sanan ve bununla övünen insanların, aslında hiçbir şey bilmediklerini yüzlerine vurmak için kullanılan sözbilimsel bir araç olarak ortaya konduğu kabul edilmektedir. Ancak Sokrates’in tersinlemesi, tersinlemenin genel tanımlaması olan söylemek istediğinin tersini söyleme olarak gerçekleşmemektedir. Bunun yerine Sokrates, hiçbir şey bilmediğini iddia ederek karşısındaki aşırı bilgili olduğunu sanan ama aslında hiçbir şey bilmeyen kişilere yönelttiği cahilce sorularla ve yorumlarla ortada tersinlemeli bir durum, bir karşıtlık olmasına neden olmaktadır. Bu nedenle Sokrates’in tersinlemesi daha çok durumsal bir tersinleme olarak kabul edilebilir. Sokrates, Platon’un (1999: 14-15) *Devlet* eserinde, doğruluk kavramı üzerinde tartışırken sürekli soru sorup, yanıt üretmediği için Thrasymakhos tarafından eleştirilmektedir. Sokrates de Thrasymakhos’a elinden ancak bu kadar geldiğini, yani cahilliğini mazeret göstererek ona kızmamasını, acımasını istemektedir. Thrasymakhos ise bu durumun bilmediği için değil bilmezlikten geldiği için olduğunu, Sokrates’in bunu hep yaptığını iddia etmektedir. Sokrates bunun üzerine Thrasymakhos’a daha fazla soru yöneltir. Soru sorarak gerçekten bir yanıtı ulaşmak, bir boşluğu doldurmak amaçlanabileceği gibi mevcut olan bir bilgi alanını ortada boşluktan başka bir şey kalmayınca kadar boşaltmak da amaçlanabilir. Sokrates’in tersinlemesi bu ikinci amaca yöneliktir.

İnsanları etkilemek için konuşma yeteneğinin çok büyük bir öneme sahip olduğu Antik Yunanda daha çok olumsuz bir kavram olarak görülen tersinleme, günümüzdeki tersinlemeden farklı olarak karşısındaki kişiyi kandırmak ve aldatmak amaçlı dil kullanımı olarak görülmüştür. Bir *söz betisi* (İng. figure of speech) olmaktan daha çok bir karakter yapısı ve bunun dile yansıması olarak görülmüştür. Bu duruma örnek olarak Güçbilmez (2002: 13), Aristophanes’in Strepsiades karakterinin alacaklılarına yönelik savunmasını vermiştir. Haksız bir konumdayken bile tersinleme kullanarak insanları kandırıp haklı konuma geçmek, tersinleme kavramına bazı durumlarda olumsuz bir anlam yüklenmesine, tehlikeli bir söz aracı olarak görülmesine neden olmuştur.

Tersinleme kavramıyla ilgili temel kaynaklardan bir diğeri de Yunan düşünür Aristoteles'tir. Retorik adlı eserinde "eironeia" kavramından küçük gören, kibirli bir özellik olarak bahsetse de Aristoteles (1999: 68-69), oğlu Nikhomakhos'a ithaf edilmiş olan Nikomakhos'a Etik adlı insanî erdemleri betimleyen eserine ait dördüncü kitabın yedinci bölümünde "eiron" kavramına daha olumlu bir anlam yüklemiştir. Dürüstlüğün/doğruluğun ve onun karşısında bulunan "alazon" ve "eiron" kavramlarının irdelendiği dördüncü kitabın yedinci bölümünde Aristoteles'e göre "alazon" karakteri belirli bir çıkar uğrunda olduğundan daha fazlası gibi görünmeye çalışmaktadır ve en çirkin "alazon" türünün para uğruna bu davranışı sergileyen karakter olduğunu belirtilmektedir. Aristoteles aynı bölümün devamında, olduğundan daha azı olduğunu iddia eden ve o biçimde görünmeye çalışan "eiron" karakterinin ise, "alazon" karakterine göre daha çekici olduğunu çünkü bu davranışın nedeninin bir çıkardan ziyade gösteriş yapmaktan kaçınmak olmasından kaynaklandığını belirterek bu duruma Sokrates'i örnek göstermektedir. Sonuç olarak da kibirli kişinin yani "alazon" karakterinin, dürüst kişinin asıl karşıtı olduğu yargısına varmaktadır.

Güçbilmez (2002: 14), Sokrates'in hiçbir şey bilmiyormuş gibi davranarak insanların cahilliklerini ortaya çıkarması ile benzer biçimde, Aristoteles'in kullandığı, bildiği halde cahil gibi davranan "eiron" ve her şeyi biliyormuş gibi davranan "alazon" tiplerinin de kendi içlerinde ve birbirlerine karşı ortaya koydukları karşıtlıklar ile ortaya tersinlemeli bir durumun çıkmasına neden olduğunu belirtmektedir.

Aristoteles'in bu düşüncelerinden yola çıkarak tersinlemenin doğruluk ile karşıt konumlarda olduğunu ancak amacına bağlı olarak olumlu veya olumsuz bir anlama bürüneceği söylenebilir. Sokrates'in kişiliği ve yaşama bakış açısı da tersinlemenin olumlu bir amaç için nasıl kullanılabileceğinin en büyük örneği olarak gösterilebilir. Başlangıçta hiçbir şey bilmediğini söyleyerek insanları kandıran, onlarla alay eden bir kişiliğe sahip görünen Sokrates, Aristoteles'in ifade ettiği şekliyle kibirden kaçınmak için insanların önem verdiği değerlere sahip olduğunu reddetmektedir ki bu durum onun bir "alazon" karakterinden daha olumlu özelliklere sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Vlastos'a (1987: 84) göre, tersinlemenin çoğunlukla olumsuz bir algı uyandıran "eironeia" olmaktan kurtulup, günümüze kadar ulaşabilmiş olan tanımlamasını da kapsayan "ironia" kavramına dönüşmesi Antik Roma dönemi

zamanında gerçekleşmiştir. Hitabet yeteneğinin oldukça önemli bir yere sahip olduğu bu dönemde tersinleme, hitabetin etkisini artıran önemli bir özellik olarak görülmüştür ve Canter'ın (1936: 460) belirttiği üzere Cicero gibi dönemin en önemli düşünürlerinden birisi tarafından da sıklıkla kullanılmıştır.

Tersinleme kavramının edebi açıdan üzerinde durulması gereken bir başka aşaması da romantik dönemde yani Fransız ihtilali sonrasında gelişen, romantik tersinleme olarak adlandırılan aşamasıdır. Romantik tersinleme, tersinlemenin sözbilimsel bir araç olmaktan daha çok bir dünya görüşü (Sarioğlu 2013: 14) olarak görüldüğü bir dönem olmuştur. Güçbilmez romantik ironi ile ilgili şunları belirtmektedir:

“İroni, melankolik, yalnız ve acı çeken bireylerin entelektüel yaklaşımının ifade biçimi, aracı haline gelmiştir. Aydınlanma ile fizik dünyaya ilişkin sorulardaki artan derinliğin metafizik dünyaya ilişkin soruları da derinleştirmesinin de etkisiyle, günlük yaşam içinde kalamayarak, aşkın olana yönelme ile o günlük yaşamın sınırlarına mahkûm olduğunun bilincinde olma hali romantik ironinin yeşermesi için verimli bir toprak sunmaktadır.” (2002: 15-16)

Görüldüğü üzere, tersinlemenin romantik dönemine ait bu gibi edebi ve felsefi ağırlıklı açıklamalar, tersinlemeyi dilbilim bakış açısından ele almaktan uzak olmakla birlikte tersinleme kavramının ne kadar etkili, geniş kapsamlı ve yaygın bir dilsel olgu olduğunu ortaya koymaktadır.

Tersinlemenin edebi anlamda önceki kullanımlarına göre farklı işlevler üstlendiği bir başka dönem de postmodern dönem olarak adlandırılan dönem olmuştur. Bu dönemde gerçeğin ve mantığın sınırlarına ve kalıplarına sığmayan bir bakış açısı geliştiren edebi eserler, bunu başarabilmek için tersinlemeden de yararlanmıştır. Ancak postmodern dönemde tersinleme sadece sözbilimsel düzeyde kalmamış, bir kurgu aracı olarak eserin tamamında kullanılmaya başlamıştır. Karadikme bu konuda şunları aktarmaktadır:

“XIX. yüzyıl sonunda ironi sözcüğünün daha önceki retoriğe bağlı tanımları ve erken dönem romantiklerinin yüklediği felsefi anlam önemini yitirmeye başlamıştır. Gelineen noktada ironi, mizah gücüyle, espriyle, zekayla birleştirilmeye başlanmış özellikle Bernard Shaw ve Oscar Wilde gibi üstün yazarların elinde dili, toplumu, sistemi, zekice eleştiren bir yaklaşım olarak ifadesini bulmuştur.” (2006: 28)

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere tersinleme aynı zamanda bir eleştiri aracı olarak da kullanılmıştır. Herhangi bir alandaki karşıtlığı, olması gerekenle yaşananı, beklenen ama gerçekleşmeyen bir duruma yönelik bir sitemi, tepkiyi,

eleştiriyi alaylı bir biçimde ifade etmek için kullanılabilecek en uygun araçlardan biri olmuştur.

Tersinlemenin tarihsel gelişimine bakış açısı genellikle felsefe ve edebiyat üzerinden olmuştur ve dilbilimsel açıdan tersinleme yakın zamanlara kadar edebiyattaki tanımlamalarından farklı bir olgu olarak incelenmemiştir. 1970'li yıllara geldiğinde ise tersinlemenin sadece sözbilimsel bir araç, bir beti olarak görüldüğü veya bir kurgu ögesi olarak görüldüğü yaklaşımların yanı sıra, tersinlemeyi bilişsel açıdan ele alan çalışmalar da yapılmaya başlanmıştır. Bu çalışmalara değinmeden önce tersinlemenin işlevinden ve en yaygın türlerinden de kısaca söz edilmesi yararlı olacaktır.

1.3 TERSİNLEMENİN İŞLEVİ

Bu kadar uzun bir geçmişe ve yaygın bir kullanıma sahip olan tersinleme olgusunun hangi durumlarda, neden ve hangi amaçlarla kullanıldığı da tersinleme ile ilgili çalışmaların açıklamaya çalıştığı konulardan biri olmuştur. Tersinlemenin ayrıntılı olarak ele alındığı temel alanlar olan edebiyat, psikoloji, dilbilim gibi alanlara bakıldığında her alanın kendi bakış açısı ile tersinlemenin işlevlerini, neden kullanıldığını açıklamaya çalıştığı görülmektedir.

Tersinlemeyi bir edebi tür olarak inceleyen Cebeci (2017), tersinlemenin *gülünçleme* (İng. parody) ve *yergi* (İng. satire) gibi komedi amaçlı bir kullanımı olduğunu ifade etmiştir. Cebeci (2017: 287), tersinlemenin konuşmacının savını kuvvetlendirmek, bireysel ve toplumsal eksiklikleri, sorunları ortaya çıkarmak ve okuyucuya belirli bir konuda farkındalık kazandırmak için kullanılabileceğini belirtmiştir. Tersinleme kullanarak elde edilen komedi ve mizah unsurları ile de bu amaçlara ulaşılabilir. Tersinlemenin kaynak sağladığı komedi ve mizah unsuru, aynı zamanda siyasi eleştiri yapılırken ceza almaktan kaçınılmasını da sağlamaktadır. Cebeci (2017: 301), tersinleme kullanımının belirli kişiler arasındaki birlikteliği kuvvetlendirmek amaçlı da kullanılabileceğini belirtmiştir. Bu açıklama, tersinlemeyi bilişsel açıdan ele alan Clark ve Gerrig (1984: 121-126) tarafından geliştirilen *öykünme* (İng. pretense) kuramı ile de uyumludur. Tersinlemenin asıl, derin anlamını anlayan kişiler arasında, tersinlemenin hedefi olan kişiler veya herhangi bir olguya

karşı bir dayanışma oluşur. Bu nedenle tersinleme, hedefine ulaşabilmek için anlaşılmayı amaçlar.

Tiyatro alanında tersinleme kullanımını inceleyen Güçbilmez (2005), Antik Yunan'dan günümüze kadar ulaşan tiyatro ve oyun tarihi içerisinde görülen tersinlemenin işlev ve özelliklerinin edebiyat, psikoloji, felsefe gibi diğer alanlarda ele alınanlardan pek de farklı olmadığını belirtmiştir. Güçbilmez'e (2005: 342) göre tersinlemenin tiyatrodaki en önemli işlevi dramatikliği oluşturarak metnin okuyucu tarafından okunabilirliğini, anlaşılabilirliğini sağlamaktır.

Coşkun (2013: 145-170) edebiyat alanında tersinleme kullanımına yönelik olarak Adalet Ağaoğlu'nun öykülerini incelediği çalışmasında tersinlemenin bir toplumsal eleştiri aracı olarak kullanıldığını belirtmiştir. Coşkun (2013: 148), tersinlemenin siyasi anlamda çalkantılı dönemlerde daha sık kullanıldığını ve bu gibi dönemlerde toplumsal ve siyasi sorunları eleştirmek için kullanıldığını örnek olarak da Ağaoğlu'nun eserlerini göstermiştir. Tersinlemenin toplumsal kırılma anlarında başvurulan bir eleştiri aracı olmasına bir başka örnek de Cebeci (2017: 265) tarafından Nasreddin Hoca fıkralarıyla verilmiştir. Cebeci (2017: 264-265) toplumsal ve siyasi sorunların, belirsizliklerin yaşandığı dönemlerde insanların sorgulama ve eleştirme ihtiyaçlarını tersinleme ile karşıladıklarını belirtmiştir.

Sözü edilen çalışmalardan da görüleceği üzere, tersinlemenin en temel işlevleri arasında mizah ve komedi unsurlarından yararlanarak eleştirmek gelmektedir. Özellikle siyasi alanda yapılan eleştirilerde, eleştirinin dozunu olandan daha az göstermek ve cezalandırılmaktan kaçınmak için tersinlemeye başvurulmaktadır. Ancak tersinleme sadece edebiyatta, siyasette veya felsefede kullanılan bir olgu değildir. Tersinlemenin doğrudan günlük hayattaki, sıradan insanlar arasındaki kullanımlarında da bir neden, bir işlev bulunmalıdır.

Tersinlemenin günlük hayattaki iletişimde neden kullanıldığını yanıt olarak yine daha önce yapılmış bazı çalışmaların ışığında bir açıklama getirilebilir. Dews, Kaplan ve Winner (1995: 347-367) tersinlemenin mizah, toplumsal konum yükseltme, duygusal denetim ve saldırganlığı azaltmak olarak dört ayrı işlevi olduğunu belirtmiştir. Bir kişiyi veya bir durumu eleştirirken, tersinlemenin ortaya koyduğu tutarsızlık ve çelişki ortaya mizahi ve gülünç bir durumun çıkmasını sağlayabilir. Bu

da yapılan eleştirinin daha etkili olmasını mümkün kılabilir. Bu işlev şu örnekle açıklanabilir.

(1) **Bağlam:** Emrah keman çalma pratiği yapmaktadır ve çıkardığı sesler çok da sanatsal değildir. O anda içeriye Yasin girer.

→**Emrah:** Nasıl çalışıyorum?

→**Yasin:** Mükemmelsin ya! (tersinlemeli ifade)

ya da

→**Emrah:** Berbatsın dostum. (doğrudan ifade)

Dews ve diğerleri (1995) yaptıkları çalışmada yukarıdaki örnek gibi durumlarda tersinlemeli sözcelerinin daha mizahi, gülünç algılandığını ortaya koymuştur.

Dews ve diğerlerine (1995: 349) göre toplumsal konum yükseltme de tersinlemenin bir diğer işlevidir. Tersinleme kullanarak eleştiri yapan kişi, kendisini eleştirilen kişiden daha yüksek bir konuma getirir. Ancak eleştiren kişinin şaka yaptığı algısı oluşursa o zaman da tersinlemeli eleştiri, doğrudan eleştiriye göre daha az konum yükseltici görev alır.

Tersinlemenin bir diğer işlevi de eleştiri ve övgülerde, aktarılacak istenen iletinin daha hafif bir biçimde karşıya iletilmesini sağlamaktır. Bu işlev şu örnekle açıklanabilir.

(2) **Bağlam:** Serdar üniversitede derslere tam olarak katılım sağlamayan bir öğrencidir. Geldiği zaman ise sınıf düzenini bozmaktadır. Yine uzun bir aradan sonra okula gelip hocadan sonra derse girer. Bir anda kapıyı çalmadan sınıfa girdiği anda sınıftan bir öğrenci şöyle der:

→Vay Serdar seni tekrar aramızda görmek ne güzel!

Dews ve diğerleri (1995), yaptıkları ikinci deneyde tersinlemeli eleştirilerin doğrudan eleştirilere göre daha az eleştirel algılandığını göstermiştir.

Tersinleme kullanımı Brown ve Levinson (1987) tarafından ortaya koyulan “yüz” (*Ing.* face) kavramını korumayı da amaçlayabilir. Toplum tarafından onaylanma isteği ve davranışlarında özgür olma, engellenmeme isteği olarak iki ayrı yönü bulunan yüz kavramı, insanların birbirleri ile iletişim kurarken neden dili belirli şekillerde kullanmayı tercih ettiklerini açıklamaya çalışan edimbilimsel bir olgudur. Bir yüz koruma stratejisi olarak bakıldığında tersinleme iki biçimde ele alınabilir. Tersinlemenin aktarılacak istenen eleştiriye, mizah duygusu ile birlikte verilebilmesi

sayesinde eleştirilenin yüzü korunmuş olur. Diğer taraftan eleştiri yapan kişi sözcenin hangi anlamla söylendiğini yorumlama görevini dinleyiciye yüklediği için kendi yüzünü de korumuş olur. Böylece de olası bir çatışmadan kaçınılabilir.

Dews ve diğerleri (1995), tersinlemenin eleştirinin şiddetini azaltmak için kullanıldığını ve bunun da sözcenin hem sözlüksel, gerçek anlamı olarak tanımlanabilecek olan yüzeyde görülen anlamının hem de asıl aktarılmak istenen derindeki anlamının aynı anda işlenmesi ile sağlandığını belirtmiştir. Yüzeydeki anlam daha çok tersinlemenin kurbanı olan, eleştirilen kişiye hitap eden anlamdır. Derin anlam ise aynı sözcüklerle oluşturulmuş olmasına rağmen yüzeydeki anlamdan farklı bir içeriği ve iletisi olan anlamdır ve hitap edilen kişi çoğu zaman tersinlemenin kurbanından, eleştirilen kişiden daha farklı bir kişidir.

Dews ve diğerlerinin aksine, Colston (1997: 24-53) tersinleme kullanımıyla, doğrudan eleştirmekten daha kuvvetli bir eleştiri elde edildiğini ileri sürmüştür. Yaptığı deneylerle bunu kanıtlamaya çalışan Colston, tersinlemenin daha sert eleştiri imkânı sağlamasının nedenini ise, tersinlemeli ifadelerin sadece derin anlamlarının işlenmesine bağlamaktadır.

Özetlemek gerekirse, yapılan çalışmaların çoğunda tersinlemenin en temel işlevinin eleştirmek, eleştirirken de bunu mizah ve komedi unsurları ile birlikte yaparak şiddeti azaltmak ve konuşucu ve dinleyicinin yüzlerini korumak olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak Colston (1997: 24-53) gibi bazı çalışmalar da bunun aksi yönde kanıtlar sunmaktadır. Tersinleme kullanarak yapılan eleştirinin, doğrudan yapılan eleştiriye göre daha sert ve şiddetli algılandığını belirtmektedir.

1.4 TERSİNLEMENİN TÜRLERİ

1.4.1 Geleneksel ve Edebi Tersinleme Türleri

Tersinleme kavramının ele alındığı döneme veya disipline göre bir ya da diğer türü daha baskın olarak kullanılmıştır. Tersinleme dilde yapılabileceği gibi, olaylar üzerinden de gerçekleşebilir. Edebi metinlerde bu iki türden kullanım da sıkça görülmektedir.

Tersinleme türlerinden ilki hem edebi eserlerde hem de tiyatro oyunlarında görülebilecek olan *Dramatik (Trajik) Tersinleme*dir. Pehlivan (2009: 30), dramatik

tersinlemeyi kurbanın henüz öğrenemediği bir gerçeğin okuyucu tarafından bilinmesi; tersinlemeyi yapan ile okurun iş birliği içinde olduğu bir tür olarak açıklar. Bu türde metindeki ya da oyundaki karakterler üzerinden karşıtlıklar içeren olaylar aktarılır. Dramatik tersinleme, Britannica Ansiklopedisinde (2016) okurun eserdeki olaylara ve karakterlere yönelik algısının oyundaki karakterlere göre daha üstün olduğu tersinleme olarak tanımlanmaktadır. Hritzu (1944: 217) ise cahilliği sonucunda karakterin başına kötü bir durum geldiğinde bunun trajik tersinleme olduğunu, kötü bir sona neden olmak yerine gerçeğin ortaya çıkışının geciktiği durumlarda ise bunun dramatik tersinleme olduğunu iddia ederek trajik ve dramatik tersinlemeyi ayırmaktadır. Dramatik tersinlemeye verilebilecek en güzel örneklerden bir tanesi Sophokles'in (2012) Oidipus eseridir. Eserde kral olan Oidipus, şehri üzerindeki laneti kaldırmak için önceki kral ve babası olan Laius'un katilini bulmak istemektedir. Ancak aradığı katil kendisinden başkası değildir. Daha yeni doğduğu zaman bir kâhinin babası Laius'a "ölümün kendi oğlunun elinden olacak" demesi üzerinde Oidipus öldürülmesi için annesine verilir. Oğluna kıyamayan anne de oğlunu hizmetçilere vererek öldürülmesini ister. Ancak hizmetçiler de onu bir dağ başına bırakıp gider ve bir çoban tarafından yetiştirilen Oidipus oyunda kendi babasını öldürür, annesiyle evlenir. Oyunun sonunda gerçekler açığa çıkınca annesi Jocasta intihar eder, Oidipus da kendi gözlerini oyar. Bütün oyun boyunca Oidipus tarafından bilinmeyen ancak izleyici/okur tarafından bilinen gerçekler, babasının ve Oidipus'un bütün çabalarına rağmen kehanetin dakik bir saat gibi işlemesi, Oidipus eserinin tersinlemeli olay örgüsüne katkı sağlamaktadır.

Durum tersinlemesi ya da *pratik tersinleme* de söz edilmesi gereken bir başka tersinleme türüdür. Bu türde ise yaşanması beklenen ile gerçekleşen durum arasındaki karşıtlık tersinlemeyi oluşturan etkidir. Örneğin, iş yerini korusun diye iş yerinin bahçesine bağlanan köpeğin çalınması ya da itfaiye binasının yangın nedeniyle kullanılamayacak hale gelmesi durum tersinlemesi olarak görülebilir. Lucariello (1994: 129-145), durum tersinlemesindeki iki önemli noktanın *beklenmediklik* ve *düzenin normal işleyişini alaya alan tersinlemeli olaylarla aktarılan insan kırılğanlığı* olduğunu belirtmektedir. Bu kırılğanlık, insanın yaptığı planların, beklentilerinin yaşanan bir durum sonucunda boşa çıkması ya da gerçekleşmesi beklenen gibi yaşanmaması olarak açıklanabilir. Durum tersinlemesi Shakespear'in *Macbeth*,

Romeo ve Juliet ve Ömer Seyfettin'in *Nakarat* adlı eserleri gibi edebi eserlerde de kullanılmaktadır. Örneğin *Nakarat* eserindeki tersinleme, öykünün kahramanı genç Osmanlı subayının bir Bulgar kızının söylediği şarkıdan etkilenmesi ve ona aşık olması, daha sonra ise bu şarkının "İstanbul bizim olacak" anlamına geldiğini öğrendiğinde yaşadığı duygular üzerine kurulmuştur. Şarkının sözlerinin anlamı ortaya çıkınca aslında yaşananların tersinlemeli bir durum oluşturduğu görülmektedir. Genç subay kendi isteklerine kapılıp giderek gerçeklerden uzaklaşmıştır. Asıl yapılması gerekenleri bırakarak kendi hayallerinin peşinde koşmuştur. Pehlivan (2009: 28), durum tersinlemesinin okuyucuyu şaşırtmak ve bazen de farkındalık yaratmak amaçlı kullanıldığını belirtmektedir. Bu bağlamda *Nakarat*'ta şarkı sözlerinin anlamının ortaya çıkması ile okuyucunun ve kahramanın şaşırtıldığı ve bir subayın nasıl davranması gerektiği ya da ülkenin memurlarının ne hale geldiği konusunda bir farkındalık yaratılmak istendiğini söyleyebiliriz.

Yukarıda bahsedilen ve daha çok yaşananlar, durumlar ve olaylar üzerinden gerçekleştirilen tersinleme türlerinin dışında bir de *dilsel tersinleme* (İng. verbal irony) bulunmaktadır. Dilsel tersinleme, dil kullanımı ile gerçekleştirilir ve en az diğer tersinleme örnekleri kadar yaygın biçimde edebi eserlerde kendisine yer bulabilmektedir. Ancak dilsel tersinlemenin mutlaka edebi bir özelliğinin bulunması gerekmemektedir. Günlük, sıradan konuşmalarda ya da gazete manşetlerinde bile görülebilmektedir. Örneğin, bir tencere yemeği döken bir çocuğa annesinin "aferin çok iyi iş becerdin" demesi dilsel tersinlemeye güzel bir örnek olabilir. Dilsel tersinlemenin genellikle söylenmek istenenin dışında, hatta onun tam karşısı bir ifade kullanarak, asıl mesajı karşı tarafa aktarma amaçlı uygulandığı görüşü benimsenmektedir. Sperber ve Wilson (1992: 53-76) da dilsel tersinlemenin geleneksel olarak bu biçimde açıklanageldiğini ancak bu tanımlama ile ilgili bazı sorunların olduğunu belirterek dilsel tersinleme ile ilgili başka bir kuram ileri sürmektedir.

Dilin etkin biçimde kullanıldığı edebiyat dünyasında baskın olan bu görüşler ve tersinleme tarihi oluşturma çabaları çerçevesinde, tersinlemenin Sokratik, romantik, post modern, durumsal, dramatik ve dilsel tersinleme gibi farklı örneklerinin olduğundan söz edilebilir. Ancak bu sınıflandırma ve örneklemelerin, tersinlemeyi dilbilim ve özellikle de bilişsel dilbilim bakış açısı ile açıklamaya ve

kuramsallaştırmaya çalışan çalışmalardan uzak kaldığı görülmektedir. Bu nedenle tersinlemenin ne zaman ve ne amaçla kullanıldığını; tersinleme üretirken insanın ne tür dilsel ve bilişsel düzeneklerden yararlandığını açıklamaya çalışan dilbilimsel çalışmalara değinmek daha uygun olacaktır.

1.4.2 Dilbilimsel Tersinleme Kuramları

1970’li yıllardan itibaren tersinleme olgusunu dilbilimsel açıdan ele alan çalışmalar da yapılmaktadır. Tersinlemenin sadece sözbilimsel bir araç olmadığını ortaya koymaya çalışan bu çalışmalar tersinlemeyi ilk önce edimbilimsel açıdan ele alsa da ilerleyen zamanlarda tersinlemeli dilin nasıl algılandığını, neden tercih edildiğini ve gerçekleşmesi için ne gibi bilişsel koşulların gerekli olduğunu açıklamaya çalışan bilişsel dilbilim çalışmaları da yaygınlık kazanmıştır.

1.4.2.1 Edimbilimsel Tersinleme Kuramı

Tersinlemenin sadece bir söz betisi olmadığına yönelik ilk çalışmalardan biri Herbert Grice tarafından yapılmıştır. Grice (1975: 41-58), kişilerin iletişim kurarken kullandıkları sözcelerde aslında görünenden daha fazla anlam aktardıklarını ifade etmiştir. İletişim kurarken yanlış anlaşılmaları önlemek için mümkün olan en açık ve anlaşılır biçimde konuşmaya özen gösterildiğini, bunu sağlayabilmek için de bazı ilkelerin takip edilmesi gerektiğini ve bu ilkelerin ihlal edilmesi durumunda da iletişimin başarılı olamayacağını belirtmiştir. Grice’ın *İşbirliği İlkeleri* olarak tanımladığı bu ilkeler *Nitelik*, *Nicelik*, *Bağlantılılık* ve *Biçem* ilkeleridir. Nitelik ilkesi söylenen sözün doğru olması, eksik ya da hatalı bilgi içermemesi; nicelik ilkesi söylenen sözün gerektiği kadar olması, ne daha az ne daha fazla olması; bağlantılılık ilkesi söylenen sözün konu ile ilgili ve o anki iletişimin amacı doğrultusunda olması; biçem ilkesi de söylenen sözün anlaşılır, bulanıklıktan uzak olması anlamına gelmektedir. İletişim kuran kişiler bu ilkelere örtük bir biçimde dikkat ederek konuşmanın başarılı olmasını sağlamayı amaçlar.

Grice’ın edimbilimsel kuramının geleneksel tersinleme kuramlarından ayrıldığı en önemli nokta, tersinlemeli ifadenin bir *değişmeceli anlam* (İng. figurative meaning) içermediğini, bunun yerine *konuşma sezdirimi* (İng. conversational

implicature) ile tersinleme amacına ulaşmaya çalıştığını ileri sürmesidir. Grice, tersinlemeli bir sözce üreten kişinin, görünürde nitelik ilkesini ihlal ettiğini ancak, bu ihlal ile dinleyici üzerinde bir farkındalık oluşturup asıl vermek istediği mesajı aktarmaya çalıştığını ileri sürmüştür. Grice'ın kuramı, geleneksel kuramlarla aynı biçimde, söylenen sözce ile aktarılmak istenen mesajın birbirinin karşıtı olduğunu ancak konuşma sezdirimi ile tersinleme amacına ulaşıldığını ileri sürmektedir. Konuşucu nitelik ilkesini ihlal ederek, yani doğru olduğuna inanmadığı bir düşüncüyü ifade ederek, konuşmanın işbirliği ilkelerine karşı gelmektedir ancak bunu yaparken de karşı taraftan bunu anlamasını, sezmesini beklemektedir. Nitelik ilkesinin ihlal edildiğini anlayan dinleyici de hemen bu ihlalin nedeni olabilecek bir mesaj algılamaya ve sözcenin bağlantılılık ilkesi ile olan uyumunu anlamaya çalışır. Bu nedenle, bu ilkenin ihlali ile yapılan tersinlemenin anlaşılabilmesi için dinleyicinin, bu ihlalin bir amaçla yapıldığını fark etmesi yani bağlantılılık ilkesine uygunluğunu görmesi gerekmektedir. Bunun görülebilmesi de konuşucu ve dinleyicinin ortak bir bağlama ve artalan bilgisine sahip olmasını gerektirir.

1.4.2.2 Bilişsel Tersinleme Kuramları

Tersinleme olgusunu dilbilim çatısı altında inceleyen bir başka alan da bilişsel dilbilim çalışmalarıdır. Edimbilimsel bakış açısını yetersiz bularak geliştirilen bilişsel dilbilim kuramları, tersinlemeyi sadece betimlemekle yetinmemiş aynı zamanda hangi süreçlerden geçerek oluşturulduğunu ve algılanma aşamasında nasıl işlemlendiğini de açıklamaya çalışmıştır.

1.4.2.2.1 Değınme Kuramı

Sperber ve Wilson (1981: 295-318), Grice'ın edimbilimsel kuramının da geleneksel kuramlar gibi tersinleme kavramını açıklamakta bazı yönlerden yetersiz kaldığını iddia etmiştir. Örneğin, Sperber ve Wilson'a (1981: 301) göre konuşucunun vermek istediği mesajı neden doğrudan söylemek yerine tersinlemeli bir ifade kullanmayı tercih ettiği geleneksel ve edimbilimsel kuramlarda açıklanmamaktadır. Yani geleneksel kuramlar tersinlemenin nasıl gerçekleştiğini tanımlamaya çalışırken neden gerçekleştiğini açıklamaktan uzak kalmaktadır.

Geleneksel ve edimbilimsel kuramların yetersiz kaldığı bir diğer nokta da aşağıda (3)'teki gibi soru tümceleri ile yapılabilen tersinleme örneklerinde görüldüğü üzere, tersinlemeyi her zaman söylenen sözün tam tersi olarak açıklamaya çalışmaktır. Sperber ve Wilson (1981: 302) soru tümceleri ile aktarılan tersinleme ifadelerinde kesin olarak bir karşıt anlam bulmanın mümkün olmayabileceğini belirtmiştir.

(3) → Başka bir arzunuz var mı küçük bey?

Yukarıdaki sorunun, bir anne tarafından ailesinin maddi durumunu düşünmeden kendisine akülü araba alınmasını isteyerek ağlayan bir çocuğa sorulduğunu düşünürsek, soruyu soran kişinin söylediğinin tam tersini aktarmak istediğini iddia etmek doğru olmaz. Soruyu soran kişi bir yanıt bekleyerek de bu soruyu sormamaktadır. Bu sorunun o bağlam için uygun bir soru olabilmesi, Grice'ın *İşbirliği İlkelerine uyum sağlayabilmesi* için sorunun sorulmasında bu iki işlevden daha farklı bir amaç olmalıdır. Tersinleme sadece söylenen sözün tersini ima etmek olarak kabul edilirse bu soru tümcesinin kullanımını tersinleme işlevi altında açıklanması mümkün olmamaktadır.

Sperber ve Wilson (1981: 309), bu yetersizliklerin yanı sıra Grice'ın edimbilimsel kuramında tersinlemenin gerekli ve yeterli şartı olarak görülen nitelik ilkesi ihlalinin her zaman yeterli ve/veya gerekli olmayacağını savunmaktadır. Tersinlemeli soruların, tersinlemeli hafifsemelerin ve “ah şu İzmir'in Boyozu” gibi ünlem ifadelerinin, bu kuralı ihlal etmeden tersinleme amacına ulaşabildiklerini ileri sürmektedir.

Sperber ve Wilson'a (1992: 41) göre Grice'ın kuramındaki en önemli eksiklik, tersinleme içeren sözcelerin bir *değinme* olduğunu ve bu değinmelerin bir tavır içerdiğini görememesi olmuştur. Sperber ve Wilson, tersinlemeyi tanımlamak için kullandıkları *Değinme Kuramı*'nda (İng. Mention Theory) bir ifadenin kullanımı ve bir ifadeye değinilmesi arasındaki ayırmadan yola çıkarak tersinlemeyi tanımlarken *kullanma* (İng. use) ve *değinme* (İng. mention) kavramları arasındaki farkın iyi anlaşılması gerektiğini belirtmiştir. Çünkü bu farkın anlaşılması, Grice'ın kuramının açıklamakta yetersiz kaldığı, doğrudan söylemek yerine neden tersinlemeli sözcelerin tercih edildiği sorusuna da bir açıklama getirmeyi sağlayabilir.

Kullanma ve değinme arasındaki fark şu örneklerle açıklanabilir:

(4) → Mehmet çok iyi bir insandır.

(5) → 'Mehmet' Türkçede en sık kullanılan adlardan birisidir.

(6)→ Dünkü münakaşanın hiç gereği yoktu.

(7)→ ‘Münakaşa’ yerine ‘tartışma’ artık daha sık kullanılıyor.

Yukarıdaki (4) numaralı tümcede Mehmet sözcüğü bir kişiye gönderimde bulunmak için kullanılmaktadır. (6) numaralı tümcede de ‘münakaşa’ sözcüğü geçmişte yaşanmış bir olaya gönderimde bulunmak için kullanılmaktadır. Ancak aynı sözcükler (5) ve (7) numaralı tümcelerde herhangi bir varlığa gönderimde bulunmak yerine kendilerine gönderimde bulunmaktadır. Bu örneklerde görüldüğü üzere sözcüklerin herhangi bir varlığa, kavrama ya da olguya gönderimde bulunmak için kullanılmaları *kullanma*, kendilerine gönderimde bulunmak için kullanılmaları da *değinme* olarak tanımlanmaktadır.

Ancak yazılı dilde alıntı işaretleri veya diğer şekillerle kullanma ve değinme arasındaki fark açık biçimde ortaya koyulabilse de konuşma dilinde bu durum aynı derecede net olmayabilmektedir.

(8)→ Ahmet: Mehmet sana ne dedi d n?

(9)→ Cemil: ‘ ok gereksiz konuşuyorsun.’

(10)→ Cemil: Çok gereksiz konuşuyorsun.

Yukarıdaki örneklere baktığımızda sorunun karşılığı olarak söylenen hem (9) hem de (10)  rneklerinde aynı sözce kullanılmaktadır ancak işlev olarak (9) daha önce bir başka kişi tarafından söylenmiş bir sözün dolaysız aktarması yani değinme, (10) ise sözceyi üreten kişinin kendi düşünce, inanış ve yargılarını taşıyan bir işlevde yani kullanma tanımlaması altında bulunmaktadır. Konuşma sırasında bu sözü söyleyen kişinin hangi işlevi kullandığını ayırt edebilmek konuşmanın devamını etkilemektedir. Konuşma dilinde bunu ayırt edebilmek için ezgi örüntüsünden de yararlanılmaktadır. Sperber ve Wilson (1981: 311), tersinlemeli ses tonunun da aynı şüpheli, onaylayıcı, küçümseyici ses tonları gibi ayrı bir ezgi örüntüsüne sahip olduğunu belirtmektedir. Bağlam ve ezgi örüntüsündeki tersinlemeye ait özellikler konuşma dilinde tersinlemenin algılanmasına imk n sağlar.

Sperber ve Wilson (1981: 309), tersinlemenin bir değinme olduğunu, yani tersinlemeli bir ifade üreten bir kişinin bu ifade ile kendi düşünce, inanış ve yargılarını aktarmak yerine daha önce bir başka kişi tarafından söylenmiş olan bir iletiden söz ettiğini ya da gerçekleşmemiş olan bir beklentiyi, toplumsal normu yansıttığını savunmaktadır. Bunu yaparken de sözcenin içeriği ile kendisi arasına bir mesafe koyarak, bu sözceye ve bunu normalde söyleyebilecek olan kişiye karşı bir tavır

aldığını göstermeyi amaçlamaktadır. Yani bir nevi konuşma sezdirimi yapmaktadır. Bu aynı zamanda tersinlemeli ifadelerin neden tercih edildiğini de açıklamaktadır. Bu durum şu biçimde örneklendirilebilir.

(11) **Bağlam:** Hafta sonu arkadaşları ile piknik yapmak isteyen ve bir hava durumu haberini izleyen kişi, raporu sunan kişinin “mükemmel bir hafta sonu olacak” demesi üzerine arkadaşlarını organize ederek pikniğe gider. Ancak bir anda bastıran yağmur nedeniyle sırlıklam olan grup piknikten tat alamaz. Bu durumda hava durumu raporunu izleyen kişi şöyle diyerek hava durumu raporunda geçen ifadeye değinir.

→ Mükemmel bir hafta sonu gerçekten!

Yani bu ifadenin muhtemelen tam tersi olan düşüncelerini bu ifadeye değinerek aktarır. Bu sözcede tersinlemeli anlamın açığa çıkmasına yardım eden etmenler bağlam ve ezgi örüntüsüdür. Konuşucunun sözceyi üretirken kullandığı ses tonu ve sözcenin bağlamla olan tutarsızlığı, aktarılmak istenen iletinin sözcenin görünen anlamından daha fazlası olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bağlam ve ezgi örüntüsü dışında normalde anlamı kuvvetlendirmek için kullanılabilecek olan “gerçekten” sözcüğünün sözce içinde kullanılmış olması da tersinleme oluşumuna katkı sağlamaktadır. Bu dilsel birim beklenen durum ile gerçekleşen durum arasındaki karşıtlığın daha belirgin bir biçimde ifade edilmesine yardım etmektedir.

Doğrudan alıntılarının yanı sıra, dolaylı alıntılar da tersinleme amaçlı kullanılabilir. Sperber ve Wilson (1981:40), dolaylı alıntılarını *yansıtma* (İng. echoing) ve *aktarma* (İng. reporting) olarak ikiye ayırmıştır. *Aktarma* olarak kullanılan dolaylı alıntılar sadece özgün ifadenin içeriği hakkında bilgi verirken, *yansıtma* olarak kullanılan dolaylı alıntılar özgün ifadeye yönelik konuşucunun tavrını veya tepkisi hakkında da bilgi içermektedir. Bu nedenle tersinlemeli ifadeler hem *değınme* hem de *yansıtma* özelliklerini içinde barındırır. Bu duruma şöyle bir örnekle açıklanabilir:

(12) **Bağlam:** Serdar, Emrah’tan borç para istemektedir. Serdar’ın borcuna ne kadar sadık olduğunu öğrenmek isteyen Emrah, Serdar’ı Yasin’e sorar. Yasin de “Serdar borcuna sadık biridir” der. Yasin’in söyledikleri üzerine Emrah, Serdar’a borç verir ama Serdar üzerinden çokça zaman geçmesine karşın borcunu ödemez. Bir gün yolda Yasin’i gören Emrah da konu açılınca Serdar için Yasin’e şöyle der:

→Emrah: Gerçekten de borcuna sadık biriymiş.

Bu örnekteki “Gerçekten de borcuna sadık biriymiş” sözcesinin iki kişi arasında daha önce geçen bir konuşmada kurulan bir sözceyi yansıttığı ve bir tersinleme içerdiği görülmektedir. Bunu yaparken de sadece daha önce gerçekleşmiş olan konuşmaya ait özgün ifadeyi aktarmakla kalmayıp aynı zamanda bu ifadeye ve onu söyleyen kişiye karşı bir tavır takınmaktadır.

Sperber ve Wilson (1981: 36-38), geleneksel tanımlamaların tersinlemeyi bütünüyle açıklayamayacağını çünkü *tersinlemeli hafifsemelerin* (İng. understatement) ve *ünlem ifadelerinin* (İng. exclamation) de tersinleme işlevi taşıdığını ileri sürmüştür. Tersinlemeli hafifseme, söylenmek istenenin daha azını söylemek olarak tanımlanabilir. Tersinlemeli hafifsemelere örnek olarak şu durum verilebilir.

(13) **Bağlam:** Mehmet’i ziyaret etmek için evlerine giden Ahmet, zile basmadan önce içeride Mehmet’in küçük kardeşi Hüseyin’in kızgın bir biçimde bağırıldığını duyar. Zile basar, içeri alınır, evdekileri selamlar, ancak Hüseyin hala bağırılmaktadır. Ahmet, Hüseyin’in neden bağırıldığını sorunca Mehmet gülerek şöyle der:

→ Babam istediği ayakkabıyı almıyor da ondan birazcık kızgın.

Bu sözcede konuşucunun yaşanan bir durumu olduğundan daha basitmiş ve daha az önemliymiş gibi gösterme amacıyla “birazcık” sözcüğünden yararlandığı görülmektedir. Bu örnekte olduğu gibi olan durumun hafifseyerek anlatıldığı sözceler de Sperber ve Wilson (1981)’a göre tersinleme içermektedir.

Tersinlemeli ünlem ifadelerinde ise söylenen şey tam bir önerme olmadığı için doğru ya da yanlış olarak yorumlanması mümkün olmamaktadır. Bu durum şöyle bir örnekle açıklanabilir.

(14) **Bağlam:** İzmir’deki arkadaşını ziyaret edecek olan bir kişiye o arkadaşı boyozu çok övmüştür ve İzmir’e geldiğinde yediği ilk boyozun tadını beğenmeyerek şu ifadeyi kullanmıştır:

→ Ah şu İzmir’in boyozu!

Bu ifade tam bir önerme içermediği için aktarılacak istenen anlamın tersinin söylenmesi şeklinde tanımlanamamaktadır. Bu nedenle, tersinlemenin geleneksel yaklaşımları ve Grice’in edimbilimsel kuramı bu noktada da yetersiz kalmaktadır. *Değınme Kuramı* ise hem tersinlemeyi söylenenin karşıtı olarak gösteren durumları hem de tersinlemenin söylenmesi gerekenden daha azı veya daha çoğu olarak çıktığı durumları kapsayabilmektedir.

İlk olarak tüm tersinlemeli sözcelerin yansıtma değinme olarak görülebileceğini ileri süren Wilson ve Sperber (1981: 43), daha sonra değinme kavramından vazgeçerek *yansıtma yorumlama* (İng. echoing interpretation) kavramını benimsemiş ve değinmeyi, yorumlamanın bir türü olarak açıklamıştır. Değinmeyi, değinmeye kaynak olan sözcenin özdeş bir yeniden üretimi olarak gören Sperber ve Wilson (1992), bazı durumlarda iki sözce arasında bu tür bir değinme ilişkisi olmasa da bir *önermesel* (İng. propositional) benzerlik bağlantısı ve yansıtma ilişkisi olduğunu belirtmiştir. Yansıtma yorumlama kuramına göre her tersinlemeli sözce, tersinleme yapanın bir düşüncesinin yorumlayıcı bir ifadesidir. Bu kurama göre konuşucu daha önce üretilen bir sözcenin özgün iletisini doğrudan aktarmak yerine *açıklamayı* (İng. paraphrase), özetlemeyi, sözceyi üreten kişiye ait varsayımları ve çıkarımları, ya da kendince bağlantılı ve önemli gördüğü yerleri aktarmayı seçebilir (Wilson ve diğerleri, 1992: 64). Bu da her zaman özgün iletinin tamamının karşı tarafa aktarılabileceği anlamına gelmektedir. Ancak yine de özgün içerik ile yansıtılan içerik arasında bir benzerlik ve bağlantı bulunmaktadır. Bu benzerliğin ve bağlantının anlaşılabilmesi için de hem özgün sözcenin hem de yansıtma olan sözceye ait mantıksal ve bağlamsal çıkarımların paylaşılması gerekmektedir. Sperber ve Wilson'ın (1992: 65-66) örneğinden yola çıkarak bu sav şu örnekle açıklanabilir.

(15) **Bağlam:** Emrah ve Yasin iki yakın arkadaşdır. Emrah modellik yapmaktadır ve oyuncu olmak istemektedir. Bir gün yolda karşılaştıklarında Emrah Yasin'e şöyle der.

→ Dün akşam bir menajerle tanıştım. Beni zengin ve ünlü yapabilir.

Sperber ve Wilson (1992: 65-66), bu tür sözcelerin iki farklı olası çıkarımı olabileceğini belirtmektedir. Bu sözcenin olası iki çıkarımı şunlardır.

(16)→ Beni zengin ve ünlü yapabileceğine inanıyorum.

(17)→ Beni zengin ve ünlü yapacağını söyledi.

Bu iki olası çıkarıma bakıldığı zaman (16)'nın Emrah'a ait bir düşüncüyü aktardığı, (17)'nin de menajere ait bir iletiyi yansıttığı görülmektedir. Bu nedenle kaynak sözce ile yansıtma sözce arasında bir yorumsal benzerlik, bir önermesel bağlantı olması gerekmektedir. Bu aşamadan sonra ise kaynak sözce olan menajerin sözcüsü belirleyici bir özellik kazanmaktadır.

(18)→ Seni zengin ve ünlü yapabilirim.

Eğer menajerin sözcüsü bu sözce olarak kabul edilirse Sperber ve Wilson'a (1992: 65-66) göre kaynak sözce ve Emrah'ın sözcüsü önermesel olarak birbirinin

aynısı olacak ve bütün bağlamlarda aynı çıkarımlara sahip olacaktır. Kaynak sözce ve yansıtma arasındaki bağlantıyı anlamak için bağlamsal bilgi gerekli olmayacaktır. Bu gibi durumlarda (17) gibi sözceler *değınme* olarak kabul edilebilir.

(19)→ Kenan İmirzalıoğlu’nun menajerinin onun için yaptığının aynısını ben de senin için yapabilirim.

Eğer menajerin sözcesinin (19) olduğunu kabul edersek Emrah’ın sözcesi ile bu sözce arasında (18) ile olduğu kadar doğrudan bir önermesel benzerlik olmadığı görölmektedir. Bu iki sözce arasındaki benzerliği algılayabilmek için Kenan İmirzalıoğlu’nun menajerinin ne yaptığı bilgisine sahip olmak gerekmektedir. Eğer zengin ve ünlü yaptığı biliniyorsa o zaman (19)’un iletisi bağlamsal bilgi sayesinde anlaşılabilir ve her iki sözcenin de benzer çıkarımlara sahip olduğundan söz edilebilir. Sperber ve Wilson (1992: 66) tersinlemeli sözcelerın *değınme* olmaktan daha çok bu örnekteki gibi bir düşünceanın ya da sözcenin yorumlaması olabileceğini iddia etmektedir.

1.4.2.2 Öykünme Kuramı

Tersinleme ile ilgili geleneksel yaklaşımları reddeden ve konuşucunun tavrının önemi üzerinde duran bir diğer kuram da Clark ve Gerrig (1984: 121-126) tarafından geliştirilen ve Değınme kuramından daha açıklayıcı olduğu iddia edilen *Öykünme* (*İng. pretense*) kuramıdır. Bu kurama göre konuşucu tersinleme oluşturabilmek için aslında başka biriymiş gibi davranmakta, bu davranışın dinleyici tarafından algılanmasını amaçlamaktadır.

Clark ve Gerrig (1984: 121-126), değınme kuramının bazı tersinleme örneklerini açıklamakta yeterli olduğunu ancak yine de bu kuramın eksik yönlerinin de bulunduğunu ileri sürmüştür. Değınme kuramını geliştirirken Grice’ın edimbilimsel kuramını eleştirerek yola çıkan Sperber ve Wilson’un, Grice’ın (1978: 125), tersinlemenin bir çeşit rol yapma, öykünme olduğunu ileri süren ifadelerini göz ardı ettikleri belirtmiştir.

Öykünme kuramına göre tersinlemeli bir ifade kullanan konuşucu bu tersinlemeyi kullanırken bir başkasıymış gibi davranır. Bu kurama göre tersinleme içerisinde iki ayrı konuşucu, iki ayrı dinleyici ve aktarılan iki ayrı anlam bulunmaktadır. Mesela, yağmur yağarken “Ne güzel bir hava” diyen bir (K₁) kişisi,

eleştirdiği kişi (K₂) gibi davranmakta ve D₁ dinleyicisinin bunu anlamasını beklemektedir. D₂ dinleyicisi bu sözceyi gerçek anlamıyla (A₂) anlayarak tersinlemenin kurbanı ve eleştirilenler/alay edilenler bölümünde yer alırken, D₁ dinleyicisi “hava çok berbat” (A₁) anlamını algılamaktadır. Bu sayede konuşucu, hem bu sözü söyleyen kişiye K₂ (belki dün konuştuğu ve havanın güzel olacağını söyleyen arkadaşı, belki de hava durumu sunucusu), bu sözün kendisine (A₂) ve bu söze inanan dinleyiciye (D₂) tersinlemeli bir yaklaşımda bulunabilmektedir. Yani konuşucu, rolüne girdiği kişiyi, bu kişinin duygularını, düşüncelerini, inanışlarını, bakış açısını ve bu konuşucuya inanan dinleyici eleştirmeyi, alaya almayı veya küçümsemeyi amaçlamaktadır. Bunu yaparken de kendisi ve tersinlemeyi algılayan D₁ dinleyicisi arasında oluşan bağ, tersinleme kullanımının gerekçesini oluşturmaktadır. Bu durum aşağıdaki şekilde verilmektedir.

Şekil 1: Öykünme Kuramı

Clark ve Gerrig (1984: 121-126), tersinlemelerin bir çeşit değinme olmaktan daha çok bir çeşit rol yapma olduğunu iddia etmiştir. Değinme kuramının bazı durumlarda yetersiz kaldığını belirterek örnek olarak Jonathan Swift'in (1729) “A Modest Proposal” adlı denemesini göstermiştir. Bu denemede yazar, İskoç çocukların yemek olarak zengin İngilizlere satılmasının hem fakir ailelere bir para kazanma yolu sağlayacağını hem de zenginlerin menülerine çeşitlilik katacağını anlatmaktadır. Bu denemenin herhangi bir kişinin veya toplumsal kesimin daha önce bir şekilde dile getirdiği veya savunduğu bir görüşe, düşünceye değindiğini iddia etmek mümkün görünmemektedir. Bu nedenle Sperber ve Wilson’a (1981) ait olan değinme kuramı bu denemedeki tersinlemeyi açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Ancak tersinleme bir çeşit öykünme, rol yapma olarak kabul edildiğinde tersinleme ve Swift’in amacı

açıklanabilir hale gelmektedir. O günün şartlarını ve toplumsal adaletsizliği eleştirmek isteyen Swift, bunu doğrudan eleştiri olarak ifade etmek yerine eleştirdiği kişi (K₂) gibi davranıp eleştirdiği görüşü aktarmıştır. Yazar, K₁ olarak asıl dinleyicisi D₁'e tersinleme yaptığını aktarmaya çalışırken K₂ gibi davranarak D₂'ye hitaben bir yazı yazmıştır ve aktardığı düşüncelerin ne kadar tersinlemeli olduğunun D₁ tarafından anlaşılabilmesini beklemiştir. Bu örnekten de görüldüğü üzere öykünme kuramında iki katmanlı bir yapı bulunmaktadır. Birinci katmanda yüzeyde görünen ileti, konuşucu ve dinleyici vardır. İkinci katmanda ise derinde bulunan ve asıl aktarılmak istenen ileti, bu iletinin sahibi konuşucu ve muhatabı olan dinleyici vardır.

Öykünme kuramına göre konuşucunun dinleyici tarafından anlaşılabilmesi için bu ikisinin ortak inançlara, bilgilere ve varsayımlara sahip olmaları, yani ortak bilgi alanında olmaları gerekmektedir. Yani bir sözcenin tersinleme içermesi sadece değinme veya öykünme olmasına değil iki taraf arasında bir ortak bilişsel alanın var olmasına dayanmaktadır. Bu nedenle bir konuşucu ne kadar tersinlemeli bir ifade üretse de bu sadece belirli dinleyicilere, yani söylenen sözün ortak bilgi alanı ile olan bağlantısına dair çıkarım yapabilen dinleyicilere tersinlemeli gelecektir.

1.4.2.2.3 Anıştırmalı Öykünme Kuramı

Grice'ın edimbilimsel kuramının ve Sperber ve Wilson'un yansıtma değinme kuramının tersinlemeyi tam olarak açıklamaya yeterli olmadığını, daha kapsamlı bir kurama ihtiyaç duyulduğunu ileri süren Kumon-Nakamura, Gluckberg ve Brown (1995: 3-21), *Anıştırmalı Öykünme* (İng. Allusional Pretense), adını verdikleri kuramlarında tersinlemenin gerçekleşebilmesi için iki ayrı koşul olduğunu iddia etmiştir.

Birinci koşul gerçekleşmemiş bir beklentiye yönelik anıştırma yapılmasıdır. Tersinlemeyi bazı durumlarda *değınme* veya daha sonraki hali ile *yansıtma yorumlama* olarak açıklamak mümkün olsa da Kumon-Namakura ve diğerleri, soru sorma, teklifte bulunma ve aşırı kibar rica şeklinde gerçekleşen tersinlemelerin değinme adı altında açıklanamayacağını belirtmiştir. Ancak bu tersinlemelerin ve değinme olarak kabul edilebilecek olanların ortak özelliğinin gerçekleşmemiş bir

beklentiye, inaniş, düşünceye veya norma yönelik bir anıştırma içermesi olduğunu aktarmıştır.

Tersinlemenin ikinci koşulu ise samimiyetsizliktir. Austin (1962) ve Searle (1969) tarafından bir sözcenin sağlıklı bir *sözylem* (İng. speech act) sayılabilmesi için gerekli olan *Gerçekleşme Kuralları* (İng. Felicity Conditions) altındaki koşullardan birisi olarak açıklanan samimiyet olgusunun ihlali, tersinlemenin gerçekleşebilmesi için önemlidir. Ancak buradaki samimiyetsizlik edimbilimsel düzeydedir. Örneğin, bir kişi yalan söylerken de bu kuralı ihlal etmesine rağmen tersinleme gerçekleşmez çünkü samimiyetsizlik edimbilimsel düzeyde değil anlambilimsel düzeyde gerçekleşmektedir. Edimbilimsel samimiyetsizlik için şu durum örnek verilebilir.

(20) **Bağlam:** Eve davet edilen misafir, bir misafirden beklenen biçimde davranmamış, ikram edilen ne varsa görgüsüzce yemiştir. Bunun üzerine ev sahibi misafire şu soruyu sorar.

→ Bir dilim pizza daha alır mısınız?

Değınme kuramına göre tersinlemeli sözceler kullanma değil değınme/yorumlama özelliğı taşıdıkları için herhangi bir *eyleyici güçleri* (İng. illocutionary force) bulunmamaktadır. Ancak Kumon-Nakamura ve diğeri (1995: 3-21), tersinlemeli sözceleri birer *sözylem* olarak kabul etmektedir ve tersinleme anlamı taşıyan sözylemlerin anıştırma ve samimiyetsizlik özelliklerine sahip olduğunu belirtmektedir. Yani tersinlemeli ifadeler sayesinde konuşucu sorgulayarak, teklifte bulunarak veya ricada bulunarak bir sözylem gerçekleştirmekte, yaşadığı bir hayal kırıklığına karşı anıştırmalı bir tavır takınmaktadır.

1.4.2.2.4 Dilsel Tersinlemenin Gerçekleşme Koşulları

Colston (2000: 97-134), Kumon-Nakamura ve diğeri (1995: 3-21) tarafından ortaya sürülen tersinleme algılanmasında gerekli koşul olarak da kabul edilen gerçekleşmemiş bir beklentiye, tahmine, toplumsal norma vb. yapılan anıştırma ve edimbilimsel samimiyetsizliğin tersinleme yapılabilmesi için gerekli olup olmadığını sorgulamıştır.

Daha önce yapılmış olan değınme kuramı ve öykünme kuramı çalışmalarında belirtilen, konuşucunun gerçekleşmemiş olan bir beklentiye, inaniş, toplumsal norma yönelik tavrını ve yaklaşımını belli etmek için tersinleme kullanımında bu tavrın veya

yaklaşımın anıştırma içerdiğini ve bu nedenle anıştırmanın tersinleme için gerekli bir koşul olarak kabul edilebileceğini belirtmiştir. İhlal edilen bir beklentiye, inanişaya veya toplumsal norma yönelik yapılan anıştırmanın beş ayrı biçimde gerçekleştirilebileceğini belirtmiştir. Bunlar yansıtımlı değinme, dinleyiciye ait bir beklentiye yönelik yansıtımlı hatırlatma, *çıkartım* (İng. elicitation) olarak adlandırılabilir olan, ihlal edilen beklentiyi doğrudan ifade etmeden dinleyicide oluşturma, kısmen gerçekleşmiş bir beklentiye yorumla anıştırma yapma ve öykünme olarak sıralanabilir. Bu anıştırma türleri aşağıdaki örneklerle açıklanabilir.

Yansıtımlı Değinme

(21) **Bağlam:** Emrah arabasına her yıl aynı şirketten boya koruma yaptırmaktadır ve o şirketin arabayı “sıfır gibi yaptığını” bu nedenle oraya götürdüğünü söyleyerek arkadaşlarına aynı yeri tavsiye etmektedir. Ancak şirket bu yıl arabayı boyası matlaşmış, yer yer çizikler oluşmuş biçimde teslim eder. Pazartesi işe arabayla gelen Emrah’ın arabasını gören arkadaşları şöyle der:

→ Arabayı sıfır gibi yapmışlar Emrah (Yansıtımlı değinme) (Dinleyicinin daha önce kullandığı bir önermeye değinilir.)

Yansıtımlı Hatırlatma

(22) **Bağlam:** Eli dolu bir halde alışverişten evine dönen Elif komşusuyla aynı anda apartmanın girişine varır. Giriş kapısını açan komşu otomatik kapanan kapıyı açıp kendisi girer ve kapı kapanır. Bunun üzerine Seda şöyle der:

→ Kapıyı tuttuğun için sağ ol ya komşum! (Toplumsal bir norm ya da beklenti hatırlatılır.)

İhlal Edilen Beklentiyi Oluşturma

(23) **Bağlam:** Yaşından beklenmeyen davranışlarda bulunan bir kişiye sorulan soru:

→ Kaç yaşındayım demiştin sen? (Yaşına uygun davranma beklentisi oluşturulur.)

Kısmen Gerçekleşmiş Beklentiyi Yorumla Anıştırma Yapma

(24) **Bağlam:** Arkadaş grubuna yeni katılan bir kişi arabalar hakkında çok bilgili biri olduğunu iddia ederek gösteriş yapmaktadır. Ancak bu kişi bilgili kabul edilse bile bu şekilde hava atmaya çalışmasını doğru görmeyen bir kişi (alaycı bir ses tonuyla) şöyle der:

→ Gerçekten de çok bilgiliymişsin dostum! (Bilgili olduğu doğru olsa da alçakgönüllü olmamasına anıştırma yapılır.)

Öykünme

(25) **Bağlam:** Elif kaldırımında yürürken bir sürücünün arabasını engelli rampasına park ettiğini görür ve yanındaki arkadaşına dönerek şöyle der:

→ Böyle bilinçli sürücülerin ödüllendirilmesi gerekiyor bence. (Yapılan davranışın doğru bir davranış olduğunu düşünen bir insanmış gibi bir sözce kullanılır.)

Colston (2000: 97-134), ihlal edilen beklentilere yapılan anıştırma ve edimbilimsel samimiyetsizliğin gerçekten tersinleme için gerekli olup olmadığını anlayabilmek için bu koşulları sağlamayan yani anıştırma yapılmayan sözceler ve edimbilimsel olarak samimi sözceler tersinlemeli olarak algılanıp algılanmadığını belirlemek gerektiğini ileri sürmüştür. Bunu anlayabilmek için olumsuz *karşıolgusalların* (İng. counterfactuals), yani olumlu bir durum için kullanılan olumsuz yorumların incelemesini yapmıştır. Çünkü olumsuz karşıolgusallar, gerçekleşmemiş bir beklentiye, tahmine ya da toplumsal norma anıştırma yapmayan ifadeler gibi görünmektedir.

Colston (2000: 97-134), anıştırma üzerine yaptığı deneyler sonucunda olumsuz karşıolgusalların da ihlal edilmiş/gerçekleşmemiş beklentilere anıştırma yapmak amaçlı kullanılabileceklerini ortaya koymuştur. Ancak burada konuşucunun umduğu, görmeyi beklediği durum, gerçekleşenden daha kötü bir durumdur. Yani ihlal edilen/gerçekleşmeyen beklenti o kişinin kendine özgü olumsuz bir beklentidir. Toplumsal normlar gibi her zaman olumlu yönde var olan genelgeçer beklentiler değildir. Bu durum şu örnekle açıklanabilir.

(26) **Bağlam:** Türkiye'ye tatile gelirken akıllarında insanların etrafta develerle gezindiği, çöllerle kaplı bir ülke bulunan bir kişi Türkiye'ye geldiğine gördüğü manzara karşısında şöyle der:

→ Gerçekten de çölün ve develerin tam ortasına düştüm!

O kişinin Türkiye ile ilgili olumsuz inanışlarının ve beklentilerinin ihlal edilmiş, gerçekleşmemiş olması nedeniyle tersinlemeli bir anlam ifade etmektedir. Bu nedenle Colston (2000: 116), gerçekleşmemiş, ihlal edilmiş beklentilere yapılan anıştırmayı, tersinlemenin gerekli koşullarından birisi olarak kabul etmektedir.

Colston (2000: 97-134), Kumon-Nakamura ve diğerleri (1995: 3-21) tarafından tersinleme için gerekli sayılan diğer koşul olan edimbilimsel samimiyetsizliğin de anıştırma gibi ayrıntılı olarak, farklı tersinleme durumlarında sınanması gerektiğini belirtmiştir. Bu amaçla yaptığı diğer deneylerinde edimbilimsel samimiyetsizlik ve edimbilimsel samimiyet içeren ifadelerin ne kadar tersinlemeli olarak kabul edildiğini ölçmeye çalışan Colston (2000: 97-134), edimbilimsel olarak samimi kabul edilen ifadelerin de tersinleme anlamı verebileceğini ortaya çıkarmıştır. Aşağıdaki örneklerle bu durum açıklanabilir.

(27) **Bağlam:** Yolda yürürken önde giden kişinin elindeki çöpu yere attığını gören bir kişi yanındaki arkadaşına dönerek şöyle der:

→ “Çevreye saygı gösteren insanları çok seviyorum.”

Bu sözce edimbilimsel samimiyetsizlik içermemekte, aksine o kişinin gerçekten inandığı bir görüşe gönderme yapmaktadır. Ancak yine de o anki bağlamda tersinlemeli olarak algılanmaktadır. Bu da edimbilimsel samimiyetsizliğin, tersinleme için gerekli koşullardan biri olmayabileceğini göstermektedir. Ancak yine de “çevreye saygı duyan insanları çok seviyorum” sözcesi, samimi olmasına rağmen normalde o durumda söylenmesi beklenen bir sözce de değildir. Colston (2000: 119) samimiyetsizlikle açıklanamayan bu durumu açıklamak için, edimbilimsel samimiyetsizlik yerine ikinci koşul olarak Grice’ın (1975) ilkelerinden herhangi birinin ihlali durumunda tersinleme anlamının ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Kişinin doğru olduğuna inanmadığı bir şeyi söylemesi *Nitelik* ilkesine, gerekenden daha az veya daha çok bilgi vermesi *Nicelik* ilkesine, o anki durumla ilgisiz bir ifade kullanması *Bağlantılılık* ilkesine ve açık biçimde bilgilendirmeyen bir ifade kullanması da *Biçem* ilkesine karşı olan, onları ihlal eden durumlardır. Yukarıdaki “çevreye saygı duyan insanları çok seviyorum” örneği de samimi olmakla birlikte bağlantılılık ilkesini ihlal etmesi nedeniyle ve anıştırma içermesi nedeniyle tersinlemeli bir anlam kazanmaktadır. Gerçekleşmemiş olan beklentiye, inanışa, tahmine toplumsal normlara yapılan anıştırma ile birlikte Grice’ın (1975) iş birliği ilkelerinden birisinin ihlal edilmesi, Colston’a (2000: 97-134) göre tersinleme anlamının oluşturulmasında gerekli olan iki koşulu oluşturmaktadır.

1.4.2.2.5 Bilişsel Dilsel Tersinleme Kuramı

Ruiz de Mendoza ve Masegosa (2014: 177-197), tersinlemenin nasıl oluştuğunu tamamen bilişsel açıdan açıklamaya çalışmıştır. Tersinlemeyi ele alan kuramları ve yaklaşımları inceleyerek kendi görüşünü geliştirmiştir. Tersinlemenin, aynı Wilson ve Sperber (1981) tarafından öne sürüldüğü gibi yansıtma içermesi gerektiğini belirten Ruiz de Mendoza ve Masegosa (2014: 177-197), yansıtma ile birlikte *karşılaştırma* (İng. comparison) ve öykünmenin de tersinleme oluşumunda işlev gördüğünü iddia etmiştir.

Ruiz de Mendoza ve Masegosa'ya göre tersinleme sadece daha önce söylenmiş olan bir sözcenin basit bir tekrarı olmaktan daha fazlasıdır. Yansıtmayı bilişsel bir işlem olarak gören Ruiz de Mendoza ve Masegosa, yansıtmanın dilsel bir ifadenin, bir düşüncenin, kişisel ya da toplumsal kurallarla ilgili bir beklentinin tekrar edilmesini kapsadığını belirtmiştir.

Tersinleme için gerekli olan bir başka koşul olan karşılaştırma da iki olgu arasındaki farklılıklar üzerinden bir bilişsel modelleme oluşturulmasını sağlamaktadır. Beklenen durum ile gerçekleşen durum arasındaki fark, karşılaştırma işlemi sayesinde tersinleme yapma sürecine dahil edilmektedir.

Ruiz de Mendoza ve Masegosa (2014: 178), tersinleme için her ne kadar gerekli koşul olsa da her yansıtma kullanımının her zaman tersinleme oluşturacağı anlamına gelmediğini belirtmiştir. Örneğin, dolaylı ve dolaysız aktarımlar daha önce bir başka kişi tarafından kullanılmış sözcelerin tekrarlarını, yansıtmalarını içerir ancak tersinleme içermeyebilirler.

(28)→Baba bak resim yaptım nasıl olmuş?

→Resim mi yaptın? Ver bir bakalım.

(29)→Ahmet bugün işe gelemeyeceğini söyledi.

(30)→Güneş girmeyen eve doktor girer derler.

Yukarıdaki (28) ve (29) numaralı örneklerde daha önce bir başka kişi tarafından kullanılan bir ifadenin yansımaları görülmektedir ancak bu ifadeler tersinleme anlamı taşımamaktadır. (30) ise daha önce bir kişi tarafından kullanılan bir ifade değildir ancak kültürel inanışları ifade eden atasözü ve deyim gibi ifadelere yönelik bir yansıtma örneğidir.

Sperber ve Wilson (2012: 123-145), yansıtma dil kullanımının, o anki konuşucudan başka bir kaynağa dayandırılan ve yansıtılan düşünceye, duruma veya sözceye yönelik bir tepkiyi ya da tavrı ifade ettiğini belirtmiştir. Bu tavrın da o sözcenin tersinlemeli kabul edilip edilmeyeceğini belirlediğini ifade etmiştir. Ancak Ruiz de Mendoza ve Masegosa (2014: 178), bir sözcenin tersinlemeli olup olmadığını belirleyen özelliğin konuşucunun tavrı değil, konuşucunun ürettiği sözcenin içeriğine inanmaması olduğunu ileri sürmüştür. Bu da bağlamdan anlaşılabilmektedir. Tersinlemeci kişi, kendisinden önce konuşan kişinin sözlerini yansıtarak sözcenin içeriği ile kendi gerçeklik algısı arasında bir karşıtlık oluşturmaktadır. Ruiz de Mendoza ve Masegosa'ya göre tersinlemeyi sağlayan durum, yansıtma ve karşılaştırmanın beraber kullanılmasından doğmaktadır. Bu görüş şu örnekle açıklanabilir.

(31) **Bağlam:** “Bugün hava sıcak olacak” diyen bir kişinin arkadaşı, aynı günün ilerleyen saatlerinde hava kapanıp yağmur yağınca şöyle der.

→ Güneşten kavrulduk bugün.

Ruiz de Mendoza ve Masegosa'nın yaklaşımıyla baktığımızda tersinlemeyi sağlayan durum “güneşten kavrulduk bugün” sözcesinin bağlama uygun olmaması, konuşucunun bu sözcenin içeriğine inanmaması ve kendi gerçeklik algısı ile sözcenin iletisi arasındaki karşıtlıktır. Bu örnekten de görüldüğü üzere, yansıtma ve karşılaştırma işlemleri, tersinleme yapımında birlikte kullanılmaktadır. Yansıtma ve karşılaştırma işlemlerinin iş birliği ile ortaya çıkan tersinleme Ruiz de Mendoza ve Masegosa'ya (2014: 180) göre sezdirimsel düzeyde gerçekleşmekte, çıkarım ve yorum yapmayı gerektirmektedir.

Ruiz de Mendoza ve Masegosa'nın kuramının temelini, tersinleme etkisini sağlamak için yansıtma ve karşılaştırma işlemlerinden yararlanıldığı varsayımı oluşturur. Ruiz de Mendoza ve Masegosa (2014: 181), daha önce ortaya konmuş olan kuramlarda kullanılan *edimbilimsel samimiyezsizlik*, *öykünme*, *konuşma sezdirimi* gibi kavramların, kendi yaklaşımındaki karşılaştırma ile aynı olguyu açıklamaya çalıştığını belirtmiştir. Ancak daha önceki çalışmalardan farkı, karşılaştırmanın da aynı yansıtma gibi bir bilişsel işlem olarak kabul edilmesidir.

Bu modelde hem beklenen hem de gerçekleşen durum aynı anda etkinleştirilir ve aralarında karşılaştırma yapılır. Böylece beklenen durum ile gerçekleşen durum arasındaki karşıtlık/tutarsızlık, tersinlemeli ifade ile açığa çıkartılır. Konuşucu,

sözcenin yaşanan duruma uygun olmadığından habersizmiş gibi davranarak, dinleyicinin tersinlemeyi algılamasını hedeflemektedir. Yani modellemede sezdirimsel bir süreç vardır.

Ruiz de Mendoza ve Masegosa'nın (2014: 183) kullandığı örnek üzerinden bu bilişsel modelleme açıklanabilir.

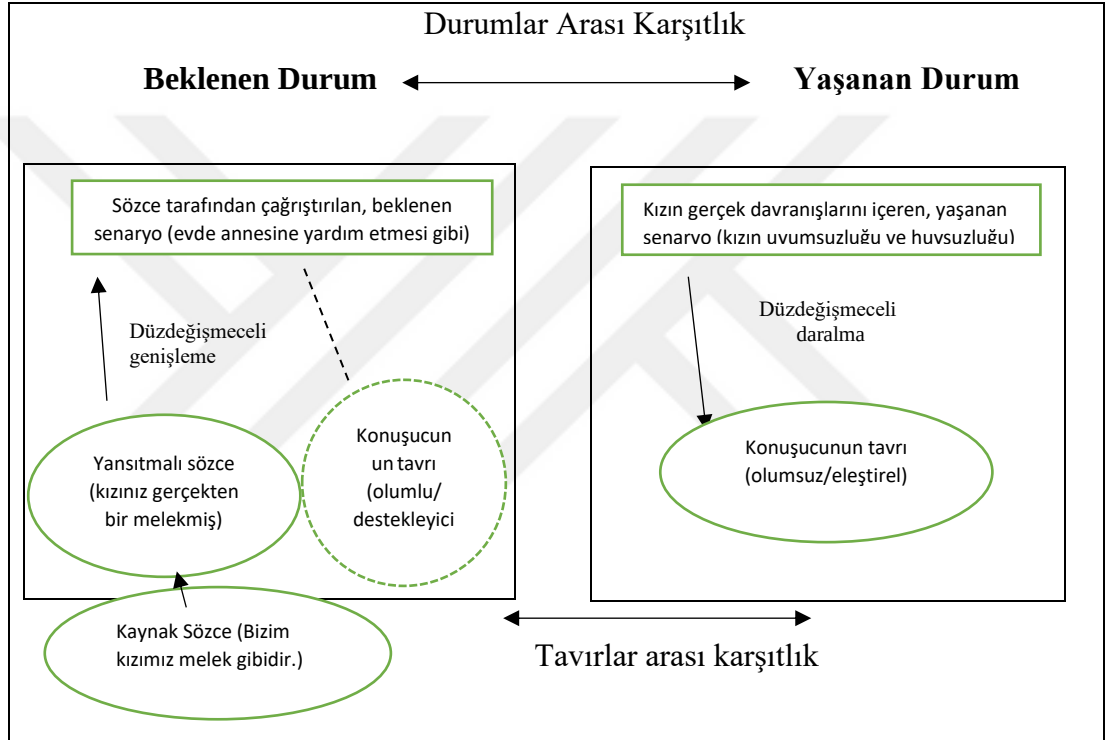
(32) **Bağlam:** Kızları için “bizim kızımız melek gibidir” sözcesini kullanan bir ailenin ziyaretine giden bir kişi, kızın hiç de söylendiği gibi davranmadığını görünce şöyle der.

→KIZINIZ gerçekten bir melekmış.

Bu ifadeye bakıldığında, yaşanan duruma uymadığı görülmektedir. Bu örnekte kullanılan “kızınız gerçekten bir melekmış” sözcesi kızın ailesinin daha önce kullanmış olduğu bir sözceye yönelik yansıtmalı değinmedir ve ailenin inandığı ile gerçek durumun karşıt olduğu bir bağlamda kullanılmaktadır. Yani bu kişi “kızınızın davranışları hiç de güzel değil”, “kızınız çok terbiyesiz” gibi sözceler kullanması daha uygunken, ailenin daha önce kullandığı bir sözceyi tekrar etmeyi uygun bulmaktadır. Bunun nedenleri Ruiz de Mendoza ve Masegosa'nın yaklaşımına göre şu biçimde açıklanabilir. Konuşucu, daha önce kullanılmış bir sözceye değinir ve bu aşamada yansıtma işlemini kullanır. Oluşturduğu yansıtmalı sözceyi kullanarak o sözceye uygun olan durumu çağrıştırır. Yani kızın “melek” olarak tanımlanmasını sağlayacak olan kişilik özellikleri ve davranışları çağrıştırılır. Bu aşamada *düzdeğişmeceli genişleme işlemi* (İng. operation of metonymic expansion), (genel senaryoyu çağrıştıran dilsel ifade), yardımıyla *kızın bir melek olması* ifadesinin anlamsal sezdirimlerini (evde annesine yardım etmesi, ödevlerini zamanında yapması, odasını temiz tutması) kapsayan bir senaryo oluşturulur. Diğer taraftan, aslında gerçekleşen durum altında, beklenen durumdaki anlamsal sezdirimlerin karşıtlarını içeren bir yapı bulunmaktadır. Bu iki durumun sunduğu anlamsal sezdirimler arasındaki karşıtlık da konuşucuda bir tepki, tavır oluşmasına neden olmaktadır. Bu tepki, gerçekleşen durum altında yapılan bir *daralma işlemi* (İng. operation of reduction) aracılığı ile vurgulanmaktadır. Kısacası, bu işlemler sırasında beklenen ve gerçekleşen durumlar arasındaki karşıtlıktan yararlanılmaktadır. Ayrıca, yansıtmalı sözce olumlu senaryoyu etkinleştirirken bir *düzdeğişmeceli genişleme* (İng. metonymic expansion) yapılmaktadır. Bir sözceden yola çıkarak ondan daha büyük anlamlı bir senaryo oluşturulmaktadır. Gerçekleşen durum altındaki senaryoda ise kızın gerçekteki

rahatsız edici kişilik özellikleri ve davranışlarından, konuşucunun bu davranışlar karşısında göstermesi gereken tavrına, tutumuna giden bir *düzdeğişmeceli daralma* (İng. metonymic reduction) yaşanır. Konuşucunun beklenen senaryoya yönelik tavrı da gerçekte yaşanan senaryoya yönelik tavrına karşıt olarak etkinleştirilir. Bu örnek Şekil 2’de açıklanmaktadır. Ruiz de Mendoza ve Masegosa (2014: 183), bu süreçte *alanlararası düzdeşmece zinciri* (İng. cross-domain metonymic chain) adını vermiştir.

Şekil 2: Tersinleme Oluşturma Süreci (Kızınız Gerçekten Bir Melekmiş)

Bu örnek durumda konuşucu, sözcenin içeriğine, yani kızın bir melek gibi davrandığına inanıyormuş gibi yapmaktadır. Ancak yalan söylemek, karşısındaki kişiyi kandırmak gibi bir amacı da bulunmamaktadır. Dinleyicinin bu sözcdeki öykünmeyi fark etmesini beklemektedir. Buradan yola çıkarak tersinleme oluşumunda yansıtma ve karşılaştırma işlemlerinin yanında öykünmenin de işlev gördüğü söylenebilir.

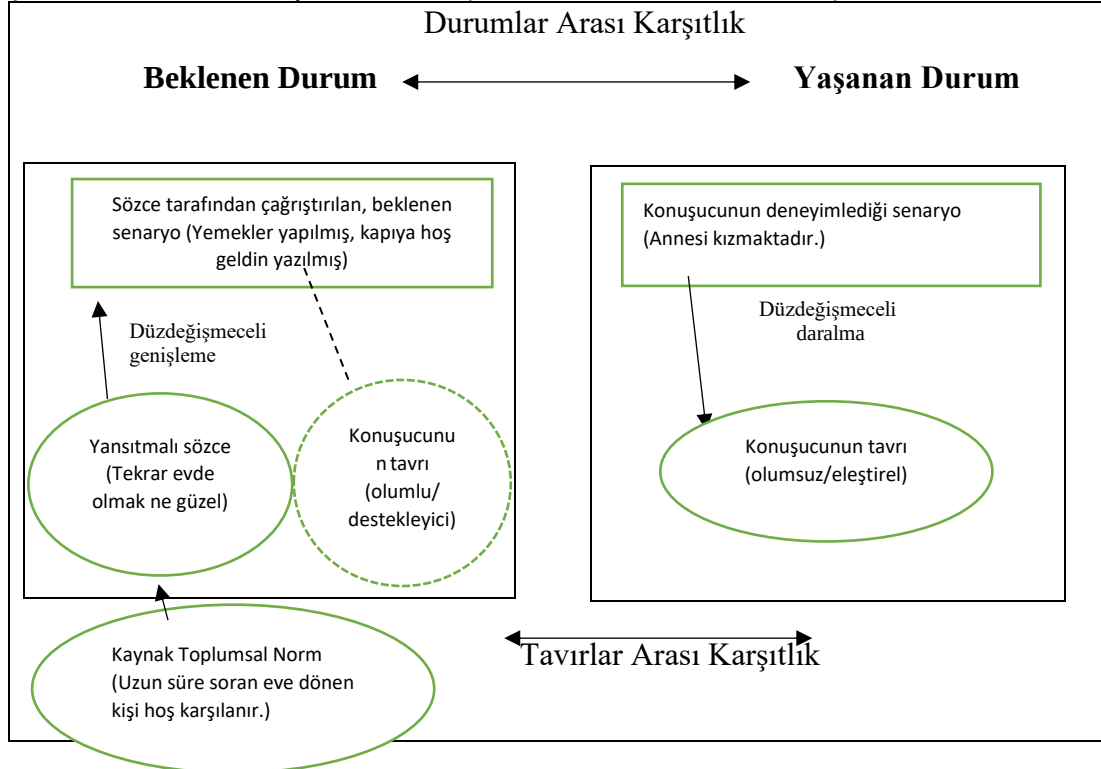
Tersinleme yukarıda verilen örnekteki gibi doğrudan daha önce bir başkası tarafından üretilen bir sözcenin yansıtmasından doğmamış da olabilir. Ruiz de Mendoza ve Masegosa (2014: 185) bu durumu şu örneği kullanarak açıklamaktadır.

(33) **Bağlam:** Uzun bir tatilden sonra eve anne babasının yanına dönen bir kız kendisini annesinin ona çöpleri neden atmadığı, odasını neden toplamadığı, köpeği neden veterinerine götürmediği gerekçeleriyle bağırdığı bir ortamda bulur. Hoş karşılanmak yerine bu kadar fazla eleştiriyi karşılaştıran kız şöyle der.

→Tekrar evde olmak çok güzel!

Bu sözce, daha önce herhangi bir kişinin ürettiği bir sözceyi yansıtmamaktadır. Ancak bu örnekteki tersinleme oluşum süreci de aynı bir önceki örnek durumda olduğu gibi gelişmektedir. “Tekrar evde olmak ne güzel” sözcesi, konuşucunun algı, inanış ve beklentilerinden kaynaklanan bir yansıtma işlemi ile oluşturulmuştur. Bu yansıtma sözceden yola çıkarak genişleme işlemi (düzdeğişmeceli genişleme) ile beklenen, umulan senaryo çağrıştırılmaktadır. Eve geldiğinde çeşit çeşit yemekler hazırlanmış, odasına seni çok özledik yazılmış olmasını bekleyen kız, bu beklediği durumu “tekrar evde olmak ne güzel” sözcesi ile çağrıştırmaktadır. Genişleme işlemi ile çağrıştırılan bu senaryo, gerçekte yaşananla karşıt durumdadır. Daha sonra yaşanan durumda yapılan bir daralma işlemi (düzdeğişmeceli daralma) ile de konuşucunun yaşanan duruma yönelik tavrı belirginleştirilmektedir. Bir önceki örnekteki gibi bu örnekte de tersinleme sürecinde dört ayrı bilişsel işlem (yansıtma, genişleme, daralma, karşılaştırma) kullanılmaktadır.

Şekil 3: Tersinleme Oluşturma Süreci (Tekrar Evde Olmak Ne Güzel!)

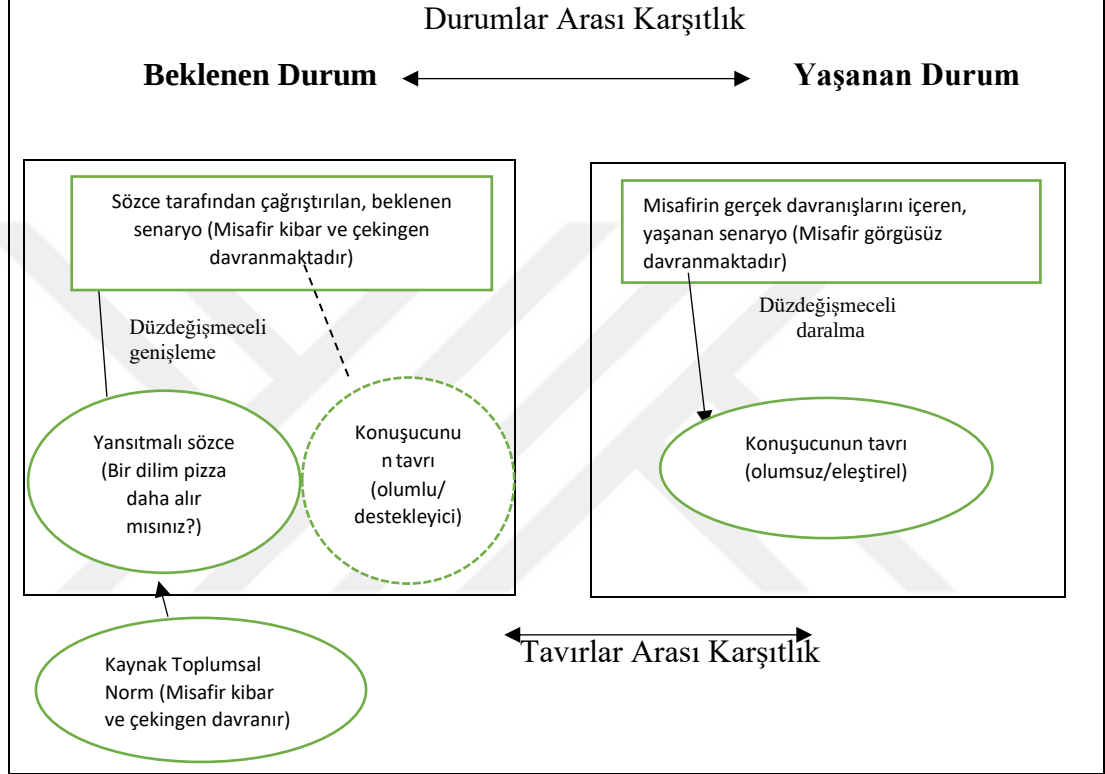

Bu tersinleme süreci, Kumon-Nakamura ve diğerlerinin (1995: 3-21) Şekil 4’te görselleştirilen örneği üzerinden de açıklanabilir.

(34) **Bağlam:** Eve davet edilen misafir, bir misafirden beklenen biçimde davranmamış, ikram edilen ne varsa görgüsüzce yemiştir. Bunun üzerine ev sahibi misafire şu soruyu sorar.

→ Bir dilim pizza daha alır mısınız?

Şekil 4: Tersinleme Oluşturma Süreci (Bir Dilim Pizza Daha Alır Mısınız?)

Kumon-Nakamura ve diğerleri (1995: 3-21) bu gibi sözcelerin bir yansıtma özelliği taşımadığını, olması beklenen ile yaşanan arasındaki tutarsızlığa yönelik bir anıştırma olduklarını ve edimbilimsel samimiyetsizlik içerdiklerini iddia etmektedir. Edimbilimsel olarak samimiyetsizdir çünkü bu soru sorulurken bir yanıt beklenmemektedir. Amaç dinleyiciyi eleştirmek ve ona kızmaktır.

Ruiz de Mendoza ve Masegosa (2014) da, bu sözcenin daha önce başka bir kişinin ürettiği sözceyi yansıtmadığına katılmaktadır ancak yine de bir yansıtma olduğunu belirtmektedir. Burada yansıtma, ev sahibinin kibar ve misafirlik adabına uygun davranan bir misafire sorabileceği bir soruyu yansıtmaktadır. Bu sorudan yola çıkarak yapılan bir genişleme işlemi ile misafirin beklenildiği gibi davrandığı bir senaryo çağrıştırılır. Ancak gerçekte yaşanan senaryoda ise misafir ne kadar pizza

varsa silip süpürmüş, bir misafire yakışan biçimde davranmamıştır. Yaşanan bu senaryodan yola çıkılarak yapılan bir düzdeğişmeceli daralma işlemi ile de konuşucunun (ev sahibi) bu yaşanan duruma yönelik tavrı öne çıkarılmaktadır.

1.4.2.3 Tersinleme Algılama Süreci ile İlgili Çalışmalar

Tersinlemenin ne olduğunu ve neden kullanıldığını açıklamaya çalışan araştırmaların yanı sıra, tersinlemenin bilişsel olarak nasıl algılandığını ve işlemlendiğini açıklamayı amaçlayan çalışmalar da yapılmıştır.

1.4.2.3.1 Ölçünlü Edimbilimsel Model

Tersinlemenin nasıl algılandığı ile ilgili yapılan ilk çalışmalardan biri Grice (1975) ve Searle (1979) tarafından geliştirilmiş olan *üç aşamalı varsayımdır* (*İng. three-stage hypothesis*). Bu hipoteze göre dinleyici/okuyucu tersinlemeli bir ifade ile karşılaştığında ilk önce o sözcenin gerçek anlamına erişilmektedir. Eğer gerçek anlam bağlamla uyumlu değilse reddedilip sonra da sözcenin gerçek anlam dışındaki anlamları denenmektedir. Bu nedenle, tersinlemeli sözcelerın algılanması gerçek anlamlı ifadelerin algılanmasına göre daha fazla zaman almaktadır.

Ancak Gibbs (1986: 3-15), yaptığı altı ayrı deneyle bireylerin iğneleyici ifadeleri nasıl algıladıklarını ve belleğin iğneleme algısı ile bağlantısını incelemiş ve *Ölçünlü Edimbilimsel Model* (*İng. Standard Pragmatic Model*) olarak tanımladığı yaklaşımın savının doğru olmadığını göstermiştir. Üç farklı *okuma-zaman* (*İng. reading-time*) deneyinin sonunda insanların iğneleyici ifadeleri anlamak için öncelikle sözcelerın gerçek anlamlarını işlemelerine gerek olmadığını ortaya koymuştur. Bir inanışa, toplumsal norma veya daha önce ifade edilmiş düşüncelere değinme kuramı çerçevesinde iğneleme yapan sözcelerın diğerlerine göre daha hızlı algılandığını bulmuştur. Bellek üzerinde yapılan diğer üç çalışmada da iğneleme içeren ifadelerin, gerçek anlamlarıyla kullanılmış hallerine göre daha iyi hatırlandığını ortaya koymuştur.

İkinci deneyinde ise değinme kuramı ile bağlantılı olarak açık yansıtma ve örtük yansıtma yapan ifadeleri karşılaştırmış ve her iki türün de iğneleyici olarak görüldüğünü ancak açık yansıtma yapan ifadelerin daha iğneleyici olarak algılandığını

bulmuştur. Yapılan üçüncü deney ise bir toplumsal normdan bahseden iğneleyici ifadelerin daha kolay algılandığını ortaya koymuştur.

Gibbs (1986: 3-15), iğneleyici ifadelerin kullanımının konuşucu ve dinleyiciyi daha önceden belirtilmiş bir düşünce, görüş veya inanç bağlamında ilişkilendirdiğini ve bu nedenle iğneleme ve bellek arasındaki bağlantının da önemli olduğunu belirtmiştir. İğneleme ve bellek ilişkisi üzerine yaptığı deneylerle, iğneleme içeren ifadelerin iğneleme içermeyen ifadelere göre daha kolay hatırlandığını ortaya koymuştur. Açık yansıtmalı iğnelemelerin de örtük yansıtmalı iğnelemelere göre daha kolay hatırlandığını ve toplumsal ölçünlere değinen iğnelemelerin de değinmeyen iğnelemelere göre hatırlaması kolay olduğunu göstermiştir. İğnelemeli ifadelerin hatırlanma dereceleri aşağıdaki gibi bir ölçekle gösterilebilir:

Çizelge 1: İğnelemeli İfadelerin Hatırlanma Dereceleri

Daha İyi Hatırlanan İfadeler	Daha Az Hatırlanan İfadeler
İğnelemeli ifadeler	Gerçek anlamlı ifadeler
Açık yansıtmalı iğnelemeler	Örtük yansıtmalı iğnelemeler
Toplumsal normları yansıtan iğnelemeler	Toplumsal normları yansıtmayan iğnelemeler

1.4.2.3.2 Dereceli Belirginlik Hipotezi

Gibbs (1986: 3-15), Gibbs, O'Brien ve Doolittle (1995) ve Sperber ve Wilson (1995: 239) gibi bazı çalışmalarda, tersinleme içeren ifadelerin algılanma süreleri ile tersinleme içermeyen, gerçek anlamlı ifadelerin algılanma süreleri arasında bir fark olmadığı, hatta tersinleme içeren ifadelerin daha hızlı algılandığı ortaya konmuştur. Bu çalışmalardan yola çıkılarak geliştirilen *Doğrudan Erişim Kuramına* (İng. Direct Access Theory) göre uygun bağlamlar, o bağlamda kullanılması uygun olan anlamları öne çıkarır ve bu nedenle ifadelerin/sözcelerin öncelikle gerçek anlamlarının işlenmesine gerek kalmamaktadır. Ancak Standart Edimbilimsel Modeli destekleyen bazı çalışmalar da (Dews, Kaplan ve Winner, 1995; Grice, 1975; Searle, 1979) tersinlemeli sözcelerin algılanmasının daha fazla zaman aldığını gösteren kanıtlar sunmuştur.

Giora ve Fein (1999: 241-257), hem doğrudan erişim modeline yakın hem de standart edimbilimsel modele yakın bir varsayım olan *Dereceli Belirginlik Varsayımı* (İng. Graded Salience Hypothesis) ileri sürmüştür. Bu varsayıma göre bir sözlü girdiye ait ilk etkinleşmeyi belirleyen etmen ne gerçek anlam ne de bağlamla uyumluluktur. *Belirginlik* (İng. salience), asıl önemli olan etmendir. Sözcüklerin ve ifadelerin öncelikle belirgin anlamlarına erişilir ve belirginlik bilişsel *sözlükçede* (İng. lexicon) saklanmaktadır. Bir sözcük veya ifadenin belirginliğini, ölçünlülük, yaygınlık, sıklık ve tanındıklık gibi özellikler etkilemektedir. Mesela, “alay” sözcüğü bir askerin aklına ilk olarak askeri birliği getirebilir, ancak sivil bir insanın aklına bir başkası ile dalga geçme anlamı verebilir. Bu iki anlam da *gerçek anlam* (İng. literal meaning) olduğu için standart edimbilimsel modelin savı, hangi anlamın daha önce etkinleştirileceği ile ilgili yeterli açıklama yapamamaktadır. Dereceli belirginlik varsayımının en önemli savı, bağlamsal bilgi veya bağlamsal eğilime bakılmaksızın sözcüklerin ve eşdizimli öğelerin ilk olarak belirgin anlam(lar)ına erişildiğidir. Giora ve Fein (1999), bu sava yönelik yaptığı çalışmada bağlamsal bilgiye bakılmaksızın sözcüklerin belirgin anlamlarının ilk olarak erişilen ve işlenen anlam olduğunu ortaya koymuştur.

Bu durumda, tersinlemeli bir sözcenin doğrudan mı işlemlendiği yoksa önce gerçek anlamına mı erişildiği değil sözcenin en belirgin anlamının hangi anlamı olduğu önem kazanmaktadır. Tersinlemeli anlam daha belirgin bir anlamsa, diğer anlamlara erişime gerek kalmadan tersinleme algılanabilir. Ancak bu varsayım ile ilgili sorun, tersinlemeli anlamların ne kadar sıklıkla en belirgin anlam olarak depolanacağıdır. Deyimleşmiş ifadeler ve atasözleri gibi sözcükler en belirgin anlama sahip olsa da tersinlemeli ifadeler için de aynı durumun geçerli olduğunu söylemek pek mümkün olmamaktadır.

1.4.2.3.3 Katma Hipotezi

Ölçünlü Edimbilimsel Modelin savunduğu, tersinlemeli anlamın işlenmesinden önce gerçek anlamın işlenmesi gerektiği savına benzer bir diğer görüş de Schwoebel, Dews, Winner ve Srinivas (2000: 47-61) tarafından ortaya atılmıştır. *Katma Varsayımı* (İng. Tinge Hypothesis) olarak adlandırılan bu görüşe göre, tersinlemeli ifadelerin algılanmasında, tersinlemeli sözcüklerin gerçek anlamları da

işlemlenmekte ve bu nedenle de tersinlemeli ifadeler, gerçek anlamlı ifadelere göre daha yavaş algılanmaktadır.

Bu varsayımın ölçünlü edimbilimsel modelden önemli bir farkı, gerçek anlamların bağlama uygun olmadığı anlaşıldığında reddedilmek yerine tersinlemeli anlam ile birlikte işlemlenmesidir. İkisinin birlikte işlemlenmesi *tersinlemeli eleştirilerde* (*İng. ironic criticism*) eleştirinin dozunu düşürmekte, *tersinlemeli övgülerde* (*İng. ironic praise*) de övgünün daha az olumlu algılanmasını sağlamaktadır. Ayrıca gerçek anlamın da işlenmesi sözcenin daha az yüz tehdit edici olmasını sağlamaktadır. Schwoebel ve diğerleri (2000: 47-61) tarafından yapılan çalışmada bu görüşü destekleyen sonuçlar elde edilmiştir.

Tersinlemenin farklı tanımları, tarihsel gelişimi, işlevleri ve farklı alanlarda ele alınış şekilleri yukarıdaki gibi açıklanabilir. Tersinleme dilbilim alanında bilişsel açıdan da pek çok farklı biçimde ele alınmaktadır. Bir sonraki bölümde bu çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturacak olan bilişsel yaklaşımlar daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu çalışmada, Nasreddin Hoca fıkralarında görülen tersinleme örnekleri Sperber ve Wilson (1981, 1992, 2012) tarafından geliştirilen *Yansıtma Yorumlama Kuramı* ve Ruiz de Mendoza ve Masegosa (2014) tarafından ortaya koyulan *Bilişsel Dilsel Tersinleme Kuramı*'na göre incelenecektir.

İncelemelerin bu iki kuramın birlikte kullanılarak yapılacak olmasının nedeni birbirlerini tamamlayıcı nitelikte olmalarıdır. Daha önceki geleneksel çalışmaların açıklamakta yetersiz kaldığı önemli noktalardan birisi olan tersinlemenin kullanılma nedeni, Sperber ve Wilson'ın kuramında konuşucunun tutumunu aktarmak şeklinde açıklanmaktadır. Daha sonra Clark ve Gerrig (1984) tarafından geliştirilen Öykünme Kuramı ve Kumon-Namakura ve diğerleri (1995) tarafından geliştirilen Anıştırmalı Öykünme Kuramı da herhangi bir kişiye, duruma, sözcüye, düşünceye ya da inanışa yönelik bir tutumun aktarılmasını tersinlemenin yapılış nedeni olarak kabul etmektedir. Bu nedenle Sperber ve Wilson'ın öne sürdüğü değinme, yansıtma ve konuşucu tutumu gibi kavramlar tersinleme olgusunu açıklarken başvurulabilecek en kabul görmüş kavramlar olarak ele alınabilir.

Sperber ve Wilson'ın kuramından yola çıkan Ruiz de Mendoza ve Masegosa (2014) ise tersinlemeyi bilişsel bir süreç olarak açıklayan ve tersinleme üretiminde gerçekleşen aşamaları bilişsel bakış açısıyla ele alan çalışmasıyla tersinleme üzerine geliştirilen en güncel kuramı temsil etmektedir. Sperber ve Wilson her ne kadar yansıtma kavramını tersinlemenin en temel ögesi olarak görse de yansıtmayı bir bilişsel işlem olarak kabul etme düşüncesi Ruiz de Mendoza ve Masegosa'ya aittir. Bu kuram, yansıtmayı *genişleme* (İng. expansion), *daralma* (İng. reduction), *önceleme* (İng. cueing) ya da *doyumlama* (İng. saturation) gibi bir bilişsel işlem olarak kabul ederek tersinlemeyi açıklamaya çalışan geleneksel bakış açısından bilişsel bakış açısına geçişte önemli bir ilerleme kaydedilmesini sağlamaktadır.

Ruiz de Mendoza ve Masegosa'nın kuramını önemli ve bu çalışma için gerekli kılan bir başka özellik ise karşılaştırma kavramının kullanılması ve bu kavramın da bir bilişsel işlem olarak tanımlanmasıdır. Ruiz de Mendoza ve Masegosa (2014), kendisinden önce yapılan çalışmalarda *konuşma sezdirimi*, *öykünme* ve *edimibilimsel*

samimiyetsizlik gibi farklı adlarla tanımlanmaya çalışan bir olguyu en kapsayıcı biçimde ve bir bilişsel işlem olarak açıklayarak tersinlemenin bilişsel bakış açısıyla incelenebilmesi için önemli bir katkıda bulunmaktadır.

Sperber ve Wilson’a ait yansıtma kavramı, bu kavramın bilişsel işlem olarak ele alınması ve tersinleme üretilmesine olanak sağlayan tutarsızlığın karşılaştırma bilişsel işlemi altında açıklanması birbiri ile bağlantılı durumlar olduğu için bu iki kuramın birlikte kullanılmasının daha sağlıklı bir inceleme yapılmasına olanak sağlayacağı düşünülmektedir. Bu nedenle bu kuramlardan daha ayrıntılı biçimde söz edip çeşitli örneklerle daha ayrıntılı ele almak uygun olacaktır.

2.1 YANSITMALI YORUMLAMA KURAMI

Sperber ve Wilson (1981), tersinlemeyi eğretileme gibi söz betilerinden biri olarak gören geleneksel yaklaşımları ve Grice (1975) tarafından ortaya koyulan edimbilimsel yaklaşımı yetersiz bularak kendi kuramlarını geliştirmiştir. Yapılan ilk çalışmada (1981) tersinlemeyi daha iyi anlayabilmek için *kullanma* (İng. use) ve *değinme* (İng. mention) arasındaki ayrımın iyi anlaşılması gerektiğini belirtmektedirler. Çünkü Sperber ve Wilson (1981), tersinlemenin bir değişmeceli anlam aktarmak ya da konuşma sezdiriminde bulunmaktan daha çok bir olguya (durum, düşünce, inanış, sözce) değinmek için kullanıldığını savunmaktadırlar. Tersinlemenin en temelinde bu biçimde ele alınması sayesinde geleneksel ve edimbilimsel kuramların açıklamakta yetersiz kaldığı bazı noktaların açıklanabileceğini belirtmektedirler. Daha önceki bölümlerde de örneklendirilmiş olan kullanma ve değinme kavramları arasındaki fark aşağıdaki durumlar üzerinden tekrar hatırlanabilir.

(35)→ Dün benim bilgisayarımı hanginiz izinsiz kullandı?

(36)→ Bilgisayar Türkçede türetilmiş en yaratıcı sözcüklerden birisidir.

(37) **Bağlam:** Ali, ailesinden izin alıp akşam arkadaşlarıyla maç yapmaya gidecektir. Tam evden çıkarken annesi “geç gelersen bacaklarını kırarım senin!” der. Maç yaparken saatin 12’ye yaklaştığını fark eden Ali şöyle der:

→ Gitmem lazım. Annem eve geç gelersen bacaklarını kırarım dedi.

(35)’te bilgisayar sözcüğü gerçek dünyadaki bir nesneye atıfta bulunmak, onu adlandırmak için kullanılmıştır. Ancak (36)’da bilgisayar sözcüğü bir nesneye yönelik

değil, sözcük olarak kendisine atıfta bulunmaktadır ve bu nedenle kullanma değil değinme örneği olarak kabul edilmektedir. Aynı şekilde (37)'de de Ali'nin ürettiği sözce içerisinde annesine ait olan ifadeye değinilmektedir. Bunun gibi değinilen ifadenin yargı belirten bir tümce olduğu durumlarda söz konusu ifade, değinme işleviyle tekrar edildiğinde, kullanma işlevindeki gibi eyleyici güce sahip değildir. Yani, Ali bu sözceye değindiğine herhangi bir kimseyi 'bacaklarını kırmakla' tehdit etmemektedir. Bu da değinme ve kullanma arasındaki farklardan bir diğeridir.

Tersinlemeyi bir tür dolaylı alıntılama olarak ele alan Sperber ve Wilson (1992), tersinleme ile ortaya çıkan durumun bir önermeye değinme olduğunu ifade etmektedir. Dolaylı alıntılama'yı da aktarma ve yansıtma olarak ikiye ayıran Sperber ve Wilson (1992), tersinlemenin bir tür yansıtma olduğunu belirtmektedir. Çünkü aktarma, bir kişiye bir önermenin/sözcenin içeriği ile ilgili bilgi aktarmayı amaçlarken, yansıtma böyle bir amaç bulunmamaktadır. Yansıtma amaç, bahsedilen önermeye/sözceye yönelik konuşucunun tutumunu karşıya aktarmaktır. Kullanma, değinme, aktarma ve yansıtma üç ayrı özelliğe göre aşağıdaki tabloda sınıflandırılmaktadır.

Çizelge 2: Kullanma, Değinme, Aktarma ve Yansıtma

	Bilgi verme	Eyleyici Güç	Tutum aktarma
Kullanma	Var	Var	Yok
Değinme	Bağlama bağlı	Yok	Var
Aktarma	Var	Yok	Yok
Yansıtma	Yok	Yok	Var

Bir tür yansıtma olan tersinlemeli ifadelerde de amaç tersinleme yapmak değildir. Tersinleme sadece konuşucunun tutumunu hedefe ulaştırmasında kullanılan bir araç görevi görmektedir. Yansıtma yaparak bir önermeye yönelik tutum aktarmak tersinlemenin neden kullanıldığına yönelik açıklamaların en önemlilerinden birisidir ve geleneksel yaklaşımların yetersiz kaldığı noktalardan birisini açıklamaktadır. Yansıtma sözceler onaylama, şüphecilik, reddetme, kabul etme gibi çeşitli ve farklı tutumları aktarmakta kullanılabilir. Ancak tersinleme yaparken aktarılan tutum

konuşucunun yansıttığı durumdan, düşünceden ya da inanıştan kendisini soyutlaması, uzaklaştırmasıdır.

(38)→ **Emrah:** Araba demek Mercedes demek kardeş!

Yasin: (İçtenlikle) Aynen Mercedes demek kardeş!

(39)→ **Emrah:** Araba demek Mercedes demek kardeş!

Yasin: (Alaycı biçimde) Aynen Mercedes demek kardeş! (Tabi parası olana!)

Yukarıdaki (38) ve (39)’un her ikisinde de yansıtma görülmektedir. Yani ikinci sözceler bilgi aktarma amaçlı değil, konuşucunun o sözceye olan tutumunu aktarma amaçlı kullanılmışlardır. Ancak (38) onaylayıcı bir tutuma sahipken (39) küçümseyici ve alaycı bir tutum aktarmaktadır. (39)’da konuşucu tersinleme sayesinde hem o sözceye hem de o sözceye inanan kişiye karşı alaycı, kendisini onlardan uzaklaştırıcı bir tutum takınmaktadır. Tabi bu örneklerde tersinlemenin anlaşılması için ezgi ve ses örüntüsü de uygun biçimde verilmelidir. Karikatür sanatında da örnekleri görülen tersinlemenin yazıya aktarımında karikatüristler bu ezgiyi okura hissettirebilmek için yansıtılan ifadeyi özgün halinde farklı bir biçimde yazmaktadırlar.

Resim 1: Teşekkürler Süpermen - Tişikkirlir Sipirmin.¹

¹ Resim 1 ve Resim 2’deki karikatürlerin kullanımına izin verdiği için Yiğit Özgür’e teşekkür ederiz.

Resim 2: Negatif Elektrik - Nöğötöf Ölöktörök

Resim 1 ve Resim 2’de örneklendirildiği üzere konuşucu yansıttığı düşünceye katılmadığını göstermek ve kendisini bu düşünceden uzaklaştırmak için belirli bir ses ezgisi kullanarak bu yansıtmayı gerçekleştirmektedir. Bunu karikatür ortamına aktarmak için de yukarıdaki örneklerdeki gibi yöntemlere başvurulmaktadır. *Tersinlemeli ses ezgisi* (İng. ironical tone of voice) olarak tanımlanabilecek olan bu kavram geleneksel tersinleme yaklaşımları tarafından açıklanamamaktadır; ancak yansıtmalı yorumlama kuramınca açıklanabilmektedir. İlerleyen bölümlerde bu konuya daha ayrıntılı değinilecektir.

Tersinlemede yansıtılan kaynak sözce, her zaman tersinlemenin hemen öncesinde üretilmiş olmayabilir. Ayrıca bir kişi tarafından üretilmiş de olmayabilir.

(40)→ (sezon sonunda şampiyon olamamalarına üzülen Galatasaray taraftarına) Ama olsun siz UEFA kupasını kazanmıştınız değil mi? (2000 yılında yaşanmıştır.)

(41)→ Eve doktor girmesin diye tüm perdeleri açtık ama yine de tüm kışı grip geçirdik! (Güneş girmeyen eve doktor girer)

(40)’ta değinilen durum, tersinlemeli sözcenin üretildiği zamandan oldukça önce yaşanmış bir durumdur. Ancak üzerinden yıllar geçmesine rağmen yine de tersinleme yapılmasında kullanılabilir. (41) ise bir kişi tarafından üretilmiş bir sözceyi yansıtmak yerine bir atasözünü, yani bir toplumsal inanışı yansıtmaktadır. Bu örneklerden de görüldüğü üzere yansıtmanın kaynağı çok farklı şekillerde bulunabilmektedir.

Sperber ve Wilson (1992), bu kuramı ilk önce yansıtmalı değinme olarak adlandırmışlardır ancak daha sonra değinme kavramının her durumda yeterli olmadığını belirterek daha kapsayıcı olduğu gerekçesiyle yorumlama kavramını kullanmışlardır.

Tersinleme üretilirken yapılan yansıtmanın her zaman doğrudan aynı önermesel içeriğe sahip olamayabileceğini, bu nedenle her tersinlemenin bir değinme olarak görülmesinin doğru olmadığını ileri sürmüşlerdir. Yorumlama olgusu ise tersinlemeye kaynak oluşturan önermenin doğrudan ya da dolaylı olarak ifade edilmesinin yetebileceğini, önemli ve gerekli olan noktanın kaynak ve yansıtma arasındaki bağı anlamaya yardımcı olacak kadar bir anlamsal bağlantının bulunması olduğunu belirtmişlerdir. Önceki bölümlerde kullanılan ilgili örneğin burada tekrar paylaşılması yararlı olacaktır.

(15') **Bağlam:** Emrah ve Yasin iki yakın arkadaşdır. Emrah modellik yapmaktadır ve oyuncu olmak istemektedir. Bir gün yolda karşılaştıklarında Emrah Yasin'e şöyle der.

→ Dün akşam bir menajerle tanıştım. Beni zengin ve ünlü yapabilir.

Sperber ve Wilson (1992: 65-66), bu tür sözcelerın iki farklı olası çıkarımını olabileceğini belirtmektedir. Bu sözcenin olası iki çıkarımını şunlardır.

(16')→ Beni zengin ve ünlü yapabileceğine inanıyorum.

(17')→ Beni zengin ve ünlü yapacağını söyledi.

(18')→ Seni zengin ve ünlü yapabilirim.

Eğer menajerin sözcüsü (18') ise (15')'in bir yansıtmalı değinme olduğu söylenebilir. Ancak yansıtma ile kaynak önerme arasındaki ilişki her zaman bu kadar doğrudan olmayabilir.

(19') → Kenan İmirzalıoğlu'nun menajerinin onun için yaptığının aynısını ben de senin için yapabilirim.

Eğer menajerin ifadesi (19') ise, (15')'in doğrudan bir değinme olduğunu söylemek doğru olmaz. Ancak (15')'i kaynak önermenin yani (19')'un bir yorumlaması olarak kabul edebiliriz. Bu gibi durumlarda kaynak olan önerme ile yansıtma arasındaki anlamsal bağlantının anlaşılabilmesi oldukça önemlidir. Bu nedenle konuşucu eğer hitap edilen kişinin yeterli artalan bilgisine sahip olmadığını düşünürse daha anlaşılır olmayı ya da fazladan bilgi sağlamayı tercih edebilir.

Geleneksel tersinleme yaklaşımının yetersiz kaldığı bir başka konu ise tersinlemenin her zaman söylenenin tersi bir anlam taşımamasıdır. Tersinleme aynı zamanda hafifsemeyle, ünlem ifadeleri ile ya da soru sorarak da elde edilebilir. Bunların dışında tersinlemeye kaynak olan olgu bir sözce değil bir durum, inanış ya da beklenti olabilir. Bu gibi durumlarda tersinlemeyi söylenen sözün tam tersini ima etmek olarak açıklamak pek mümkün görünmemektedir.

Sperber ve Wilson (2012), tersinlemenin *tersinlemeli tutum* (İng. ironic attitude), *kuralcı eğilim* (İng. normative bias) ve *tersinlemeli ses ezgisi* olarak üç önemli özelliği olduğunu ve tersinlemeyi bir söz betisi olarak kabul eden, sözcenin gerçek anlamının yanında bir de *değişmeceli anlam* (İng. figurative meaning) aktarmak için kullanıldığını belirten geleneksel yaklaşımların bu özellikleri açıklamakta yetersiz kaldığını savunmaktadır. Aynı şekilde Grice (1975: 41-58) tarafından ortaya konan edimbilimsel yaklaşımın da tersinlemeyi neden üretildiği ve nasıl algılandığı ile ilgili açılardan açıklamakta yeterli olmadığını belirtmektedir.

Ayrıca Sperber ve Wilson (1981), Grice'ın yaklaşımının geleneksel yaklaşımlardan tek farkının gerçek anlam – değişmeceli anlam karşıtlığının yerine gerçek anlam – konuşma sezdirimi ikilisinin gelmesi olduğunu belirterek, ilkinde yer değiştirmenin anlambilimsel ikincisinde ise edimbilimsel olarak var olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle Sperber ve Wilson'a göre yansıtma yorumlama kuramı bu üç özelliği açıklama bakımından en kapsamlı ve açıklayıcı kuramdır. Bu üç özellik devam eden bölümde yansıtma yorumlama kuramı çerçevesinde açıklanmaktadır.

I. Tersinlemeli Tutum

Tersinlemeyi söz betilerinden biri gibi gören geleneksel yaklaşımlar, tersinlemenin neden kullanıldığı konusunda yeterli açıklama yapamamaktadır. Tersinleme geleneksel bakış açısı ile “bir sözceyi kullanarak tam tersini ifade etme” olarak kabul edildiğinde ortaya “doğrudan söylemek varken neden sözü uzatarak konuşma gereği duyulduğu” sorusu ortaya çıkmaktadır. Ancak Sperber ve Wilson (2012), tersinlemenin ne doğrudan ifade edilmiş bir önermeyi ne de o önermenin tam tersini yansıttığını ileri sürerek tersinlemenin sadece bir önermeye (düşünce, inanış, beklenti) ve bu önermeyi üreten veya ona inanan kişilere yönelik bir tutum aktardığını iddia etmektedir. Tersinlemedeki bu tutum ile daha çok konuşucunun kendisini bu önermeden ve önermenin sahibinden ya da önermeye inanan kişiden uzaklaştırdığı, onları alaya aldığı ve küçümsediği söylenebilir.

II. Kuralcı Eğilim

Yansıtma yorumlama kuramının açıklık getirdiği bir başka tersinleme özelliği de tersinlemelerin neden daha çok gerçekleşmemiş olan bir beklentiye, inanışa, düşünceye yönelik eleştirel bir amaçla kullanıldığıdır. Odası dağınık olan bir kişiye “odan da pek düzenliymiş” demek odası derli toplu olan bir kişiye “odan da pek

dağınıkmış” demekten daha yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu durumun neden kaynaklandığı geleneksel yaklaşıma göre açıklanamamaktadır.

Yansıtımlı yorumlama kuramı ise bu durumu şu biçimde açıklamaktadır. Normlar, yani neyin nasıl olması gerektiği ile ilgili toplumsal kurallarla ilgili beklentiler karşılanmadığı zaman bunlara yönelik eleştiri, şikâyet amaçlı tersinleme yapmak her zaman mümkün olmaktadır. Diğer insanlara karşı kibar olmak, yolda tanıdık bir insana denk gelince selamlaşmak, eli dolu olan bir kişiye kapıyı açmak, doğum günü gelen kişiyi tebrik etmek, uzun bir yolculuktan gelen bir kişiye özel ilgi gösterip hâl hatır sormak ve bunun gibi daha pek çok toplumsal kuralla ilgili beklenti ya da inanış gerçekleşmeyince konuşucu yaşanan durumu ya da üretilen önermeyi yansıtır ve tutumunu aktarmak için tersinleme kullanır.

Ancak odası derli toplu olan bir kişiye “odan da pek dağınıkmış” dendiğinde ortada ihlal edilmiş bir toplumsal norm ya da inanış varmış gibi görünmemektedir. Bu sözcenin tersinlemeli sayılabilmesi için o bağlama özel olumsuz bir beklentinin ihlal edilmesi ve o ihlal edilen beklentinin yansıtılması gerekmektedir. Yani “odan da pek dağınıkmış” diyen kişiye daha önce bu sözcenin muhatabı olan kişinin odasının dağınık olduğu söylenmiş olmalıdır. Bu sayede bu beklentinin ihlal edilmesi üzerine konuşucu “odan da pek dağınıkmış” diyerek bu sözceyi daha önce üreten kişiye ve sözcenin kendisine alaycı bir yaklaşım sergileyip kendisini onlardan uzaklaştırmaktadır. Bu gibi özel tersinleme örneklerinin de açıklanabilmesi için yine ortada yansıtılan bir düşünce olması gerekliliği, yansıtımlı yorumlama kuramının önemli savlarından bir başkasıdır.

III. Tersinlemeli ses ezgisi

Geleneksel yaklaşım hem tersinlemeyi hem de eğretilmeyi birer söz betisi olarak kabul etse de tersinlemeli ses ezgisi varken neden eğretilmeli ses ezgisinin olmadığını açıklayamamaktadır. Sperber ve Wilson (2012), bu durumu yansıtımlı yorumlama kuramına göre şu biçimde açıklamaktadır:

Tersinlemeli ses ezgisi, konuşucunun yansıtılan düşünceye yönelik alaycı, şüpheli, küçümseyici tutumuna yönelik doğal bir işarettir. Eğretilme yansıtma içermediği için ve belirli bir tutumun aktarımını içermediği için eğretilmeye özgü bir ses ezgisinin görülmesi için bir neden yoktur.

Sperber ve Wilson (1981, 1992, 2012) tarafından geliştirilen ve son hali ile yansıtma yorumlama olarak adlandırılabilir olan kuramı aşağıdaki ana hatlarıyla özetlemek mümkündür.

- Tersinleme sadece söylenenin tersi şeklinde değil, hafifseme, ünlem ifadeleri, soru sorma gibi şekillerde de kendisini gösterebilir.
- Tersinleme mutlaka yansıtma içerir. Bu yansıtma daha önce konuşucunun kendisi ya da bir başka kişi tarafından kullanılmış bir ifadeye, bir toplumsal kurala, inanışa, beklentiye, düşünceye yönelik olabilir.
- Tersinlemede amaç yansıtılan önermeye ve bunun sahibine yönelik bir tutum aktarmaktır. Tersinlemeci tutum daha çok kendini eleştirilenden uzaklaştırıcı, küçümseyici ve alaycı olarak görülmektedir.

2.2 BİLİŞSEL DİLSEL TERSİNLEME KURAMI

Bu çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturmada kullanılacak olan bir diğer kuram da Ruiz de Mendoza ve Masegosa (2014) tarafından geliştirilen ve tersinlemeli anlamın bir bilişsel süreç sonunda elde edildiğini ileri süren kuramdır. Ruiz de Mendoza ve Masegosa (2014) çalışmasında, tersinleme oluşumunda kullanılan bilişsel işlemleri açıklamaya çalışırken aynı zamanda bu işlemlerin iletişimsel etkileri üzerinde de durmaktadır.

Ruiz de Mendoza ve Masegosa (2014:53), Sperber ve Wilson (1981, 1992, 2012) tarafından tersinlemenin temeli olarak kabul edilen yansıtma olgusunu tersinleme için vazgeçilmez bir öge olarak görmektedir. Ancak Sperber ve Wilson'dan farklı olarak yansıtmanın sadece bir tekrar olmaktan daha çok bir bilişsel işlem olduğunu iddia eden Ruiz de Mendoza ve Masegosa, yansıtmanın yanında bir de karşılaştırma işleminin kullanıldığını belirtmektedir.

Bu nedenlerden dolayı Ruiz de Mendoza ve Masegosa'nın kuramında geçtiği şekliyle bilişsel işlemlerin ne olduğunu, nasıl sınıflandırıldıklarını ve daha özelden ise yansıtma ve karşılaştırmanın birer bilişsel işlem olarak nasıl ele alındığını açıklamak bu çalışmanın devamı için oldukça önemlidir. Bunların yanında bir de bu bilişsel işlemlerin farklı sunuluş düzeylerinde nasıl ele alındığının açıklanması da yararlı olacaktır.

2.2.1 Sözcüksel Yapılandırmacı Model ve Sunuluş Düzeyleri

Ruiz de Mendoza ve Masegosa (2014: 30) *Sözcüksel Yapılandırmacı Modeli* (İng. Lexical Constructional Model) dilin öbek, tümce, metin gibi her düzeyinde sözdizimsel, anlambilimsel, edimbilimsel ve söylemsel açılardan yapı ve anlam arasındaki düzenlilikleri açıklamaya çalışan bir model olarak açıklamıştır. Dört ayrı tanımlayıcı düzeyi bulunmaktadır.

Birinci Düzey, sözcük ve üye yapılarının bulunduğu düzeydir. *Sözcük şablonları* (İng. lexical templates) alt düzey önermesel sunuluşlardır, dünya bilgisine dayanır, eylemlerin ve diğer yüklemelerin olay yapılarına bağlıdır. *Yapısal şablonlar* (İng. constructional templates) ise *geçişli* (İng. transitive), *çift geçişli* (İng. ditransitive), *geçişsiz* (İng. intransitive), *sonuçsal* (İng. resultative) ve *sonuçsal hareket* (İng. caused motion) *üye yapısı* (İng. argument-structure) şablonları gibi üst düzey önermesel sunuluşlardır. Yüklemelerin alabileceği üye sayıları ile bağlantılıdır.

(42) **Geçişli yapı: bulmak; üyeler: bulan ve bulunan**

→ Ali bugün eve gelirken yolda bir kalem buldu.

(43) **Çift geçişli yapı: vermek; üyeler: veren, verilen, alan**

→ Ali yolda bulduğu kalemi annesine verdi.

(44) **Geçişsiz yapı: durmak; üyeler, duran**

→ Ali yolda durdu.

(45) **Sonuçsal yapı: -(I)p (eylem)**

→ Ali bardağı düşürüp kırdı.

→ Muhammed Ali rakibini yumruklayıp bayılttı.

İkinci düzey, olay temelli sezdirimsel anlam ile ilintilidir. Alt düzey durumsal modellerin ilintili özelliklerinin etkinleştirilmesinden elde edilen sezdirimsel düzenekler yoluyla ulaşılan anlamsal sezdirimlerden oluşur. Yani etrafımızda yaşanan durumlarda olmasını beklediğimiz, olmasına inandığımız senaryolardan yola çıkarak elde edilir. Tümcelerın edimbilimsel açıdan verdikleri ileti ile ilgilidir. Ruiz de Mendoza ve Mairal (2009:11), bu düzeydeki yapılara örnek olarak İngilizcedeki ‘What’s X doing Y? yapısını göstermektedir.

(46)→ What’s the child doing in the kitchen with the carving knife? / Çocuğun mutfakta elinde bıçakla ne işi var?

Bu tümce de kullanılan bu yapı edimbilimsel açıdan soruyu soran kişinin yaşanan durumu onaylamadığı iletisini aktarmaktadır. Ancak Ruiz de Mendoza ve Mairal (2009: 12) aynı yapının onaylamama amacıyla değil bilgi edinme amacıyla da kullanılabileceğini belirtmektedir.

(47)→ Hey, what's the child doing in the kitchen with the carving knife? Did you then make up your mind to teach him how to carve a turkey? That's definitely a good idea.
/ Çocuğun mutfakta elinde bıçakla ne işi var? Sonunda hindi nasıl kesilir öğretmeye aklın yattı herhalde? Kesinlikle iyi bir fikir.

(47)'de de aynı tümce bilgi edinme ve hatta yaşanan durumu onaylama amaçlı kullanılmaktadır. Bu nedenle ikinci düzeydeki yapı-anlam ilişkilerini anlamak için bağlam ve sezdirim gibi olgular önem kazanmaktadır. Türkçede de bu düzeye örnek olarak aşağıdaki tümceler verilebilir.

(48)→ Bunun burada ne işi var?

(49)→ Bilgisayarımı kim kurcaladı?

(50)→ Yatağında kim uyudu?

Bu tarz durumların olağandışılığı, konuşucunun farkında olduğu bir durumu karşısındaki kişiden açıklamasını beklemesi ve dinleyicinin de bu durumun farkında olmasıdır. Edimbilimsel anlama dayalı sezdirim yaparak dinleyicide bu farkındalık oluşturulmaktadır. Tersinlemeli ifadelerde de yansıtma, karşılaştırma ve öykünme kullanımı ile sezdirimsel düzeyde ileti aktarılmaktadır ve böylece dinleyicinin tersinlemenin farkına varması amaçlanmaktadır.

Üçüncü düzey ise eyleyici yorumlama olarak da açıklanabilir. Daha çok üst düzey modellere erişim sağlamaya dayanır. Söz verme, rica etme gibi edim sözleri belirli bir kalıp altında toplayan modellerdir.

Dördüncü düzey ise tümce düzeyinin ötesinde metinsel yapıların oluşturulmasını sağlayan *bağdaşıklık* (İng. coherence) düzenekleri ve *bağlaşıklık* (İng. cohesion) kaynaklarını kapsar. Yani söylemsel düzey olarak da adlandırılabilir. Tümceler arası neden-sonuç, karşıtlık ve zaman gibi ilişkiler bu düzeyde gerçekleşir. Bu ilişkileri belirgin hale getirmek için bağlaçlardan yararlanılabilir.

(51)→ Bütün dönem boyunca derslere katılmadı. Bu yüzden finalden geçemedi.

(52)→ Bütün dönem boyunca derslere katılmadı. Ancak yine de finalden geçti.

(53)→ Önce derslere katılmamaya başladı. Ardından da final sınavına girmede.

Yukarıdaki tümceler arası anlamsal bağlantıya bakıldığında neden-sonuç, iki olay arasındaki karşıtlık ve iki olay arasındaki zamansal ilişki hakkında bilgi verdikleri görülmektedir. Bir metni oluşturan tümcelerın önermesel içerikleri arasındaki bu tür bağlantıların oluşturulması örneklerde kullanılan bağlaçlar gibi araçların kullanılması sayesinde olmaktadır.

Bu düzeylerin tersinleme açısından önemi, tersinlemenin temel dayanaklarından birisi olan yansıtma kavramının neden her zaman tersinleme anlamı vermediğini açıklamakta kullanılmasından gelmektedir. Tersinleme anlamı veren yansıtma ikinci ve üçüncü düzeyde yapılan yansıtmalardır. Yani, sezdirimsel ve eyleyici düzeylerdir.

2.2.2 Bilişsel İşlemler

Bilişsel işlemler, Ruiz de Mendoza ve Masegosa (2014:85) tarafından bilgiyi depolamak, geri getirmek ve aynı zamanda *bilişsel sunuluşlar* (*İng.* mental representations) oluşturmak için kullanılan düzenekler olarak açıklamaktadır. Ancak bu işlemlerin işlevi bununla sınırlı kalmayıp aynı zamanda iletişimsel yönleri de bulunmaktadır. Örneğin tersinlemeli anlam üretiminde yansıtma ve karşılaştırma bilişsel işlemlerinin kullanılması gerekmektedir.

Ruiz de Mendoza ve Masegosa (2014:85), bilişsel işlemleri *yapısal işlemler* (*İng.* formal operations) ve *içerik işlemleri* (*İng.* content operations) olarak ikiye ayırmaktadır. Dil temelli anlam oluşumunda, konuşucuların üretim ve yorumlama ihtiyaçları nedeniyle kavramsal yapılara erişmelerini, seçmelerini, soyutlama yapmalarını, yerine koyma ve birleştirme yapmalarını sağlayan bilişsel düzeneklere yapısal işlemler denir. İçerik işlemleri ise yapısal işlemler tarafından sağlanan kavramsal yapılardan yola çıkarak elde edilen çıkarımsal etkinlikleri *yetkilendirmektedir* (*İng.* licensing) (Ruiz de Mendoza ve Masegosa 2014). Yani yapısal işlemler, içerik işlemlerinin gerçekleşebilmesi için araç görevi görmektedir.

2.2.2.1 Yapısal İşlemler

Tersinleme ile doğrudan bağlantılı olmasa da yapısal işlemlerden söz etmek yararlı olacaktır.

Önceleme (İng. cueing), metinsel bilgiye dayanarak bir kavramın en bağlantılı yönünün çağırılmasını sağlar.

(54)→Yeni keşfedilen adada endemik türlerin varlığı tespit edildi.

(55)→ Ada etrafında dönene yol ver!

Yukarıdaki tümcelerın ikisinde de kullanılan “ada” sözcüğü birbirinden farklı kavramları akla getirmektedir. Bunu sağlayan da ada sözcüğü ile birlikte kullanılan diğer sözcüklerin o sözcüğe ait belirli bir kavramı çağırmasıdır. İlk tümcede “keşfedilen” ve “endemik” sözcükleri ikinci tümcede de “yol ver” ifadesi burada önceleme işleminin kullanılmasını sağlayan metinsel bilgi olarak görev almaktadır.

Seçme (İng. selection) işlemi ise dilsel bilgi tarafından etkinleştirilen kavramların ilgili olan özelliklerinin kişi tarafından seçilmesini sağlar. Önceleme işlemi ile yakın olsa da konuşucu ve dinleyiciye ait kişisel bilgidен de yararlandığı için öncelemeden ayrılır. Genel dünya bilgisi ve kültürel yargılar da bu işlemi etkileyen durumlardır. Önceleme ise sadece metinsel bilgiye göre işlev görür.

(56)→ Bu aksam yemekte balık var.

Yukarıdaki tümcede ilk olarak “yemekte” sözcüğü ile “balık” kavramının belirli özellikleri öncelenmektedir. Burada öncelenen özellik balığın eti olarak kabul edilebilir. Ancak balığın nasıl pişirildiğı, pişmiş mi yoksa çiğ mi olarak sunulacağı dinleyici ve konuşucunun kültürel altyapısına bağlı olarak değişebilir. Bir Karadenizli için “balık” kavramı hamsi buğulama olabileceğı gibi, bir Japon için de suşi olarak çağrılabilir. Ya da o ailenin kendine özgü, geleneksel bir balık yemeğı varsa kişi o yemeğın yeneceğini de düşünebilir. Bütün bu özellikler sadece metinsel bilgiye dayalı olmanın ötesine geçmektedir.

Soyutlama (İng. abstraction) işlemi de alt düzey bilişsel modellerden bir genelleme yaparak üst düzey bilişsel modellere erişilmesini sağlar. Örneğın soyutlama işlemi ile bankadan kredi çekme, arkadaştan borç isteme, babadan harçlık isteme gibi alt düzey modeller RİCA ETME üst düzey modelini oluşturur.

Birleştirme (*İng.* integration) işlemi de nceleme ve seçme işlemleri ile birlikte çalışmaktadır. Birbirinden bağımsız ya da birbiri ile bağılantılı kavramların birleştirilmesi işlevini görmektedir.

(57)→Genç dağıcılar Nepal’de Nasuh Mahruki’nin izinde.

Yukarıdaki rnekte, Nasuh Mahruki’nin daha önce gerçekleştirdiğı Everest tırmanışı ve başka bir zamanda bir grup genç dağıcı tarafından gerçekleştirilen tırmanış olmak üzere iki ayrı olay bulunmaktadır. Bu iki ayrı olay kendi başlangıç zamanlarını, katılımcılarını ve varış noktalarını yansıtan kendi *bilişsel alanlarına* (*İng.* mental space) sahip olsalar da bu sözcede sanki hemen arka arkaya gerçekleşen olaylarmış gibi tek bir bilişsel alanda birleştirilmektedir. Burada birleştirme işleminin gerçekleşmesini sağılayan diğerk bilişsel işlem ise nceleme işlemidir ve “izinde” sözcüğü ile bu iki olayın tek bir bilişsel alanda birleştirilmesini mümkün kılmaktadır.

Yer değıştirme (*İng.* substitution) işlemi de dzdeğışmece için gerekli olan bir bilişsel işlemidir. Bir kavramsal yapı ya da bilişsel modelin yerine bağılantılı başka bir kavram ya da bilişsel model kullanılması şeklinde gerçekleşmektedir.

(58)→ çocuklar sokakta ma yaparken pencereyi kırdılar.

Bu tümcede olduğı gibi aralarında PARÇA-BÜTÜN ilişkisi olan iki kavram yer değıştirilerek kullanılmıştır. Genişleme ve daralma içerik işlemleri ile birlikte çalışan bu yapısal işlem ile bu örnekte de görüldüğü üzere pencereyi oluşturan parçalardan “cam” kırıldığında bu kavram yerine cam, ereve, korkuluk, panjur gibi o kavramı oluşturan alt kavramların tamamını kapsayan “pencere” kavramı kullanılmıştır. Sadece cam kırıldığı zaman “camı kırdılar” demek yerine “pencereyi kırdılar” denmesinin nedeni ise verilen zararın büyüklüğünü akıllara getirmek olabilir.

2.2.2.2 İçerik İşlemleri

Ruiz de Mendoza ve Masegosa (2014:92), içerik işlemlerini A B’dir (*İng.* A IS B) ve B İÇİN A (*İng.* A FOR B) olarak iki sınıfa ayırmaktadır. İki kavram arasında kurulan ilişkiyi tanımlamak için yapılan bu sınıflandırmaların ilki bir *tanımlama* ilişkisini, diğeri de bir tür *temsil etme* ilişkisini içermektedir. B için A sınıfının altında alan genişlemesi, alan daralması, *zgleme* (*İng.* parameterization) ve *doyumlama* (*İng.* saturation) işlemleri bulunmaktadır. A B’dir sınıfının altında ise karşılaştırma, güçlendirme/yumuşatma ve yansıtm işlemleri bulunmaktadır.

Genişleme (İng. expansion) ve *daralma* (İng. reduction) işlemleri birbirinin tersi şeklinde işlev görmektedir. Parça-bütün ilişkisi barındıran düzdeğişmecelerde kullanılan bu işlemler bir kavramı o kavrama ait bir özelliklerle, o kavramın bir parçasıyla tanımlamaya ya da bir kavramı kullanarak ona ait bir özelliği veya bir parçasını tanımlamaya yarar. Genişleme işleminde *kaynak alan* (İng. source domain), *hedef alana* (İng. target domain) ait bir alt alandır. Daralma işleminde ise *kapsayıcı alan* (İng. matrix domain) kendisine ait bir alt alanın yerine kullanılır.

(59)→ Veren el alan elden üstündür.

(60)→ Türkiye 2002 dünya kupasında üçüncü oldu.

Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi birbiriyle bir biçimde ilişkisi bulunan iki ayrı kavramı ya da bir kavramın parça-bütün ilişkisini kullanan bilişsel düzeneklerdir. (59)'da “bir insana elini kullanarak maddi yardımda bulunmak” olarak tanımlanabilecek olan kapsayıcı alan yerine bu alana ait aracılık alt alanı sayılabilecek olan “el” kavramı kullanılmaktadır. (60)'ta ise Türkiye milli futbol takımının yerine ait olduğu kapsayıcı alan olan “Türkiye” kullanılmıştır. Bu bağlamda Türk milli futbol takımının anlatılmak istendiği ise aynı zamanda kullanılan önceleme işlemi aracılığıyla anlaşılmaktadır.

Karşılaştırma işlemi, kavramlar arası benzerlik ve farklılıkları belirlemede kullanılan bir bilişsel düzenektir. Karşılaştırma, tersinleme üretiminde kullanılan bilişsel işlemlerden birisidir. Benzerlik yoluyla karşılaştırma ve zıtlık yoluyla karşılaştırma olarak iki ayrı türü bulunmaktadır. Farklılıkları ortaya çıkarmaya yönelik olan farklılık yoluyla karşılaştırma, tersinlemede görülmektedir. Benzerlik yoluyla karşılaştırma ise eğretilmelerde görülmektedir

Benzerlik yoluyla karşılaştırma bazı eğretilmelerin, *benzetmelerin* (İng. simile) ve *görüntüselliklerin* (İng. iconicity) gerçekleşmesinde işlev görmektedir. Yapısal olanlar ve yapısal olmayanlar olarak ikiye ayrılmaktadır. “Elma yanaklım”, “kiraz dudaklım” gibi Türk edebiyatında da sıkça örnekleri görülen eğretilmeler iki ayrı kavramın renkleri nedeniyle birbirleri ile karşılaştırılmasına, yani yapısal olmayan eğretilmelere örnek verilebilir. “Kepçe kulaklı”, “kanca burunlu” gibi eğretilmeler ise iki ayrı kavramın fiziksel benzerlikleri nedeniyle aralarında bir ilişki kurulmasına, yani yapısal eğretilmelere örnek olabilir.

Benzerlik yoluyla karşılaştırmanın kullanıldığı bir başka nokta da benzetmelerdir. “İpek gibi cilt”, “öküz gibi güçlü”, “kurt gibi aç” ve daha pek çok benzetmenin üretilmesinde bu bilişsel işlemden yararlanılmaktadır.

Yansıma sözcükler de bu bilişsel işlem yoluyla üretilmektedir. “Vızıldamak”, “patlamak”, “şapırdamak”, “çıtırdamak” gibi eylemler doğada gerçekleşen olaylar ya da bulunan kavramlarla insanın çıkarabildiği sesler arasında bir benzerlik ilişkisi kurulması sonucunda elde edilmektedir.

Karşılaştırmanın diğer türü ise farklılık yoluyla karşılaştırmadır. Ruiz de Mendoza ve Masegosa (2014:173), tersinlemenin iletişimsel etkisinin sadece yansıtmadan gelmediğini, aynı zamanda beklenen durum ile yaşanan durum arasındaki farklılık karşılaştırmasından da yararlandığını belirtmektedir.

Yansıma işlemi ise Sperber ve Wilson (1981, 1992, 2012) tarafından ortaya atılan yansıma kavramı üzerinden geliştirilmiştir. Tersinlemenin iletişimsel etkisinin bir durumu, düşünceyi, inancı ya da toplumsal normu yansıtmaktan geldiğini iddia eden bu kurama göre yansıma ile aynı anda bir tavır da aktarılmaktadır. Tersinlemeyi meydana getiren diğer bilişsel işlem olarak yansıma da daha sonra ayrıntılı olarak açıklanacaktır.

Güçlendirme (İng. strengthening) ve *yumuşatma* (İng. mitigation) işlemleri dilsel mekanizmalardan yararlanan ölçeksel kavramlar ile ilgilidir. Türkçedeki “çok”, “daha fazla”, “biraz”, “uzun”, “ağır” gibi sözcükler yardımıyla kavramlar hakkında anlamı kuvvetlendirici ya da hafifletici biçimde konuşabilmek mümkün olmaktadır.

Bir diğer içerik işlemi olan *özümlenme* ise üst düzey düzdeğişmece olan ÖZEL İÇİN GENEL düzdeğişmesinin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

(61)→ Domatesi severim ama biberi sevmem.

(62)→ Türkü severim ama rap sevmem.

(63)→ Dram severim ama korku sevmem.

Yukarıdaki örneklerin her birinde sevmek eylemi farklı bir bağlamda kullanılmıştır. Sevmek eylemi genel bir eylem olarak alındığında her bir bağlamdaki dilsel bilgiye bağlı olarak bir özel anlama bürünmektedir. (61)’de domates ve biber sözcükleri ile önceleme yapılarak “yeme” kavramı öne çıkarılmaktadır ve sevmek eylemi yemek eylemi için kullanılmaktadır. (62)’de ise türkü ve rap sözcükleri ile yapılan önceleme işlemi “dinleme” özgülmesini yapılmasını sağlamaktadır. Son örnekte ise “dram” ve “korku” sözcükleri iki farklı durumun öncelenmesini

sağlamaktadır. Bağlama göre bunlar “okuma” ya da “izleme” kavramlarının özgülendiği durumlardır. Bunu sağlamak için de özgüleme bilişsel işleminden yararlanılmaktadır.

Özgüleme işleminin kullanımına bir başka örnek olarak da “iyi” gibi genel anlamlı sıfatların bilişsel olarak anlamlandırılması verilebilir.

(64)→ Bu adam çok iyi birisi, herkese yardım ediyor.

(65)→ Şimdiye kadar gördüğüm en iyi defans oyuncusu Bülent Korkmaz.

(66)→ Havalarda bu ara pek iyi

Yukarıdaki tümcelerinde hepsinde “iyi” sözcüğü kullanılmaktadır. Ancak her bir bağlamda bu genel kavram metinsel bağlama göre farklı bir içeriğe bürünmektedir ve sahip olduğu genel anlamdan daha özel bir anlam aktarmaktadır. Örneğin (64)’te iyi kavramı “yardım etme” bağlamında özgülenerken kişiliğin onaylandığı bir anlam vermektedir. (65)’te ise futbolcunun kişiliğine yönelik bir ileti aktarılmamaktadır. Bunun yerine “defans oyuncusu” sözcükleri ile etkinleştirilen önceleme işlemi, bu bağlamda “iyi” ifadesinin “rakibin ataklarını kesen ve gol atma çabalarını engellemekte yetenekli” iletisini vermektedir. Bu örnek “iyi” ve “rakibin ataklarını kesen ve gol atma çabalarını engellemekte yetenekli” içerikleri arasındaki keskin özgüllemenin görülebilmesinde güzel bir örnek oluşturmaktadır. (66)’da ise “iyi” kavramı hava durumunun konuşucunun arzuladığı doğrultuda gerçekleştiğini belirtmektedir. Burada da “havalarda” sözcüğü sayesinde önceleme işlemi kullanılarak “iyi” kavramı “arzu edilen hava durumu” özgülmesinin yapılmasını sağlamaktadır.

Söz edilmesi gereken son içerik işlemi de *doyumlama* işlemidir. Bilişsel içeriğin kısaltılması ya da sözdizimsel yapının kısaltılması şeklinde gerçekleşebilmektedir. Eğer bağlamsal ya da dilsel düzenek eksik bırakılan yerin dinleyici tarafından tamamlanmasına yeterli gelmekteyse, konuşucu daha az çaba göstererek aynı iletişimsel hedefe ulaşmış sayılmaktadır. Doyumlama işleminin kullanılmasındaki neden şöyle açıklanabilir.

(67)→ Amca hoş geldin? Çay, kahve?
Sağolasın daha biraz önce içtim.

Yukarıdaki örnekte de görüleceği üzere “Ne içersin çay mı kahve mi?” tümcesi kısaltılarak “çay, kahve?” şeklinde kullanılmıştır ama aynı zamanda iletişimsel amaçlara da ulaşılmıştır.

Bu yapısal işlemlere ve içerik işlemlerine kısaca değindikten sonra, tersinlemenin gerçekleşmesinde kullanılan bilişsel işlemlerden birisi olan yansıtma daha ayrıntılı olarak yer verilmesi yararlı olacaktır.

Yansıtma, Sperber ve Wilson (1981, 1992, 2014) tarafından geliştirilen kuramda tersinleme üretimindeki en önemli unsurlardan birisi olarak ele alınmaktadır. Ancak yansıtma yorumlama kuramında yansıtma bir bilişsel işlem olarak görülmemektedir. Ruiz de Mendoza ve Masegosa (2014) ise tersinlemenin bilişsel işlemler aracılığı ile ortaya çıkan bir dilsel ürün olduğunu, kullanılan bilişsel işlemlerin de yansıtma ve karşılaştırma işlemleri olduğunu belirtmektedir. Karşılaştırma iki kavram ya da durum arasındaki benzerlik ve farklılıkları belirlemeye yönelik çalışmaktayken yansıtma daha önce kullanılmış ya da üretilmiş olan bir kavramsal yapıyı tekrar üretmeye yöneliktir. Bu nedenle yansıtma tek başına beklenen durum ile yaşanan durum arasındaki karşıtlığı aktarmaya yetmediği için karşılaştırma bilişsel işlemi ile eş zamanlı olarak çalışmaktadır. Ruiz de Mendoza ve Masegosa (2014:177), tersinleme amaçlı kullanılan yansıtmanın sezdirimsel düzeyde olduğunu yani çıkarım yapmayı gerektirdiğini ve aynı zamanda düzdeğişmece kullanımını da gerektirdiğini belirtmektedir. Düzdeğişmeceli genişleme sayesinde yansıtılan ifadenin anlamsal çağrışımlarının oluşturduğu beklenen senaryoya erişilir. Düzdeğişmeceli daralma ise yaşanmakta olan senaryodan yola çıkarak tersinlemecinin asıl tutumuna erişilir. Bunların yanında öykünme de tersinlemede görülebilecek olan bir başka durumdur. Tersinleme için gerekli olan bilişsel işlemleri ve diğer özellikleri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz.

- Yansıtma bilişsel işlemi
- Karşılaştırma bilişsel işlemi
- Düzdeğişmece
- Öykünme

Ruiz de Mendoza ve Masegosa (2014:178) dolaysız ve dolaylı aktarmaların yansıtma içermesine rağmen tersinleme üretimine neden olmadığını belirtmektedir.

(68)→ Ali ‘bugün eve gelirken beş ekmek alsın’ dedi.

(69)→ Ali dedi ki: ‘bugün eve gelirken beş ekmek alacaktım.’

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere daha önce bir başka kişi tarafından üretilmiş sözceler yansıtan bu ifadeler tersinleme olarak algılanmamaktadır. Ruiz de

Mendoza ve Masegosa (2014:178) bu durumu bu ifadelerin bir tavır aktarmaması nedeniyle değil de iki durum arasındaki farklılıkları belirgin hale getirmek için karşılaştırma işleminden de yararlanılmamış olmasına bağlamaktadır. Eğer konuşucunun kendi gerçeklik algısı ile kullandığı sözce arasında bir karşıtlık olsaydı, o zaman bu ifadelerin tersinleme içerdiği söylenebilirdi.

Ruiz de Mendoza ve Masegosa (2014:178-179), tersinleme anlamı oluşturmeyen bir başka yansıtma kullanımının da TÜM OLAY İÇİN OLAYA VERİLEN TİPİK SÖZEL TEPKİ düzdeğişmecelerinde görüldüğünü belirtmektedir. Genişleme ve daralma bilişsel işlemlerini de kapsayan bu düzdeğişmece örneğinde belirli bir olaya ya da duruma yönelik kullanılan bir sözel tepki, o olayın tamamı için kullanılmaktadır.

(70)→ Tek temennimiz bir daha hiçbir annenin “vatan sağ olsun” demek zorunda kalmamasıdır.

Yukarıdaki örnekte kullanılan “vatan sağ olsun” ifadesi askere gönderdiği oğlu şehit olan bir kişinin bu haberi aldığı zaman verdiği sözel bir tepkidir. Bir duruma yönelik kullanılan bu sözel tepki, bu tümcede düzdeğişmece genişlemesine uğrayarak o ifadenin kullanıldığı senaryoyu yani askere giden evladın şehit olmasını çağrıştırmaktadır. Bu nedenle yansıtmalı da olsa bu ifadenin de bir tersinleme içermediği görülmektedir.

Ruiz de Mendoza ve Masegosa (2014:180), bu örneklerde yansıtma işleminin tersinlemeye neden olmamasının nedeni olarak yansıtma işleminin karşılaştırma işlemi ile birlikte kullanılmamasını göstermektedir. Yansıtma ile karşılaştırmanın birlikte kullanıldığı durumlarda ise sunuluş düzeylerinden ikincisi olan sezdirimsel düzeyde ortaya çıkan anlamsal özellikler bulunmaktadır. Bu nedenle tersinlemenin gerçekleştiği düzey olarak sezdirimsel düzey kabul edilmektedir. Aşağıdaki örnekte yansıtma ve karşılaştırma işlemlerinin birlikte kullanıldığı görülmekte ve okuyucuların tersinlemeli anlamı algılayabilmek için sezdirimsel düzeyde çıkarımlar yapması gerekmektedir.

(71) Beni seçerseniz bakın memleket nasıl uçacak dedi evet oldu memleket yokuş aşağıya uçuyor.

Bu örnekte yansıtma işlemi daha önce bir siyasetçinin kullandığı ifadeleri ve bu ifadenin çağrıştırdığı vaatleri hatırlatmak amaçlı kullanılmaktadır ve sanki vaatler gerçekleşmiş gibi olumlayıcı bir tutum sergilenmektedir. Ancak “memleket yokuş

aşağı uçuyor” sözcesindeki “yokuş aşağı” ifadesi ile de aslında vaat edilenlerin tam karşıtı bir durumun yaşandığını aktarmakta ve konuşucunun tutumunun olumlayıcı değil, aksine eleştirici olduğunu göstermektedir. Asıl tutumu algılayabilmek için de vaat edilen durumla yaşanan durum arasında yapılan karşılaştırmayı sezebilmek gerekmektedir.

Ruiz de Mendoza ve Masegosa (2014:181), karşılaştırmının tersinleme için gerekli bir işlem olduğunu ve daha önce yapılan (Grice 1975), Clark, H., & Gerrig, R. (1984) ve Colston, H. L. (2000) gibi bazı çalışmalarda sırasıyla *konuşma sezdirimi*, *öykünme* ve *edimbilimsel samimiyetsizlik* olarak tanımlanmaya çalışıldığını belirtmektedir. Ancak bu çalışmaların hiçbirisi karşılaştırmayı bir bilişsel işlem olarak görmemektedir.

Sezdirimsel düzeyle bağlantılı olarak tersinlemeler, yansıtma ve karşılaştırma bilişsel işlemlerinin yanında öykünmeden de yararlanmaktadır. Konuşucu yaşanan durumun uygunsuzluğunun ya da beklenti dışı olmasının farkında değilmiş gibi davranmaktadır. Ancak aynı zamanda dinleyicisinin bu durumun farkında olmasını istemektedir. Bu nedenle dinleyicisinin bu farkındalığa varmasını sağlamaya yönelik ses ezgisi değiştirme gibi bazı ipuçları sunabilir. Ancak tersinlemenin konusu olan olgu her zaman daha önce bir başkası tarafından üretilen bir ifade olmayabilir. Bir düşünceye, bir inaniş, bir toplumsal norma yönelik de yansıtma ve öykünme yaparak tersinleme elde edilebilir. Ayrıca yansıtılan ifade Sperber ve Wilson (1992) tarafından belirtildiği üzere kaynak ifadenin birebir aynı içeriğine ya da önermesine sahip olmak yerine onunla yeterli bağlantıyı sağlayacak düzeyde bağlantılı olabilir.

Tersinlemeci gerçekleşmeyen bir beklenti, durum, inaniş, düşünce ya da toplumsal norm karşısında yaşanan durumun yanlışlığının farkında olmayan bir kişi gibi davranarak hem beklenen durumu hem de yaşanan durumu aynı anda etkinleştirerek aralarındaki karşıtlığın ortaya çıkmasını amaçlamaktadır. Tersinlemeli sözcü hem yaşanması beklenen olumlu durumu etkinleştirmekte hem de yaşanan duruma ters düşmesi nedeniyle dinleyici tarafından yaşanan durumun istenmeyen bir durum olduğunun sezilmesini sağlamaktadır.

Ruiz de Mendoza ve Masegosa’nın (2014) kuramına göre tersinleme üretim süreci şu biçimde işlemektedir. Bir başka kişiye ait bir ifade yansıtma işlemi ile yansıtılır ve düzdeğişmece genişlemesi işlemi sayesinde de o ifadenin

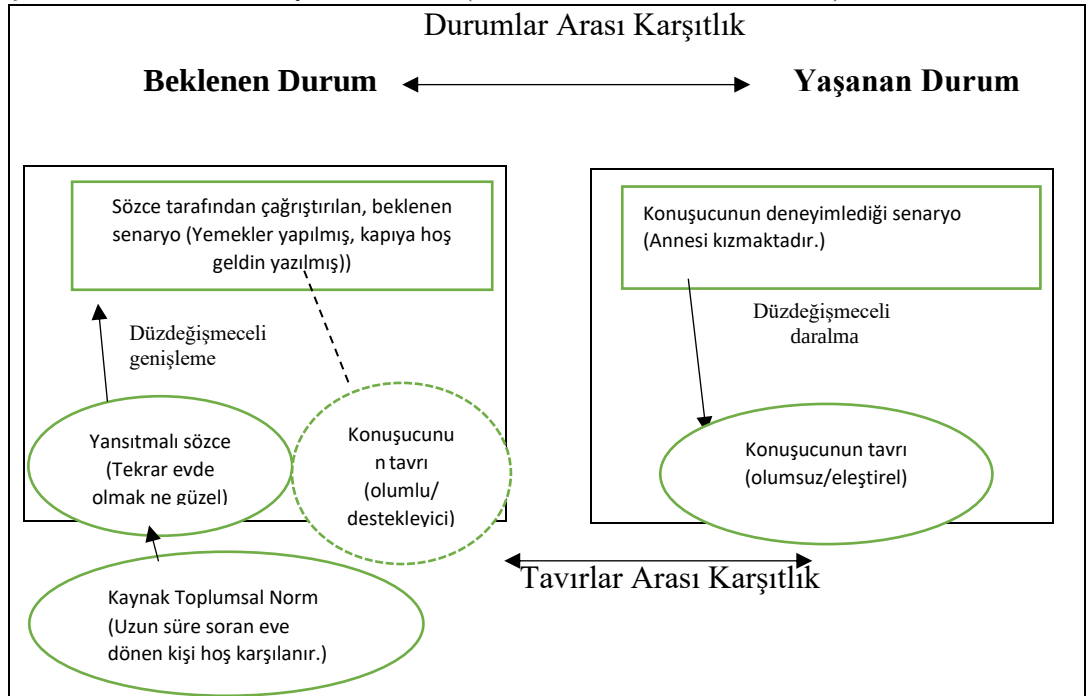
kullanılabileceği, beklenen senaryo etkinleştirilir. Ancak yaşanan durum altındaki senaryoda ise beklenen senaryoya karşıt bir durum vardır ve bu durumdan yola çıkılarak yapılan düzdeğişmece daralması işlemi sayesinde konuşucunun yaşanan duruma tepkisi öne çıkarılmış olur. Tersinleme üretimi sürecindeki aşamaları şöyle sıralayabiliriz:

- Bir düşüncenin yansıtılması
- Düzdeğişmece genişlemesi ile beklenen senaryonun etkinleştirilmesi
- Gerçekleşen senaryonun anlamsal sezdirimlerinden yola çıkılarak düzdeğişmece daralması yapılması
- Konuşucunun gerçekleşen senaryoya verdiği tepkinin anlaşılması

Bu süreçte, yaşanan durum ile konuşucunun yansıttığı düşüncenin etkinleştirdiği senaryo arasındaki karşıtlık sayesinde dinleyicinin aktarılmak istenenin yansıtılandan daha başka bir düşünce olduğunu sezmesi beklenmektedir. Bu sayede dinleyici, konuşucunun yaşanan duruma yönelik tavrını da algılayacaktır. Bu süreç daha önce kullanılan bir örnek durumla tekrar açıklanabilir.

(33') **Bağlam:** Uzun bir tatilden sonra eve anne babasının yanına dönen bir kız kendisini annesinin ona çöpleri neden atmadığı, odasını neden toplamadığı, köpeği neden veterinerine götürmediği gerekçeleriyle bağırduğu bir ortamda bulur. Hoş karşılanmak yerine bu kadar fazla eleştiriyi karşılaşan kız şöyle der.
→Tekrar evde olmak çok güzel.

Şekil 5: Tersinleme Oluşturma Süreci (Tekrar Evde Olmak Ne Güzel!)

Sezdirimsel düzeyde tersinleme, benzetmelerde de görülmektedir. Veale ve Hao (2007) “about as useful as buying one shoe” ve “about as useful as a raincoat in the desert” gibi örnekler verdikleri X, Y kadar Z benzetmeleri ile basmakalıp yargılar arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında 15000 benzetmeden 3000 tanesinde tersinleme anlamı olduğunu belirtmektedir. Ruiz de Mendoza ve Masegosa (2014:187) tersinleme içeren benzetmelerin de diğer tersinleme örneklerinde olduğu gibi sezdirimsel düzeyde yansıtma ve karşılaştırma işlemlerinin kullanılmasıyla elde edildiğini belirtmektedir.

Benzetmelerin tersinlemeli olmasını sağlayan özelliklerden bir tanesi benzetilen kavram ile benzeyen kavram arasında bir karşıtlık olmasıdır. Bu nedenle karşılaştırma işleminden yararlanılması gerekmektedir. Ayrıca tersinlemeli benzetmeler aynı zaman yansıtma işleminden de yararlanmaktadır. Benzetilen ile benzeyen arasında kurulan ilişki kültürel bilgiye, dünya bilgisine ya da genel kültür bilgisine dayanabilmektedir. Bu durumda tersinlemeli benzetmelerin bu tür bir bilgiyi yansıttığı söylenebilir. Ruiz de Mendoza ve Masegosa (2014:187), tersinlemeyi sağlayan durumun bu yansıtılan düşüncenin karşıtı bir anlamın aktarılması ile sağlandığını belirtmektedir.

(72)→ Düzenli uyku spor kadar yararlı²

(73)→ Zeytinyağı ana sütü kadar değerli³

Yukarıdaki örneklere bakıldığında (72)’de ve (73)’te yararlı olma özelliği öne çıkarılarak düzenli uyku spora benzetilmekte ve zeytinyağı da ana sütüne benzetilmektedir. Sporun ve ana sütünün insan için yararlı olduğu toplumsal olarak kabul edilen bir bilgi olarak görülebilir. Bu durumda bu benzetmeler yansıtma işlemini kullanmaktadır. Ancak bu benzetmeler tersinleme anlamı taşımamaktadır çünkü yansıtma işlemi ile birlikte kullanılması gereken diğer işlem karşılaştırma işlemidir.

(74)→ Mediamarkt’ın kaplumbağa kadar hızlı gönderimi!⁴

(74)’te ise hızlı olma özelliği öne çıkarılarak Mediamarkt’ın gönderim süresi ile kaplumbağanın hareketi arasında bir benzerlik ilişkisi kurulmaktadır. Ancak burada öne çıkarılan özellik ile benzetilen kavram olan kaplumbağanın hareketi arasında bir

² https://www.ntv.com.tr/saglik/duzenli-uyku-spor-kadar-yararli,Zoq3FUcSnUK2_IgRp5uufQ

³ <https://www.sabah.com.tr/saglik/2015/11/08/zeytinyagi-anne-sutu-kadar-degerli>

⁴ <https://www.sikayetvar.com/media-marktin-kaplumbaga-kadar-hizli-gonderimi>

karşıtlık ilişkisi de bulunmaktadır. Bu nedenle bu ifade tersinlemeli bir anlama kavuşmaktadır.

Ruiz de Mendoza ve Masegosa'nın tersinleme kuramı temelinde Sperber ve Wilson tarafından geliştirilen kuramla benzer yönleri sahip olsa da tersinlemenin nasıl üretildiğine yönelik düzenekleri açıklamak için bilişsel yöntemlere ve kavramlara başvurusu nedeniyle daha kapsayıcı bir kuram olarak ortaya çıkmaktadır. Tersinlemenin gerçekleşmesi için yansıtma işleminin vazgeçilmez bir yeri olduğunu belirtmesinin yanında karşılaştırmayı da bir bilişsel işlem olarak görmesi bu kuramı diğer kuramlardan ayıran en önemli noktalardan birisi olmaktadır.

Ruiz de Mendoza ve Masegosa'nın kuramında tersinleme üretim sürecinde gerçekleşen işlemlerden bir diğeri de düzdeğişmece içeren genişleme ve daralma işlemleridir. Yaşanması beklenen senaryonun çağrıştırılmasında kullanılan genişleme işlemi ve yaşanan senaryodan konuşucunun gerçek tepkisine ulaşılmasını sağlayan daralma işlemi bu sürecin diğeri önemli özelliği olarak kabul edilebilir.

Sperber ve Wilson (1981, 1992, 2012) ve Ruiz de Mendoza ve Masegosa'nın (2014) kuramlarının bu çalışmada kuramsal çerçeveyi oluşturmak için seçilmesinin nedeni olarak, bu kuramların ortak bazı savlara sahip olması ve dilsel tersinlemenin neden ve nasıl ortaya çıktığına dair bilişsel bakış açısıyla bir açıklama getirebilmek için en uygun kuramlar olması gösterilebilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM VE VERİ TABANI

3.1 YÖNTEM

Tersinlemenin bu çalışma için önemli olan türü dilsel tersinlemedir. Dilsel tersinleme edebi eserlerde, siyasi konuşmalarda, gazete köşe yazılarında, karikatür dergilerinde ya da günlük konuşmalarda sıkça başvurulan bir dilsel özelliktir. Bütün bu çeşitli kullanım alanlarının en kapsamlı biçimde örneklendirilebileceği bir veri tabanı varsa bu da Nasreddin Hoca fıkralarıdır. Çünkü bu fıkralarda Nasreddin Hoca bazen siyasetçilerle alay etmekte bazen de komşusuna bir ders vermektedir. Ancak bunları yaparken de her zaman mizah anlayışını sözlerine yansıtmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada Nasreddin Hoca fıkralarındaki kişiler arasında geçen konuşmalarda bulunan tersinleme örneklerinin ortaya çıkarılması ve çözümlenmesi amaçlanmaktadır. Çözümleme aşamasında kuramsal çerçeve bölümünde açıklanan *Yansıtımlı Yorumlama Kuramı* ve Ruiz de Mendoza ve Masegosa'nın *Bilişsel Dilsel Tersinleme Kuramı*'ndan yararlanılacak olsa da öncelikle bu fıkralardaki tersinleme örneklerinin belirlenmesinde kullanılacak olan yordamın belirlenmesi gerekmektedir. Dilsel tersinlemeyi işitsel bir veri tabanına dayalı olarak inceleyen çalışmalarda ses ezgisindeki değişimlerden yararlanmak mümkün olabilir. Ya da görsellerle desteklenen karikatür ve çizgi roman gibi ortamlardaki tersinleme örnekleri görsel simgelerle ya da ipuçları ile desteklenebilir. Ancak herhangi bir görsel ya da işitsel boyutu olmayan, tamamen metne dayanan tersinleme örneklerinin belirlenmesinde daha farklı bir yöntem kullanılması gerekmektedir.

Bu çalışmada Nasreddin Hoca fıkralarındaki tersinleme örneklerinin belirlenmesinde kullanılacak olan yöntem Burgers, Mulken ve Schellens (2011:186-205) tarafından geliştirilen ve tersinlemenin belirlenmesi için “ilk sistematik yöntem” olarak tanımlanan *Dilsel Tersinleme Yordamı* (İng. Verbal Irony Procedure) yöntemidir. Burgers ve diğerleri (2011) tersinlemeli olan bir sözcenin tersinlemeli olmayan bir sözceden açık bir biçimde ayırt edilebilmesi için dikkat edilmesi gereken iki ayrı nokta olduğunu ifade etmiştir. Bunlar da kullanılacak olan yöntemin tersinlemeli sözcelerinin hangi özelliklere sahip olduğu konusunda kesin bir açıklama

yapabilmesi ve tersinleme olan ile olmayanı ayırt etmede yardımcı olabilecek araçlara sahip olması gerektirir.

Burgers ve diğerleri (2011) tersinleme için bir tanımlama bulmak yerine daha önce yapılmış olan çalışmaların ortak noktalarından yararlanarak tersinlemeyi tanımlamayı benimsemektedir. Bu nedenle de bütün bu kuramların dört ortak yönü olduğunu savunmaktadır. Bu özellikler aşağıdaki gibi sıralanabilir.

- Tersinleme örtüktür.
- Tersinleme bir tür değerlendirme içerir. Sadece bilgilendirme yapmaz.
- Aynı sözcenin tersinlemeli ve tersinlemesiz okumaları arasındaki farkı belirlemek mümkündür.
- Bu okumalar arasında gözlemlenebilen bir karşıtlık bulunmaktadır.

Yukarıdaki özellikler göz önünde bulundurulduğunda, bu çalışmanın kuramsal çerçeve bölümünde ele alınan ve çözümleme aşamasında kullanılacak olan kuramlarla Dilsel Tersinleme Yordamının tersinlemeyi ele alış şekillerinin örtüştüğü söylenebilir.

Tersinlemenin örtük oluşu Ruiz de Mendoza ve Masegosa'nın (2014) tersinlemenin sezdirimsel düzeyde, yani Sözcüksel Yapılandırmacı Model'in ikinci düzeyinde gerçekleştiğini savunması ile benzerlik göstermektedir. Gerçekleşmeyen bir beklentiye, düşünceye ya da inanışa yönelik tutumun doğrudan aktarılması yerine ileti üzeri kapalı bir biçimde karşı tarafa ulaştırılmaktadır. Tersinleme hiçbir zaman “bu sözce tersinlemelidir” diyerek karşı tarafa aktarılmamaktadır çünkü öyle yapılırsa tersinleme kullanımı ile varılmak istenen amaç elde edilemez. Bu amaç mizah olabileceği gibi tersinlemenin hedefi konumundaki kişiyi ya da durumu sert bir biçimde eleştirmek de olabilir. Bu nedenle tersinlemenin amacına ulaşabilmesi için iletisini doğrudan ifade etmemesi ama yine de anlaşılabilmesini sağlaması gerekmektedir. Aşağıdaki örnek üzerinden bu özellik daha açık biçimde anlaşılabilir.

(33') **Bağlam:** Uzun bir tatilden sonra eve anne babasının yanına dönen bir kız kendisini annesinin ona çöpleri neden atmadığı, odasını neden toplamadığı, köpeği neden veterinerine götürmediği gerekçeleriyle bağırdığı bir ortamda bulur. Hoş karşılanmak yerine bu kadar fazla eleştiriyle karşılaşan kız şöyle der.

→Tekrar evde olmak çok güzel!

Bu örnekteki tersinlemeli sözcenin asıl iletisi “Beklediğim karşılamayı bulamadım. Keşke eve gelmeseymişim” olarak yorumlanabilir. Eğer konuşucu bu yaşanan durumun ardından sadece “keşke eve gelmeseymişim” sözcesini kullansaydı

bu durumda sözce gerçekleşmemiş bir beklentiye yönelik tutum aktarmada başarısız olurdu ve tersinlemenin varlığından söz etmek mümkün olmazdı.

Tersinlemenin bir tür değerlendirme içermesi ise Sperber ve Wilson'da (1982) konuşucunun tutumu olarak ele alınmaktadır. Bu tutum ya da değerlendirme küçümseme amaçlı olabileceği gibi, mizah amaçlı ya da uzaklaştırıcı da olabilmektedir. Örneğin, yukarıda verilen bağlamda kullanılan “tekrar evde olmak çok güzel” sözcesi konuşucunun yaşanan durumdan duyduğu memnuniyetsizliği belirtmekte ve kendisini bu durumdan uzaklaştırmasını, onaylamadığını göstermesini sağlamaktadır.

Burgers ve diğerleri (2011), üçüncü maddenin kaynağı olarak da *yansıma* ve *öykünme* gibi kavramları örnek göstermektedir. Tersinlemeli sözceler en önemli özelliklerinden birisi olan bu durum tersinlemenin verilmek istenen iletiyi daha güçlü biçimde aktarmasını sağlamaktadır. Ancak tersinlemenin fark edilmemesi ve asıl iletinin karşıya ulaşmaması riskinin de temelini oluşturmaktadır.

(75) **Bağlam:** Eve davet edilen misafir, bir misafirden beklenen biçimde davranmamış, ikram edilen ne varsa görgüsüzce yemiştir. Bunun üzerine ev sahibi misafire şu soruyu sorar.

→ Bir dilim pizza daha alır mısınız?

Yukarıdaki bağlamda kullanılan sözcenin gerçek anlamlı kullanımında aktardığı ileti ile tersinlemeli kullanımında aktardığı ileti arasındaki farkı anlamak mümkündür. Ancak bu farkın tersinlemenin hedefi konumundaki kişi tarafından da algılanması gerekmektedir. Aksi halde tersinleme amacı başarısız olur. Yukarıdaki örnekte tersinlemeci kişi misafirinin davranışını eleştirmek için beklentilere uygun davranan bir misafire karşı kurulabilecek olan bir sözceyi yansıtmaktadır. Bunu yaparak da misafirinin beklentilere uygun davranmadığını anlamasını sağlamaya çalışmaktadır. Ancak misafir bu sözcenin gerçek anlamlı okuması ile tersinleme anlamlı okuması arasındaki farkı algılamada başarısız olursa bir dilim pizza daha isteyebilir. Çünkü kendisine bu teklifin gerçekten yapıldığını sanabilir. Bu durumda da tersinleme başarısız olur.

Bu iki anlam arasındaki karşıtlık ise Ruiz de Mendoza ve Masegosa'nın (2014) karşılaştırma bilişsel işlemi ile ortak yönleri sahiptir. Daha önce de belirtildiği üzere Ruiz de Mendoza ve Masegosa (2014:173), tersinlemenin iletişimsel etkisinin sadece yansıtmadan gelmediğini, aynı zamanda beklenen durum ile yaşanan durum arasındaki

farklılık yoluyla karşılaştırmadan da yararlanıldığını belirtmektedir. Bu karşıtlık sadece geleneksel tersinleme yaklaşımlarında belirtildiği gibi birbirine zıt iki anlamın var olması değil, anlamlar arasında bir uyumsuzluğun ya da tutarsızlığın olması olarak açıklanabilir.

Burgers ve diğerleri (2011), tersinleme çözümlemesinde temel alınacak bir çözümleme birimi olması gerektiğini belirtmektedir. Aynı zamanda tersinlemenin doğası gereği sözcük düzeyinin üzerinde bulunduğunu ifade etmektedir. Çünkü tersinlemelerin barındırdığı değerlendirme ya da önermeler sözcük düzeyinde aktarılamayabilir. Bu açıklama Ruiz de Mendoza ve Masegosa'nın (2014) tersinlemeyi ele alış şekli ile de benzerliklere sahiptir. Ayrıca, sözcük düzeyindeki bir çözümleme birimi tersinlemenin yukarıda söz edilen dört özelliğini her zaman yansıtamayabileceği için çözümleme birimi olarak tümceler/sözcüklerin kullanılması daha uygun görülmektedir. Tümce/Sözce düzeyindeki çözümleme birimlerinin her birinde sadece bir tane *çekimli eylem* (İng. tensed / finite verb) bulunması, her birimin sadece bir önerme içermesi açısından önemlidir. Ayrıca çekimli eylem bulundurmayan ünlem ifadeleri gibi diğer yapılar da ayrı birer birim olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle çözümleme birimi olarak kabul edilecek olan yapılar bir önermeye karşılık gelen çekimli eylem tümceleri, genişletilmiş ad öbekleri ve ünlem ifadeleri olacaktır.

Burgers ve diğerleri (2011) veri tabanı çözümleme birimlerine ayrıldıktan sonra izlenmesi gereken aşamaları şu biçimde sıralamaktadır.

I. Tüm Metnin Okunması

Tüm metnin okunması aktarılmak istenen iletinin algılanması açısından önemlidir. Burgers ve diğerlerinin (2011) çalışması, çözümleyicilerin hangi sözcüklerin gerçek anlamı ile o bağlama uymadığı belirlemede önemli bir işleve sahiptir. Bu çalışmada da fıkralar çözümleme birimlerine ayrıldıktan sonra her fıkra öncelikle bir bütün olarak okunacaktır.

II. Tanımlama mı değerlendirme mi?

Çözümlemenin ikinci aşaması ise her bir çözümleme biriminin tek tek *tanımlayıcı* (İng. descriptive) ya da *değerlendirici* (İng. evaluative) bir özellik taşıyıp taşımadığını belirlemektir. Tanımlayıcı birimler herhangi bir tutum aktaramayacağı için tersinlemenin gerekli özelliklerinden birini taşımazlar ve bu nedenle tersinlemeli olamazlar. Ancak değerlendirici birimlerin sahip olduğu önermeler herhangi bir kişiye,

düşünceye, inanışa, beklentiye karşı uzaklaştırıcı, eleştirel, küçümseyici ya da mizahi bir tutumun aktarılmasını sağlayabilir ve bu nedenle tersinlemeli olabilir. Ayrıca bir çekimli eyleme sahip olmayan ünlem ifadeleri gibi yapıların da değerlendirici bir özellikleri yokmuş gibi görünse de bağlama göre tersinleme içerebildikleri için göz ardı edilmemeleri gerekmektedir. Örneğin, daha önceki bölümlerde verilen “Ah şu İzmir’in boyozu” ünlem ifadesi herhangi bir önermeye sahip değilmiş gibi görünse de o bağlamda karşılanmamış bir beklentiye yönelik bir tutumu yansıttığı için tersinlemelidir.

III. Gerçek anlam metinsel bağlama uygun mu?

Değerlendirici bir özellik taşıdığı belirlenen birimlerin gerçek anlamlarının o metinsel bağlama uygun olup olmadıkları belirlenmelidir. Gerçek anlamın o bağlama uyduğu durumlarda o birim tersinlemeli değildir ancak eğer uymuyorsa o zaman o birim tersinlemeli olabilir.

IV. Gerçek anlamlı değerlendirmenin karşısı olarak asıl aktarılacak istenen bir ileti bulunmakta mıdır?

Bu aşama Ruiz de Mendoza ve Masegosa’nın (2014) karşılaştırma bilişsel işlemi ile açıkladığı ve beklenen senaryo ile gerçekleşen senaryo arasındaki karşıtlığın ortaya çıkarılması ile örtüşmektedir. Çözümleyiciler bir önceki aşamada gerçek anlamının metinsel bağlama uymadığını belirledikleri birimlerin tersinlemeli olup olmadıklarını bir *değerlendirme ölçeği* (İng. the scale of evaluation) kurarak ölçebilir. Bu ölçek bir sıfır noktasının bir tarafına gerçek anlamı diğer tarafına da asıl ileti kabul edilen tersinlemeli anlamı koyarak kurulmaktadır. Sıfır noktasının her iki tarafındaki bu alanlar Burgers ve diğerleri (2011) tarafından *olumlu alan* (İng. positive domain) ve *olumsuz alan* (İng. negative domain) olarak adlandırılmaktadır. Öncelikle çözümleme biriminin gerçek anlamı olumlu ya da olumsuz alana yerleştirilir. Ardından da ölçeğin diğer tarafına, gerçek anlamın bulunmadığı alana karşıt anlam yerleştirilir. Eğer gerçek anlamın karşısına yerleştirilen ileti o metinsel bağlam için uygun olursa o birimde tersinleme olduğu kabul edilmektedir. Yani gerçek anlamın olumlu alana yerleştirildiği durumda karşıt/uyuşmayan anlam ölçeğin olumsuz alanına yerleştirilip o bağlama uygun bir ileti vermesi sağlanabiliyorsa tersinleme gerçekleşmektedir. Değerlendirme ölçeği daha önce verilen “*Mediamarkt’in kaplumbağa kadar hızlı gönderimi*” örneği ile açıklanabilir.

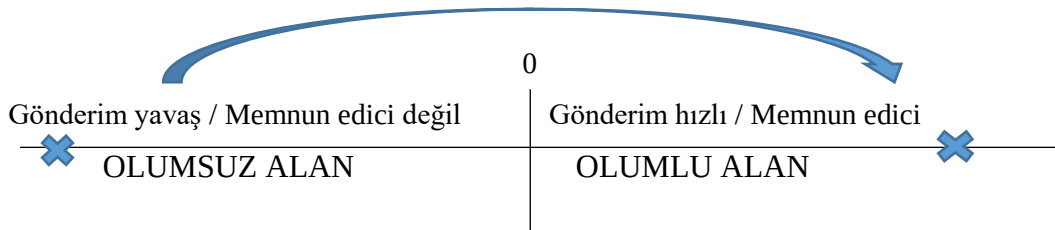
(74') Media Markt'ın Kaplumbağa Kadar Hızlı Gönderimi!

18.02.2014 tarihinde internet üzerinden yaptığım 10185437 no'lu sipariş geçtiğimiz hafta Media Markt tarafından stoklarda olmadığı söylenerek bu hafta içinde mutlaka gönderileceği belirtildi. Satın aldığım ürün iki gündür Media Markt sitesinde stoktan hızlı gönderim şeklinde satılıyor. Fakat halen 16 gündür vermiş olduğum sipariş hazırlık aşamasında.

Mediamarkt'ın gönderim hızına yönelik bir değerlendirme içeren bu metindeki ilk tümcenin değerlendirici özellik taşıdığı kabul edilirse üçüncü aşama olarak gerçek anlamının o bağlama uyup uymadığı belirlenmelidir. Kaplumbağanın hızı ile kurulan benzerlik ilişkisi göz ardı edilse bile metnin devamında gönderimin hızlı olmasının aksine yavaş olduğunu aktaran tümceler olduğu için bu tümcenin gerçek anlamının bu bağlama uymadığı söylenebilir. Dördüncü aşamada ise bu tümcenin tersinleme anlamı taşıdığını belirlemek için bir değerlendirme ölçeği kurmak gerekmektedir.

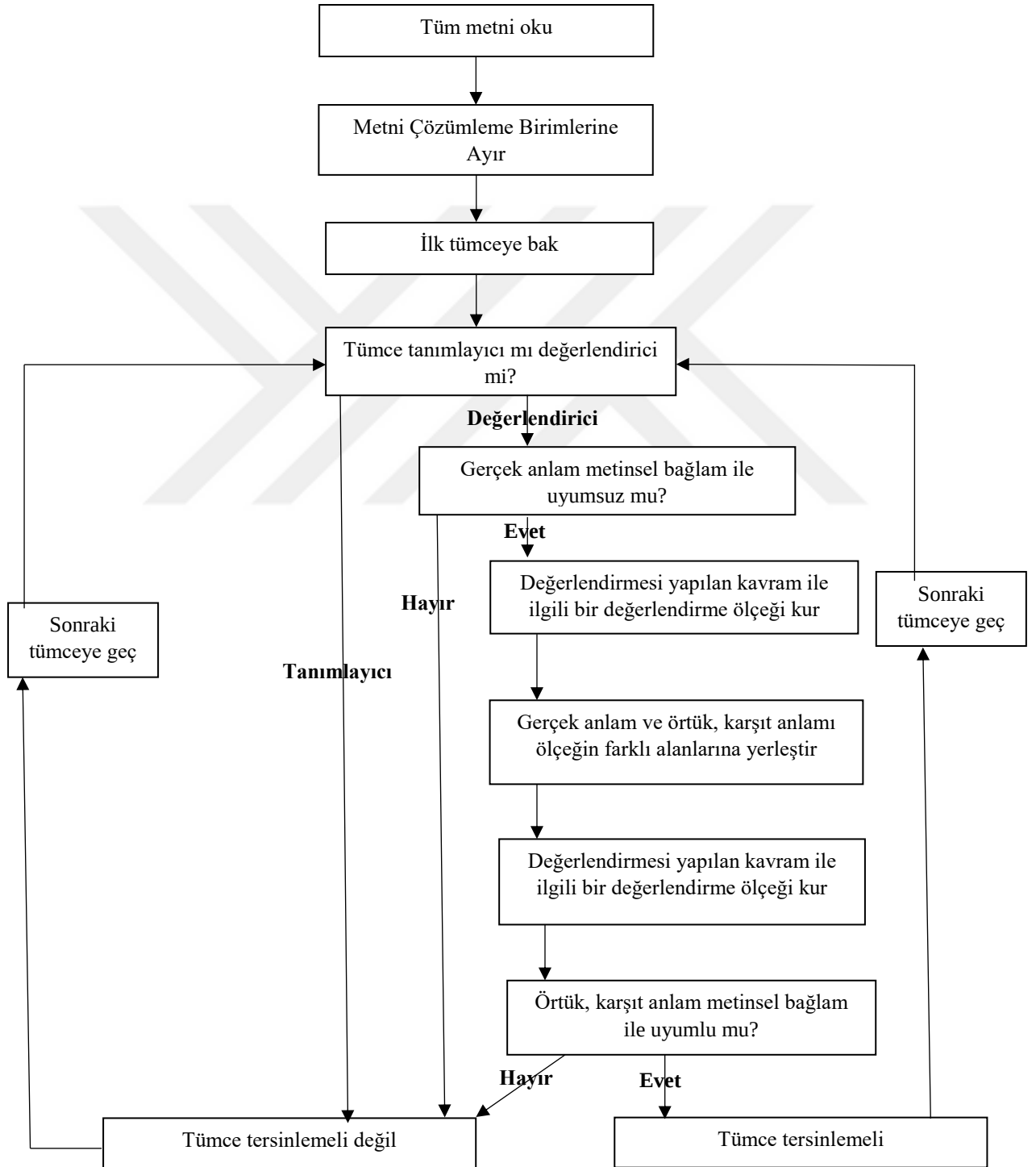
Burgers ve diğerleri'nin (2011) çalışmasında kurulan ölçeklerde olumlu alan ya da olumsuz alana, yaşanan durumun algısal olarak olumlu ya da olumsuz bir durum olmasına göre bir eşleştirme yapılmamıştır. Yani olumlu bir olayın sıfırın soluna, olumsuz alana koyulduğu ya da olumsuz bir olayın sıfır noktasının sağına, olumlu alana koyulduğu da olmuştur. Ancak bu çalışmada ölçünlü bir yaklaşım sergilemek için olumsuz görülen durum olumsuz alana yani sıfır noktasının soluna; olumlu görülen durum da sıfır noktasının sağındaki olumlu alana yerleştirilecektir. Bu nedenle ölçeğin olumlu alanında gönderimin hızlı olması koyulduğunda ölçeğin olumsuz alanına gönderimin kaplumbağa kadar hızlı yani çok yavaş olduğu iletisi yerleştirilmelidir. Bu iki ileti birbirleri ile çakışan, karşıt değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bu ölçekte olumsuz alana yerleştirilmiş olan “gönderim yavaş ve memnun edici değil” iletisi metne yerleştirildiğinde bu iletinin bağlama uyumlu olduğu görülmektedir. Çünkü metnin tamamında kullanılan ifadeler kişinin yaşanan durumdan duyduğu memnuniyetsizliği ve hayal kırıklığını aktarmaya çalışmaktadır. Bu nedenle de bu çözümleme biriminin tersinlemeli olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu değerlendirme ölçeği aşağıdaki şekilde örneklendirilmiştir.

Şekil 6: Mediamarkt'ın kaplumbağa kadar hızlı gönderimi değerlendirmesi

Burgers ve diğeri (2011), çözümlenecek olan her tümcede uygulanması gereken aşamaları aşağıdaki şekil ile görselleştirmektedir.

Şekil 7: Dilsel Tersinleme Yordamı Aşamaları

Nasreddin Hoca fıkralarındaki dilsel tersinlemenin belirlenmesinde bu yöntemin kullanılmasının bir başka nedeni de Burgers ve diğerlerinin (2011) bu yöntemin güvenilirliğini ayrıca sınamış olmalarıdır. 50 ayrı film yorumundaki dilsel tersinlemeyi belirlemek için *Dilsel Tersinleme Yordamını* kullanan iki çözümleyici, 1152 çözümleme birimini kapsayan veri tabanı üzerinde %97,3 ortaklık olduğunu göstermiştir. Bu nedenle fıkralardaki tersinlemeli sözcelerin belirlenmesinde bu yordamın kullanılmasına yönelik güvenilirlik bakımından oluşabilecek sorunların önüne geçilmiş olmaktadır.

Bu çalışmada da çözümleme birimi olarak çekimli eyleme sahip tümceler, ad öbekleri ve ünlem ifadeleri de kabul edilecektir. Belirlenen çözümleme birimleri araştırmacı tarafından Şekil 7’de gösterildiği üzere incelenecek ve dilsel tersinleme içerip içermedikleri belirlenecektir. Daha sonra dilsel tersinleme içerdiği belirlenen tümceler Sperber ve Wilson’ın Yansıtılmalı Yorumlama Kuramı ve Ruiz de Mendoza ve Masegosa’nın (2014) bilişsel dilbilimsel kuramı çerçevesinde yorumlanacaktır.

Burgers, Mulken ve Schellens (2013:45-68), yazılı söylemde görülen eğretilme, abartı, hafifseme ve sözbilimsel soru gibi *tersinleme belirticilerini* (*İng.* irony markers) inceledikleri çalışmalarında metinlerdeki tersinleme örneklerini belirleyebilmek için dilsel tersinleme yordamından yararlanmıştır. Tersinlemenin algılanması için okuyucuyu uyarma işlevi gördüğünü savundukları bu tersinleme belirticilerinin kullanımını ortaya çıkarmak için de öncelikle metinlerdeki her tümceyi tek tek inceleyerek tersinleme örneklerini belirlemişlerdir. Daha sonra da bu tersinleme örneklerinde görülen tersinleme belirticilerini bulmuşlardır. Bu çalışmada da tersinleme belirticileri incelenen alanlardan birisi olacaktır.

3.2 VERİ TABANI

Bu çalışmanın inceleme alanı Nasreddin Hoca fıkralarında görülen dilsel tersinleme örnekleri olduğu için Nasreddin Hoca fıkralarını kapsamlı biçimde örnekleyen bir kaynak kitaba ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle bu alanda çalışmalar yapmış olan Duman’ın (2008) *Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası* adlı kitabı veri tabanını oluşturacak olan fıkraların belirlenmesinde kaynak olarak kullanılmıştır.

Duman (2008) tarafından, Nasreddin Hoca ile ilgili basılmış olan kitaplar arasında en çok fıkra içeren kitap olarak tanımlanan *Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası*, yazarı tarafından da bir kaynak kitap olması amacı ile yapılan bir derleme çalışması olarak betimlenmektedir. Kitapta Anadolu'dan Uygurlara, Romanya'dan Gürcistan'a ve daha pek çok yerden ve pek çok farklı zamandan derlenmiş yazılı ve sözlü fıkra örnekleri bulunsa da bu çalışmanın veri tabanı Türkiye'den derlenmiş ve yayınlanmış toplam 302 fıkra ile sınırlı tutulacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÇÖZÜMLEME VE BULGULAR

4.1 NİCEL BULGULAR

Veri tabanındaki 302 fıkranın Dilsel Tersinleme Yordamı'na göre incelenmesi sonucunda toplam 3639 birim belirlenmiştir. Belirlenen bu birimlerden ise 148 tanesinin tersinleme anlamı içerdiği görülmüştür.

4.2 FIKRALARIN KURAMSAL ÇÖZÜMLEMESİ

Dilsel Tersinleme Yordamı kullanılarak belirlenen tersinleme örnekleri daha sonra da çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturan kuramlara göre çözümlenmiştir. Çalışmanın bu bölümünde veri tabanındaki Nasreddin Hoca fıkralarından bir tanesinin *Dilsel Tersinleme Yordamı*'nın her aşamasında nasıl ele alındığının ayrıntılı olarak gösterilmesi bu çalışmada çözümleme sürecinin nasıl yürütüldüğü ile ilgili belirsizliklerin ortadan kalkması açısından yararlı olacaktır. Ayrıntılı olarak aktarılan bu örnek daha sonra da kuramsal çerçeveye göre yorumlanacaktır. Ardından da belirlenen tersinleme örneklerinden 9 tanesi daha bu bölümde kuramsal çerçeveye göre çözümlenecektir.

4.2.1 Fıkra 1: İçinde Yemek Pişmeyen Mutfak - 620

Nasreddin Hoca'nın tanıdıklarından biri kendisine yeni yaptırdığı evi gezdiriyormuş. Vakit öğleye geldiği halde yemek için hiçbir şey yapılmadığını gören Hoca: "Mutfak nerededir?" diye sormuş. Adam da ona mutfakı göstermiş. Bu çok küçük bir mutfakmış. Hoca bunun üzerine ev sahibine "Mutfak her yerden fazla beğendim", demiş. Adam nedenini sorunca da: "Bizim bildiğimiz mutfaklar içinde yemek pişirilen yerlerdir. Halbuki maşallah siz içinde yemek pişmeyen bir mutfak icat etmişsiniz, beğenmemek mümkün mü?" karşılığını vermiş.

Öncelikle fıkranın çözümleme birimlerine ayrılması gerekmektedir. Bu çalışmada çözümleme birimi olarak tümceler, genişletilmiş ad öbekleri ve ünlem ifadeleri kabul edilmektedir. Çözümleme birimlerine ayrılan fıkra toplam 11 ayrı birim olarak aşağıdaki biçime getirilmiştir.

[1] Nasreddin Hoca'nın tanıdıklarından biri kendisine yeni yaptırdığı evi gezdiriyormuş.

[2] Vakit öğleye geldiği halde yemek için hiçbir şey yapılmadığını gören Hoca: [Birim 3] diye sormuş.

[3] “Mutfak nerededir?”

[4] Adam da ona mutfakı göstermiş.

[5] Bu çok küçük bir mutfakmış.

[6] Hoca bunun üzerine ev sahibine [birim7] demiş.

[7] “Mutfakı her yerden fazla beğendim”,

[8] Adam nedenini sorunca da: [birim 9] [birim 10] [birim 11] karşılığını vermiş.

[9] “Bizim bildiğimiz mutfaklar içinde yemek pişirilen yerlerdir.

[10] Halbuki maşallah siz içinde yemek pişmeyen bir mutfak icat etmişsiniz,

[11] beğenmemek mümkün mü?”

Yukarıda görüldüğü üzere çözümleme birimlerinin bazıları fıkra metin halindeyken başka tümcelerin içerisinde yer almaktadır. Ancak kendi içlerinde bir önermeye ya da çekimli eyleme sahip oldukları için ayrı bir birim olarak kabul edilmektedir. Fıkra çözümleme birimlerine ayrıştırıldıktan sonra *Dilsel Tersinleme Yordamı* kullanılarak her çözümleme biriminin tersinleme özelliğine sahip olup olmadığı belirlenmektedir. Bu süreç aşağıdaki aşamalarda gerçekleşmektedir:

I. Tüm metnin okunması

Çözümlemeyi yapan kişi öncelikle tüm metni okumaktadır. Fıkranın ne hakkında olduğunu, fıkradaki kişilerin, yerin ve zamanın ne olduğunu bir bütün olarak anlayabilmek için bu önemlidir. Ayrıca bu aşamada çözümlemeci, fıkranın ana iletilisi ile ilgili de bir ilk izlenim sahibi olmaktadır. Bu da eğer varsa bağlama uymayan birimlerin belirlenmesinde çözümlemeciye yardım etmektedir.

II. Tanımlayıcı mı değerlendirci mi?

Fıkra metni ilk aşamada bir bütün olarak okunduktan sonra ikinci aşama olarak her çözümleme biriminin tanımlayıcı mı yoksa değerlendirci mi olduğunu belirlemek gerekmektedir. Tanımlayıcı çözümleme birimleri tersinlemenin sağlanması için gerekli koşullardan biri olan karşı tarafa bir tutum aktarma özelliğine sahip olmadıkları için tersinleme anlamı taşıyamazlar. Bilgilendirme yapabilirler, tanımlama yapabilirler

ama içlerinde bir yargı ya da değerlendirme bulunmamaktadır. Değerlendirici çözümleme birimleri ise herhangi bir kavram hakkında bir yargı ya da değerlendirme taşıdıkları için tersinleme anlamı taşıma olasılıkları bulunmaktadır. İncelenmekte olan fıkradaki [1], [2], [3], [4], [6], [8] çözümleme birimleri tanımlayıcı birimlerdir.

[1] Nasreddin Hoca'nın tanıdıklarından biri kendisine yeni yaptırdığı evi gezdiriyormuş.

Yukarıdaki çözümleme birimi yaşanan durum hakkında bilgilendirme yapmaktadır. Herhangi bir değerlendirme ya da yargı taşımamaktadır. Ancak çözümleme birimi aşağıdaki gibi olsaydı o zaman bir değerlendirme barındırdığı söylenebilirdi.

[1] Nasreddin Hoca'nın tanıdıklarından biri kendisine yeni yaptırdığı evi abartarak tarif ediyormuş.

Çözümleme biriminin bu tümce olduğu bir durumda birimin bilgilendirme yapmanın yanında aynı zamanda yapılan eyleme yönelik de bir değerlendirme aktardığı görülmektedir. Evin abartılarak tarif edilmesi belirli bir tutumu da içinde barındırmaktadır. Bu nedenle bu çözümleme birimi tersinleme anlamı taşıma olasılığı bulundurmaktadır.

[2] Vakit öğleye geldiği halde yemek için hiçbir şey yapılmadığını gören Hoca: [Birim 3] diye sormuş.

[3] “Mutfak nerededir?”

[4] Adam da ona mutfağı göstermiş.

[6] Hoca bunun üzerine ev sahibine [birim7] demiş.

[8] Adam nedenini sorunca da: [birim 9] [birim 10] [birim 11] karşılığını vermiş.

Aynı biçimde yukarıdaki çözümleme birimleri de yaşanan durum hakkında bilgi verme işlevine sahiptir ancak herhangi bir değerlendirme taşımamaktadır. Şekil 7’de gösterilen sürece göre sırasıyla bu çözümleme birimlerine gelindiğinde tanımlayıcı çözümleme birimi olarak sınıflandırıldıkları için bu birimlerde daha sonraki aşamalara geçilmemektedir.

[5], [7], [9], [10] ve [11] çözümleme birimleri ise bir nesneye yönelik değerlendirme içerdikleri için değerlendirici olarak sınıflandırılmaktadır.

[5] Bu çok küçük bir mutfakmış.

Örneğin [5], mutfağın boyutlarına yönelik bir değerlendirme içermektedir. Eğer tümce “Mutfak 5 metreye 3 metre boyutlarındaymış” olsaydı o zaman bu tümce

de tanımlayıcı çözümleme birimi olarak kabul edilirdi. Çünkü bu durumda mutfağın boyutları hakkında bilgilendirme yapar ancak bir değerlendirme anlamı taşımazdı.

[7] “Mutfağı her yerden fazla beğendim”

[7] ise Nasreddin Hoca’nın mutfağa yönelik bir değerlendirmesini aktarmaktadır. Mutfağı sevdiğini belirtmesi bu aynı zamanda kişisel bir yargıyı içerdiği için de bu tümcenin değerlendirici çözümleme birimi olarak kabul edilmesini sağlamaktadır.

[9] “Bizim bildiğimiz mutfaklar içinde yemek pişirilen yerlerdir.

[9] ise Nasreddin Hoca’nın mutfağın ne amaçla kullanıldığına yönelik bir bilgilendirme yaptığı bir tümce olarak görünmektedir ancak tümcenin başında kullandığı “bizim bildiğimiz mutfaklar” ifadesi de Nasreddin Hoca’nın o anda memnun olmadığı bir durumun yaşandığını aktarmaya çalışması açısından bir yargı içermektedir.

[10] Halbuki maşallah siz içinde yemek pişmeyen bir mutfak icat etmişsiniz,

Çözümleme birimi [10] da içinde yemek pişmeyen mutfağın onaylanması ve takdir edilmesi gereken bir durum olduğu değerlendirmesini aktarmaktadır. “Maşallah” ifadesi de bu onaylama ve takdir etme anlamını gösteren bir dilsel ipucu işlevi görmektedir.

[11] beğenmemek mümkün mü?”

Fıkradaki son çözümleme birimi [11] ise retorik bir sorudur ve “böyle bir mutfağı beğenmemek mümkün değil” değerlendirmesi taşımaktadır.

III. Gerçek anlam metinsel bağlama uygun mu?

Değerlendirici özellik taşıdığı belirlenen [5], [7], [9], [10] ve [11] çözümleme birimleri bu aşamada gerçek anlamlarının metinsel bağlamla olan uyumu bakımından sınanırlar. Eğer gerçek anlam metinsel bağlama uygunsa o zaman bu çözümleme birimleri de elenir. Ancak gerçek anlamın uyumlu olmadığı durumlarda çözümleme birimlerinin tersinleme anlamı taşıma olasılığı devam etmektedir. Birimlerin gerçek anlamlarının bağlama uygun olup olmadığını belirlemede sürecin en başında yapılan metnin tamamını okuma işlemi de yardımcı olmaktadır. Ayrıca birimlerin öncesinde ve sonrasında gelen diğer birimlerin yardımı ile de uyumluluk belirlenebilir. Fıkranın metinsel bağlamını göz önünde bulundurduğumuzda Nasreddin Hoca’nın misafirlığe gittiği yerde acıktığı ancak yemek ikram edilmediği görülmektedir. Bu durumda da

Nasreddin Hoca bir biçimde komşusuna bu durumdan duyduğu rahatsızlığı ifade etmeye çalışmaktır.

[5] Bu çok küçük bir mutfakmış.

Çözümleme birimi [5] Nasreddin Hoca tarafında kullanılan bir ifade değildir ancak metinsel bağlamın oluşturulmasında yardımcı olmaktadır. Mutfağın boyutlarına yönelik bir değerlendirme aktaran bu tümce okuyucuların bağlamı anlayabilmesini kolaylaştıran bir işleve sahiptir. Bu nedenle mutfağın gerçekten küçük olması bu bağlama ters düşmediği için bu değerlendirci tümcenin tersinleme içermesi olasıdır bulunmamaktadır.

[7] “Mutfağı her yerden fazla beğendim”

Yukarıdaki çözümleme birimi ise Nasreddin Hoca’nın memnuniyetsizliği göz önünde bulundurulduğunda o bağlamla uyumlayan bir ileti içermektedir. Kendisine yemek ikram edilmeyen Nasreddin Hoca’nın yemek hazırlanması gereken ancak hazırlanmayan yer ile ilgili olumlu bir tutum sergilemesi o metinsel bağlamla bağdaşmamaktadır. Bu nedenle [7]’nin tersinlemeli olma olasılığı bulunmaktadır.

[9] “Bizim bildiğimiz mutfaklar içinde yemek pişirilen yerlerdir.

[9] ise yine Nasreddin Hoca’nın yaşadığı memnuniyetsizliği belirtmek için kurduğu bir tümcedir. Nasreddin Hoca’nın bu tümceyi gerçekten de karşısındaki kişiyi mutfakların kullanım amacı konusunda bilgilendirmek için kurduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Bu çözümleme biriminde de tümcenin gerçek anlamının ötesinde başka bir kullanım amacının olması olasıdır bulunmaktadır.

[10] Halbuki maşallah siz içinde yemek pişmeyen bir mutfak icat etmişsiniz

[10] ise gerçek anlamı ile değerlendirildiğinde sanki Nasreddin Hoca karşısındaki kişiyi övüyor gibi görünmektedir. Ancak bağlama bakıldığında Nasreddin Hoca’nın tutumunun yaşanan duruma karşı olumsuz olduğu açıktır. Bu durumda bu birimin de fıkrada başka bir amaçla kullanıldığı belirtilebilir.

[11] beğenmemek mümkün mü?”

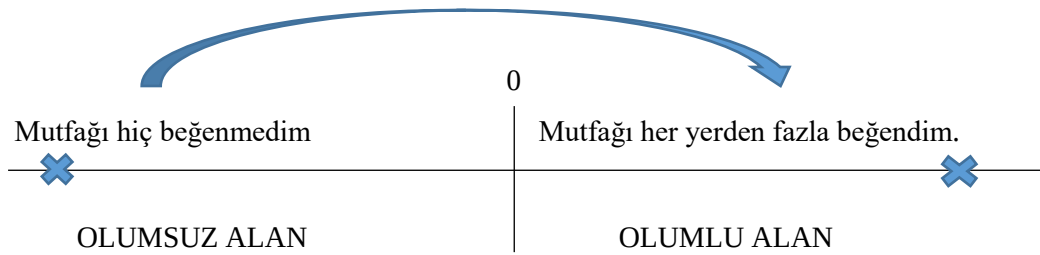
Değerlendirci çözümleme birimlerinin sonuncusu olan [11] ise yine yaşanan duruma karşı onaylayıcı olmayan bir tavır takınan Nasreddin Hoca tarafından komşusuna hitaben kurulmuş bir ifadedir. Mutfağı beğenmemenin mümkün olmadığını belirten bu retorik soru gerçek anlamıyla ele alındığında yine fıkradaki bağlamla tutarsızlık göstermektedir. Bu nedenle bu birimin de gerçek anlamıyla kullanılmadığı söylenebilir.

IV. Gerçek anlamlı değerlendirmenin karşısı olarak asıl aktarılmak istenen bir ileti bulunmakta mıdır?

Gerçek anlamlarının fıkradaki bağlama uyumlu olmadığı belirlenen [7], [9], [10] ve [11] çözümleme birimleri bir sonraki aşamada gerçek anlamlarının karşısı olan bir *tasarlanmış anlama* (İng. intended meaning) sahip olup olmadıkları yönünden sınanmaktadır. Bu aşamada gerçek anlam dışında başka bir anlamın o bağlama uygun olup olmadığını belirlemek için bir *değerlendirme ölçeği* kurulması gerekmektedir. Bu değerlendirme ölçeği bir merkez noktasının iki tarafında bulunan alanlardan oluşmaktadır. Bu alanlar olumlu alan ve olumsuz alan olarak adlandırılmaktadır. Çözümleme biriminin gerçek anlamı ölçeğin olumlu ya da olumsuz tarafına yerleştirildikten sonra diğer anlam da ölçeğin karşı tarafında yerleştirilir. Burada dikkat edilmesi gereken konu hem gerçek anlamın hem de diğer, tasarlanan anlamın aynı kavrama yönelik olması gerektiğidir. Bu kavram bir nesne ya da insan olabileceği gibi bir durum, inanış, beklenti ya da düşünce de olabilmektedir. Aşağıda gerçek anlamlarının fıkradaki bağlama uyumlu olmadığı belirlenen çözümleme birimleri sırayla değerlendirme ölçeği kurularak sınanmaktadır.

[7] “Mutfağı her yerden fazla beğendim”

Şekil 8: Mutfağın İşlevine Yönelik Memnuniyet Değerlendirmesi 1

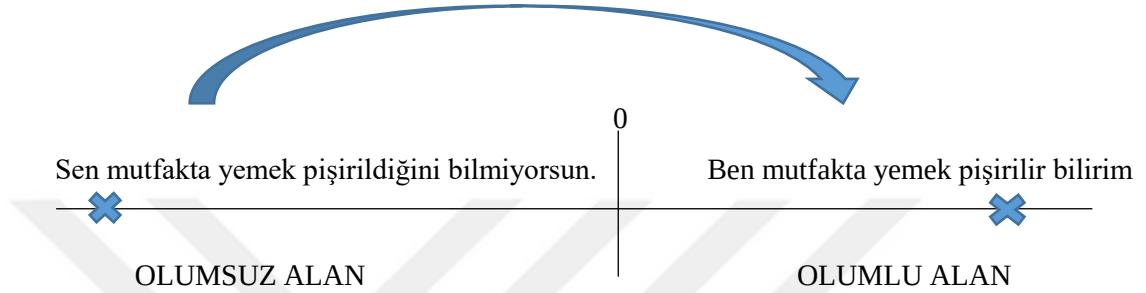

Gerçek anlamı bağlamla tutarsız olan ilk birim [7]'dir. Kurulan değerlendirme ölçeğinde gerçek anlam ölçeğin olumlu alanına yerleştirilir. Gerçek anlamın sahip olduğu değerlendirmenin tersine çevrilmesi ile elde edilen karşıt değerlendirme de ölçeğin diğer tarafına yerleştirilir. Elde edilen bu “mutfağı hiç beğenmedim” değerlendirmesi, fıkranın bağlamına bakıldığında Nasreddin Hoca'nın memnuniyetsizliğini aktarmakta başarılı olduğu için fıkranın anlamsal bütünlüğü ile tutarlı görünmektedir. Eğer Nasreddin Hoca [7] yerine bu ifadeyi kullanmış olsaydı yine de yaşadığı memnuniyetsizliği ifade etmekte başarılı olabilirdi ancak [7] ile bu

amacını örtük bir biçimde ve komşusunu okuyucunun gözünde daha da komik duruma düşürerek gerçekleştirmiş olmaktadır. Bu nedenle [7] tersinlemeli bir çözümleme birimi olarak kabul edilebilir.

[9] “Bizim bildiğimiz mutfaklar içinde yemek pişirilen yerlerdir.

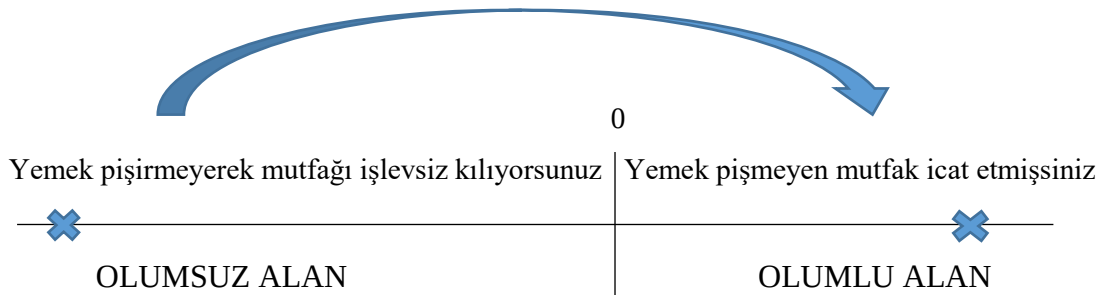
Şekil 9: Mutfağın İşlevine Yönelik Memnuniyet Değerlendirmesi 2

Bir sonraki değerlendirici çözümleme birimi olan [9]’un gerçek anlam ve onun tersinden elde edilen tasarlanan anlam yukarıdaki ölçekte gösterilmektedir. Nasreddin Hoca, komşusunun kendisine yemek ikram etmemesi nedeniyle mutfağın işlevini bilmediğini ima etmeye çalışmaktadır. Burada gerçek anlamın karşısında bulunan ifade fıkra içindeki bağlamla da uyumluluk göstermektedir. Nasreddin Hoca bir anlamda komşusuna yemek teklif edilmemesinin bir cahillik olduğunu aktarmaya çalışmaktadır. Bu nedenle [9] da tersinlemeli bir çözümleme birimidir.

[10] Halbuki maşallah siz içinde yemek pişmeyen bir mutfak icat etmişsiniz

Şekil 10: Mutfağın İşlevine Yönelik Memnuniyet Değerlendirmesi 3

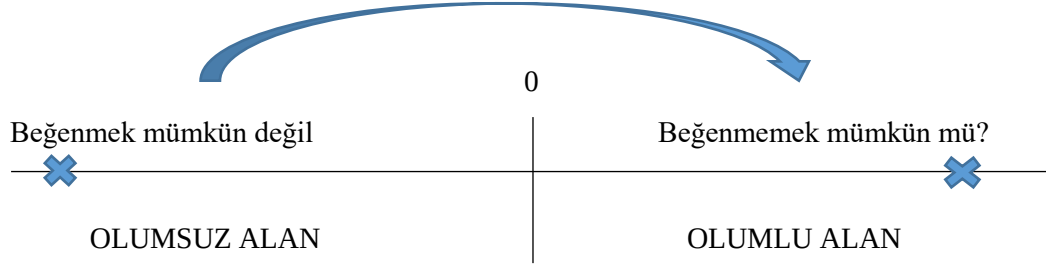

Çözümleme birimi [10] için kurulan değerlendirme ölçeğinde de gerçek anlam ve tasarlanan anlam yukarıda gösterildiği üzere belirlendiğinde tasarlanan anlamın fıkranın bağlamsal bütünlüğüne daha uygun olduğu görülmektedir. Önceki

çözümleme birimlerinde başlayan eleştirel tutum bu birimde de aynı biçimde devam etmektedir. Bu da [10]'un tersinlemeli olmasını sağlamaktadır.

[11] beğenmemek mümkün mü?

Şekil 11: Mutfağın İşlevine Yönelik Memnuniyet Değerlendirmesi 4

Fıkradaki sonucu değerlendirici çözümleme birimi de kurulan değerlendirme ölçeğine göre bu biçimde ele alınabilir. Fıkranın son tümcesi olan bu birim ile Nasreddin Hoca eleştirisini tamamlamakta ve aynı zamanda retorik bir soru sormaktadır. Karşı tarafa aktarmak istediği asıl anlamın “Mutfağı beğenmek mümkün değil” olduğu kabul edildiğinde bu anlamın fıkranın bütünündeki tutum ile örtüştüğü görülmektedir. Bu durumda [11]'de tersinlemeli olarak kabul edilebilir.

Bu fıkra da değerlendirici çözümleme birimlerinin ortak özelliği hepsinin aynı nesne ile ilgili değerlendirmede bulunmasıdır. Mutfağın kullanım amacına yönelik olan bu değerlendirme fıkranın metinsel bütünlüğünün bozulmaması ve Nasreddin Hoca'nın da asıl amacı olan memnuniyetsizliğini dile getirmesi açısından gereklidir. Bu ayrıntılı incelemede görüldüğü üzere tek bir fıkradan birden fazla tersinleme örneği elde edilebilmektedir.

V. Tersinleme Örneklerinin İncelenmesi

Belirlenen tersinleme örnekleri sonraki aşamada ise kuramsal çerçeveyi oluşturan kuramlara göre yorumlanmaktadır. Daha önce de söz edildiği üzere Sperber ve Wilson (1981, 1992, 2012) tarafından geliştirilen *Yansıtımlı Yorumlama Kuramı*'na göre bir tersinleme örneğinin aşağıdaki özelliklere sahip olması gerekmektedir.

- Tersinleme sadece söylenenin tersi şeklinde değil, hafifseme, ünlem ifadeleri, soru sorma gibi şekillerde de kendisini gösterebilir.

- Tersinleme mutlaka yansıtma içerir. Bu yansıtma daha önce konuşucunun kendisi ya da bir başka kişi tarafından kullanılmış bir ifadeye, bir toplumsal kurala, inanişa, beklentiye, düşünceye yönelik olabilir.
- Tersinlemede amaç yansıtılan önermeye ve bunun sahibine yönelik bir tutum aktarmaktır.

[7] “Mutfağı her yerden fazla beğendim”

[9] “Bizim bildiğimiz mutfaklar içinde yemek pişirilen yerlerdir.

[10] Halbuki maşallah siz içinde yemek pişmeyen bir mutfak icat etmişsiniz

[11] beğenmemek mümkün mü?”

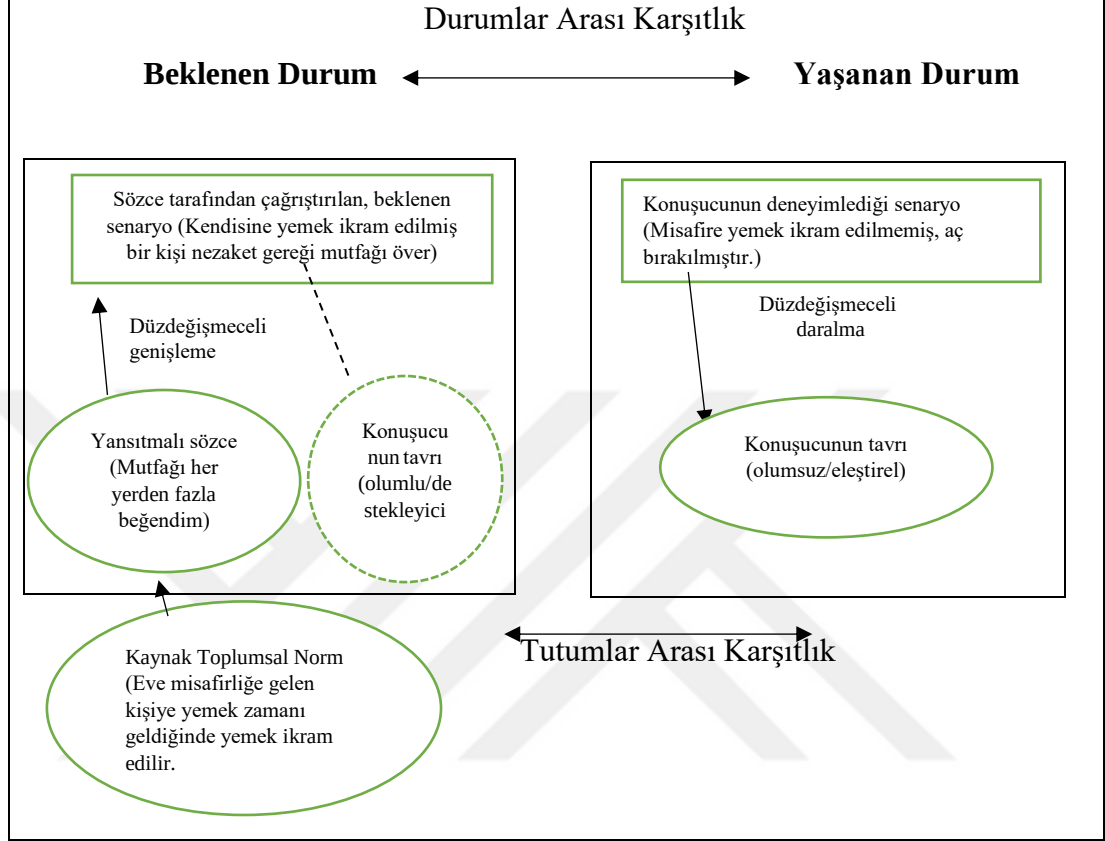
Bağlam düşünülmeden yukarıdaki ifadelere bakıldığında bu ifadelerin içinde bulunduğu durumdan memnun olan ve onaylayıcı bir tutum takınan bir kişinin düşüncelerini aktardığı düşünülebilir. Ancak bağlam göz önünde bulundurulduğunda yaşanan durumun bu ifadeleri kullanmaya uygun olmadığı görülmektedir. Nasreddin Hoca da bir misafir olarak beklentileri karşılanmış olan bir kişinin kullanabileceği bu ifadeleri yansıtarak kendi yaşadığı hayal kırıklığını karşı tarafa aktarmaya çalışmaktadır. Ancak sözleri yansıtılan bu kişi de sözlerin muhatabı kadar tersinlemenin hedefi halinde bulunmaktadır. Çünkü kendisine yemek ikram edilmesi yönünde çaba gösterilmeyen bir kişinin bundan memnuniyet duyması ancak bu kişinin de naif olmasından kaynaklanabilir. Bu nedenle bu fıkradaki tersinleme örneklerinin birer yansıtma örneği olduğu, belirli kişileri hedef alarak ve belirli bir tutumu karşı tarafa iletmeyi amaçlayarak kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca üçüncü maddeye yani soru sorma şeklinde yapılan tersinlemeye örnek olarak da [11] gösterilebilir.

Ruiz de Mendoza ve Masegosa (2014) ise tersinlemelerin gerçekleşebilmesi için gerekli aşamalar şu biçimde sıralamaktadır:

- Bir düşüncenin yansıtılması
- Düzdeğişmece genişlemesi ile beklenen senaryonun etkinleştirilmesi
- Gerçekleşen senaryonun anlamsal sezdirimlerinden yola çıkılarak düzdeğişmece daralması yapılması
- Konuşucunun gerçekleşen senaryoya verdiği tepkinin anlaşılması

Bu fıkradaki tersinleme örnekleri Ruiz de Mendoza ve Masegosa'nın aşamalarına göre şu şekilde görselleştirilebilir.

Şekil 12: Tersinleme Oluşturma Süreci (Mutfağı her yerden fazla beğendim!)

Yukarıdaki şekilde ele alınan birim, toplumsal normlara dayalı olarak yaşanması beklenen bir senaryoyu etkinleştirmek amaçlı kullanılmaktadır. Eve gelen misafir toplumsal normlar gereği yemek zamanı geldiğinde kendisine birlikte yemek yeme teklifi yapılmasını beklemektedir. Yansıtma işlemi ile toplumsal norm yansıtılmakta ve düzdeğişmeceli genişleme ile de yaşanması umulan senaryo etkinleştirmektedir. Ancak yaşanan durumda ise misafire yemek teklifinde bulunulmamıştır. Bu senaryodan yola çıkılarak yapılabilecek düzdeğişmeceli daralma da konuşucunun yaşanan duruma yönelik tutumunun belirlenmesini sağlamaktadır. Karşıtlık işlemi sayesinde de beklenen durum ile yaşanan durum arasındaki uyumsuzluğun belirginleşmesi sağlanmaktadır.

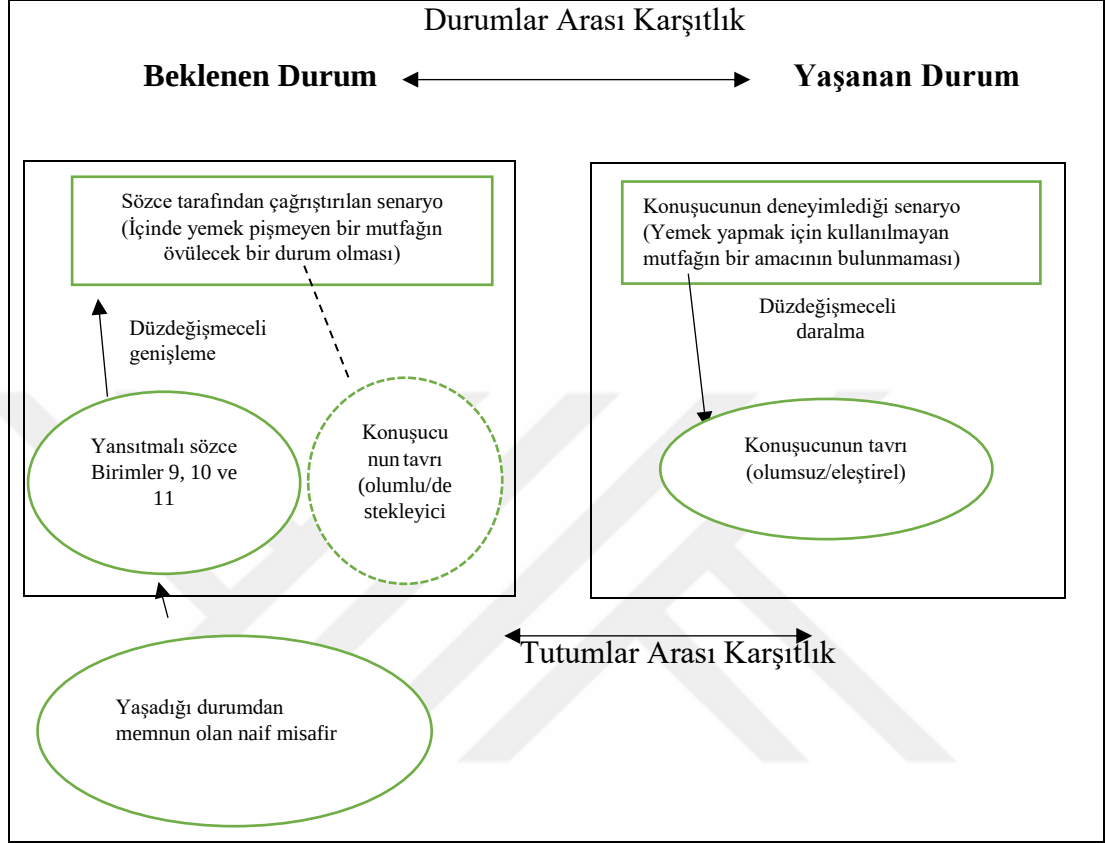
Diğer üç tersinlemeli ifade de birbirleri ile bağlantılı oldukları için tek bir şekilde görselleştirilebilir.

[9] “Bizim bildiğimiz mutfaklar içinde yemek pişirilen yerlerdir.

[10] Halbuki maşallah siz içinde yemek pişmeyen bir mutfak icat etmişsiniz

[11] beğenmemek mümkün mü?”

Şekil 13: Tersinleme Oluşturma Süreci (Birim 9, 10 ve 11)

Tersinlemeli çözümleme birimleri [9], [10] ve [11] yaşanan durumu övülmesi gereken bir başarı olarak gören naif bir komşunun söyleyebileceği sözler olarak kabul edilebilir. Bu komşu aynı zamanda “Bizim bildiğimiz mutfak” ifadesini kullanarak da mutfakların kullanımına dair bilgi sahibi olsa da aslında bilmediği bir mutfak türünü yeni görmüş gibi davranmaktadır. Bu yeni keşfin övülmesi gerektiğini düşünerek beğenmemenin mümkün olmadığını belirtmektedir. Ancak gerçek dünyada toplumsal normlar ve mutfakların neden kullanıldığına dair dünya bilgisi göz önünde bulundurulduğunda yaşanan durumun bir övme ve beğeni konusu olması mümkün görünmemektedir. Bu naif komşunun yansıtılan düşüncelerinden yapılan düzdeğişmeceli genişleme ile ortaya çıkan senaryo ile mutfak kullanımına dair dünya bilgisinden elde edilen senaryo ile çakışmaktadır. Bu nedenle ayrıntılı olarak incelenen ilk fıkradaki tersinlemelerin hem Sperber ve Wilson’ın kuramına hem de Ruiz de Mendoza ve Masegosa’nın kuramına uyan özellikler sergilediği görülmektedir.

Bundan sonraki 9 tersinlemeli fıkra örneğinde tersinlemelerin belirlenmesi aşaması ilk fıkradaki gibi ayrıntılı olarak açıklanmayacak olup sadece bulunan tersinleme örnekleri kuramsal çerçeveye göre yorumlanacaktır.

4.2.2 Fıkra 2: Memur olmuş - 593

Hoca'nın bir boğası varmış. Yedi köyün ineğine yetermiş. Hükümet bir örnek çiftlik yaparak bu boğayı satın almış. Gözleri sürmeli, gerdanı katmerli, tüyleri pırıl pırıl bir inek sokmuşlar boğanın yanına. Yüzüne bakmamış bile. Ondan güzelini bulmuşlar. Koklamış beğenmemiş. Günler günü böyle gitmiş. Hoca'ya başvurmuşlar: “Ne oldu bu boğaya? Yedi köyün ineğine yeterdi. Bir döl alınamadı gitti”, demişler. Hoca gülmüş: “Elbette öyle olacak. Bizim boğa memur oldu. Bugün git, yarın gel diyor”, demiş.

Yukarıdaki fıkra çözümleme birimlerine ayrılıp ardından Dilsel Tersinleme Yordamı'na göre incelendiğinde üç çözümleme biriminin tersinlemeli olduğu belirlenmiştir. Bu birimler şunlardır:

[15] Elbette öyle olacak.

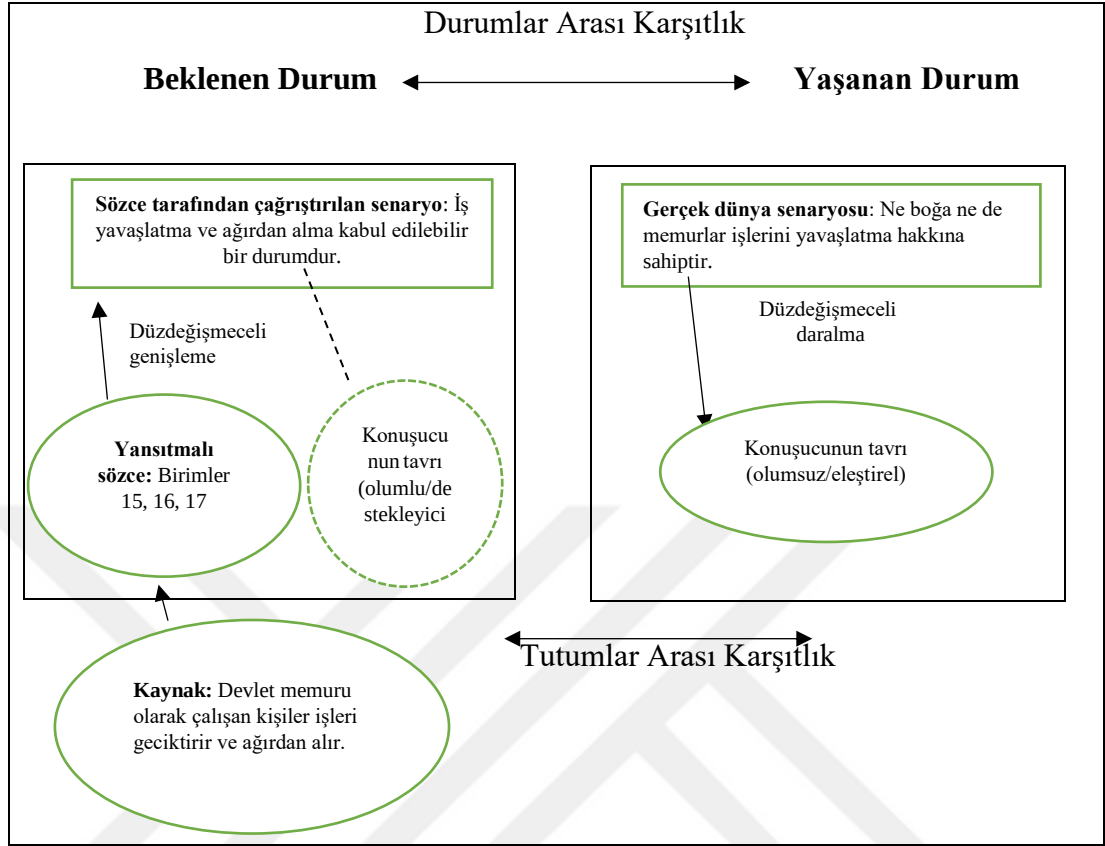
[16] Bizim boğa memur oldu.

[17] Bugün git, yarın gel diyor.

Yukarıdaki birimler öncelikle Yansıtma Yorumlama Kuramı'na göre ele alındığında tersinlemenin gerekli koşulları olan yansıtma ve tutum aktarma işlevlerini yerine getirdiği görülmektedir. Nasreddin Hoca bu sözcelerle bir kişiye ait düşünceleri ya da beklentileri yansıtmak yerine toplumsal bir anlayışı yansıtmaktadır. Günümüzde de geçerli olan ve “devlete kapağı atmak” olarak da tarif edilen bu anlayıştaki bazı bireyler devlet kurumlarından birinde çalışmaya başladıklarında yapması gereken işleri geciktirmekte ya da ağırdan almaktadır. Bu gibi olumsuz örnekler nedeniyle toplumda “bugün git yarın gel” olarak ifade edilen bir durum ortaya çıkmaktadır. Nasreddin Hoca da bu sözceleriyle bu anlayıştaki çalışanlara ve bu durumu kabullenmiş diğer kişilere yönelik bir eleştirel tutum aktarmaktadır. Kendisinden beklenen görevi yerine getirmeyen boğa ile kendisinden beklenen görevi yerine getirmeyen memur arasında bir benzerlik kurmaktadır. Bu nedenle bu fıkranın Yansıtma Yorumlama Kuramı çerçevesinde çözümlemesi yapıldığında tersinlemeli anlamın özelliklerini taşıdığı görülmektedir.

Bu fıkradaki tersinleme oluşum süreci Bilişsel Dilsel Tersinleme Kuramı'na göre ise aşağıdaki şekilde açıklanmaktadır.

Şekil 14: Tersinleme Oluşturma Süreci (Fıkra 2 | Birimler 15, 16 ve 17)

Bu şekilde Nasreddin Hoca'nın yansıttığı sözce hem toplumda oluşmuş bir anlayışı eleştirmek hem de bu anlayışı benimseyen ve kabul eden kişileri eleştirmek için kullanılmaktadır. Toplumsal anlayışın yansımından yola çıkılarak yapılan düzdeğişmeceli genişlemede bu yaşanan durumun kabul edilebilir olduğu bir senaryo çağrıştırılmaktadır. Ancak gerçek senaryoda bu yaşanan durumun kabul edilemez olduğu gerçeği bulunmaktadır ve yaşanan duruma karşı olumsuz ve uzaklaştırıcı bir tutum olması gerekmektedir. Nasreddin Hoca'nın kendi tutumu ile bu durumu kabullenmiş ve onaylayan kişinin tutumu arasında bir karşıtlık bulunmaktadır. Aynı zamanda düzdeğişmeceli genişleme ile çağrıştırılan senaryo ile de gerçek dünyada verilmesi gereken tepkinin bulunduğu senaryo arasında bir karşıtlık vardır. Nasreddin Hoca burada aynı zamanda öykünmede bulunarak bu anlayışı kabullenmiş bir kişiymiş gibi davranmaktadır. Bu da bize Ruiz de Mendoza ve Masegosa'nın (2014: 53) kuramında belirttiği üzere öykünmenin de tersinleme oluşum sürecinde kullanılabileceğini göstermektedir.

4.2.3 Fıkra 3: Ayağınızın bereketiyle - 650

Derebeylerinden biri Akşehir köylerini gezdikten sonra Nasreddin Hoca kendisini ziyaret etmişti. Hoca ona, seyahatinin nasıl geçtiğini sormuş. Derebeyi anlatmış: “Vallahi Hoca ziyaretim pek eğlenceli geçti. Filanca köye vardığımda bir yangın çıktı. Onu seyrettim. Ertesi gün köyde bir kuduz köpek iki kişiyi ısırdı. Akşama başka bir köye gittik, orasını da sel almış. Evler yıkılmış. Ertesi gün bir başka köye gittik. Orada da bir boğa ipini kesip altı köylüyü boynuzlamış. Daha sonra bir köylü cinnet getirip çoluk çocuğunu kesmiş. Başka bir köye gittik, orada da eski bir ev çökmüş ve altında kalanlar ölmüşler. Bir kadın da kendisini ağaca asmış. Onu seyretmeye gittik...” Hoca bu sözler üzerine dayanamamış ve “Bereket ki çabuk dönmüşsünüz. Yoksa bir hafta daha oralarda bulunsaydınız ayağınızın bereketiyle taş taş üstünde kalmayacaktı”, demiş.

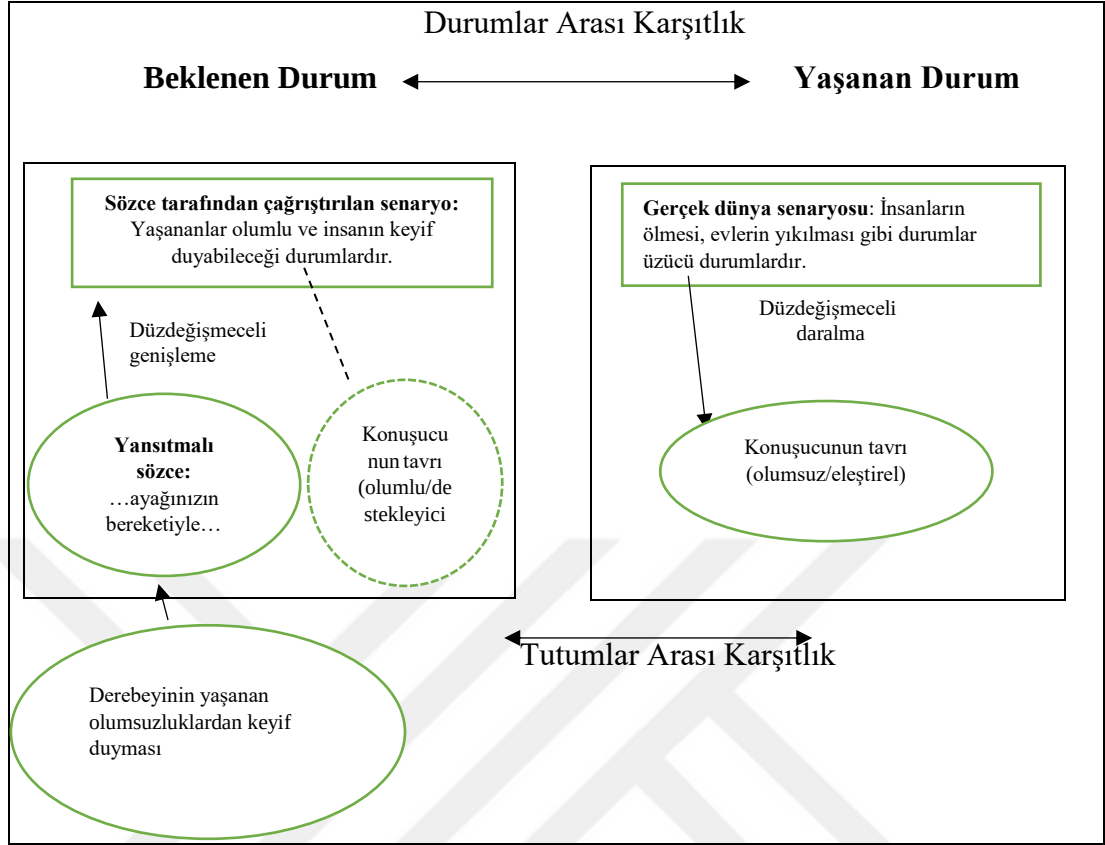
Bu fıkranın Dilsel Tersinleme Yordamına göre incelenmesi sonucunda Birim 19’un tersinleme anlamı taşıdığı belirlenmiştir.

[19] Yoksa bir hafta daha oralarda bulunsaydınız ayağınızın bereketiyle taş taş üstünde kalmayacaktı.

Yukarıdaki çözümleme birimi Yansıtma Yorumlama Kuramı çerçevesinde ele alındığında tersinlemenin gerekli koşulları olan yansıtma ve tutum aktarmayı karşıladığı görülmektedir. Nasreddin Hoca, ziyaret ettiği derebeyinin yaşanan olumsuzlukları eğlenceli olaylarmış gibi aktarması ve bu yaşananlardan keyif duyduğunu göstermesi sonucunda derebeyinin sözcelerinin önermesel içeriği ile bağlantılı olan bir sözce ile karşılık vermiştir. “Bir hafta daha oralarda bulunsaydınız” öbeği derebeyinin anlattıkları ile içeriksel bağlantının kurulmasını sağlamaktadır. Devamında kullanılan “ayağınızın bereketiyle taş taş üstünde kalmayacaktı” ise tersinlemeli anlamın oluşmasına katkı sağlamaktadır. Normalde olumlu durumların yaşanmasına aracılık eden bir kişi için kullanılan “ayağınızın bereketiyle” ifadesi, doğal afetler gibi olumsuz durumlar için kullanılan “taş taş üstünde kalmamak” deyiimiyle aynı sözcede kullanılmaktadır ve ortaya çıkan karşıtlık bu tersinlemeli anlamın belirgin olmasını sağlamaktadır. Nasreddin Hoca bu sözce ile derebeyinin yaşananlardan keyif duymasını onaylamadığını belirtmeyi amaçlamaktadır ancak bunu doğrudan söylemek yerine örtük bir biçimde ifade ederek derebeyini tersinlemenin kurbanı durumuna da getirmektedir.

Bu birimdeki tersinlemenin Bilişsel Dilsel Tersinleme Kuramı’na göre oluşum süreci de aşağıdaki şekil ile açıklanmaktadır.

Şekil 15: Tersinleme Oluşturma Süreci (Fıkra 3 | Birim 19)

Şekil 15’te aktarılan sürece bakıldığında derebeyinin anlattıklarından yola çıkan Nasreddin Hoca’nın “ayağınızın bereketiyle” ifadesini kullanarak bir insanın bir yeri ziyaret ettiğinde oraya bereket götürdüğü ve orada istenilen durumların yaşanmasına vesile olduğu bir senaryoyu etkinleştirmektedir. Böyle bir durumda birim 19’u kullanan kişinin tutumunun olumlu ve onaylayıcı olduğu iddia edilebilir. Ancak yaşanan senaryoya bakıldığında yaşanan olayların hiçbirinin olumlu olmadığı ve derebeyinin nereye gitse sanki oraya beraberinde felaketleri de sürüklediği görülmektedir. Bu nedenle etkinleştirilen senaryo ile yaşanan senaryo arasında bir karşıtlık bulunmaktadır. Yaşanan durumda ise birim 19’u kullanan kişinin yansıtmaya kaynak oluşturan durum ve ifadeye yönelik tutumunun olumsuz ve onaylayıcı olmayan bir özellik taşıdığı görülmektedir. Bu da bize tutumlar arası da bir karşıtlık olduğunu göstermektedir. Bir bilişsel işlem olarak işlev gören karşıtlık, birim 19’un tersinlemeli olarak algılanmasında yansıtma ile birlikte sürece katkı sağlamaktadır.

4.2.4 Fıkra 4: Başını Evde Unutmasın – 687

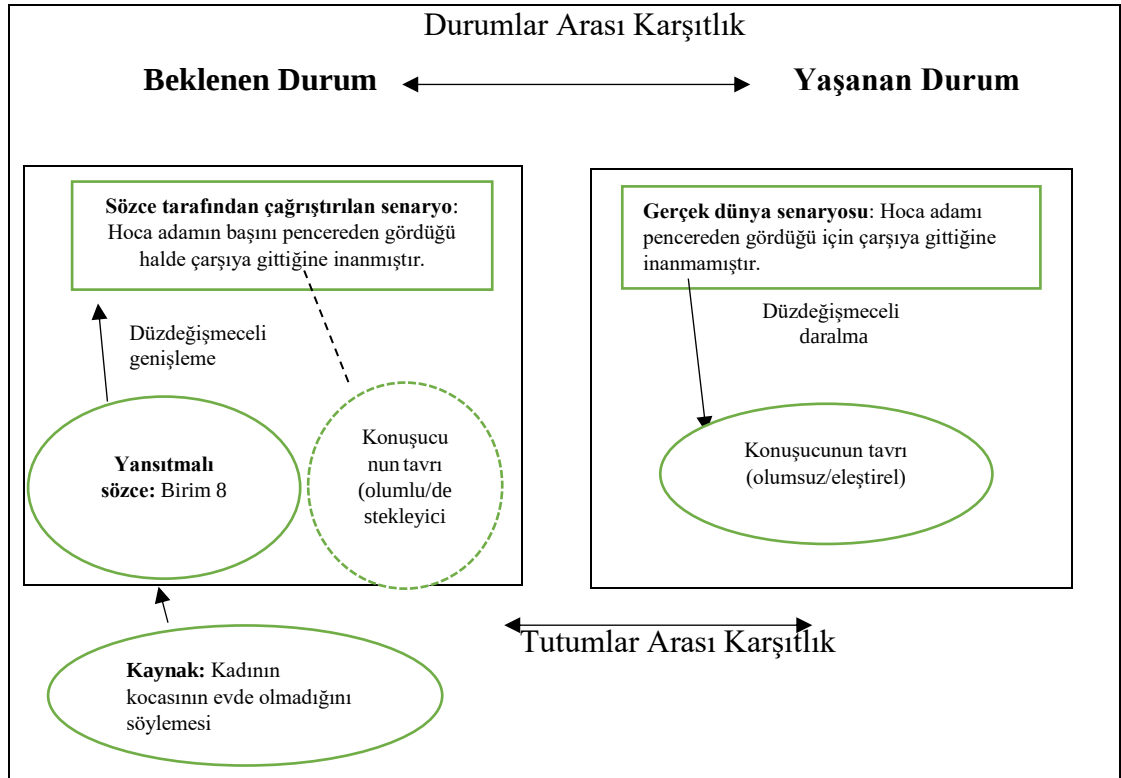
Akşehirli bir tüccar, her rastlayışında Nasreddin Hoca'yı evine çağırırmış. Hoca bu ısrarlı davetler üzerine bir gün adamın evine gitmiş. Tüccar hocayı pencereden görmüş ve hemen geri çekilmiş. Tüccarın karısı Hoca'ya kapıyı açmış ve tembih üzerine kocasının evde olmadığını söylemiş. Nasreddin Hoca bu duruma kızmış ve kadına: "Efendiye söyle! Bir daha dışarıya çıkacağı zaman başını pencerede unutmasın!" demiş.

Yukarıdaki fıkra Dilsel Tersinleme Yordamı'na göre incelendiğinde Birim 8'in tersinlemeli olduğu belirlenmiştir.

[8] Efendiye söyle! Bir daha dışarıya çıkacağı zaman başını pencerede unutmasın!

Israrlı davetler üzerine misafirlğe gitmeye karar veren Hoca beklediği karşılamayı bulamamıştır. Adamın evde olduğunu ve eşinin yalan söylediğini bildiği halde kadının söylediği söze inanmış gibi davranarak bu tersinlemeli sözceyi söylemektedir. Bu örnekte tersinlemeli sözce tüccarın eşinin biraz önce söylediği sözleri yansıtmaktadır. Nasreddin Hoca'nın umduğu ancak bulamadığı karşılamaya yönelik yaşadığı hayal kırıklığı da bu birim 8 aracılığı ile aktarılmaktadır. Bu nedenle Yansıtmalı Yorumlama Kuramı açısından bu birimin gerekli koşulları yerine getirdiği görülmektedir.

Şekil 16: Tersinleme Oluşturma Süreci (Fıkra 4 | Birim 8)

Ruiz de Mendoza ve Masegosa'nın *Bilişsel Dilsel Tersinleme Kuramı* çerçevesinde bu birimdeki tersinleme oluşum süreci yukarıdaki şekilde gösterilmektedir. Bu şekilde yansıtma işlemine kaynak olarak kadının söylediği sözler kullanılmaktadır. Bu kaynaktan yola çıkarak Hoca birim 8'i söylemekte ve söylenenlere inandığı senaryoyu çağrıştırmaktadır. Ancak adamı pencereden gördüğü için gerçekleşen senaryoda bu duruma inanmamakta ve misafir olarak ağırlandığı için kızmaktadır. Bu senaryodan yapılan düzdeğişmeceli daralma ile hocanın kızgınlığı ve yaşananları onaylamadığı ortaya çıkmaktadır. Bu fıkrada geçen tersinlemeli sözcenin ikinci kuram açısından da gerekli özellikleri taşıdığı söylenebilir.

4.2.5 Fıkra 5: Patlıcansız olsun – 697

Nasreddin Hoca patlıcanı sevmezmiş. Bunu bilen bir komşusu Hoca'yı iftara çağırılmış. Sofraya oturmuşlar. İftar vaktinde sofraya, önce çorba sonra da patlıcan kebabı, musakka, patlıcan dolması, hünkarbeğendi ve imambayıldı getirilmiş. Hoca, her birinden isteksiz isteksiz birer lokma almış. Fakat bakmış ki sofraya patlıcansız yemek gelmeyecek. Ortada hizmet eden uşağa dönmüş ve: “Evlat bana bir bardak su getir. Ama patlıcansız olsun”, demiş.

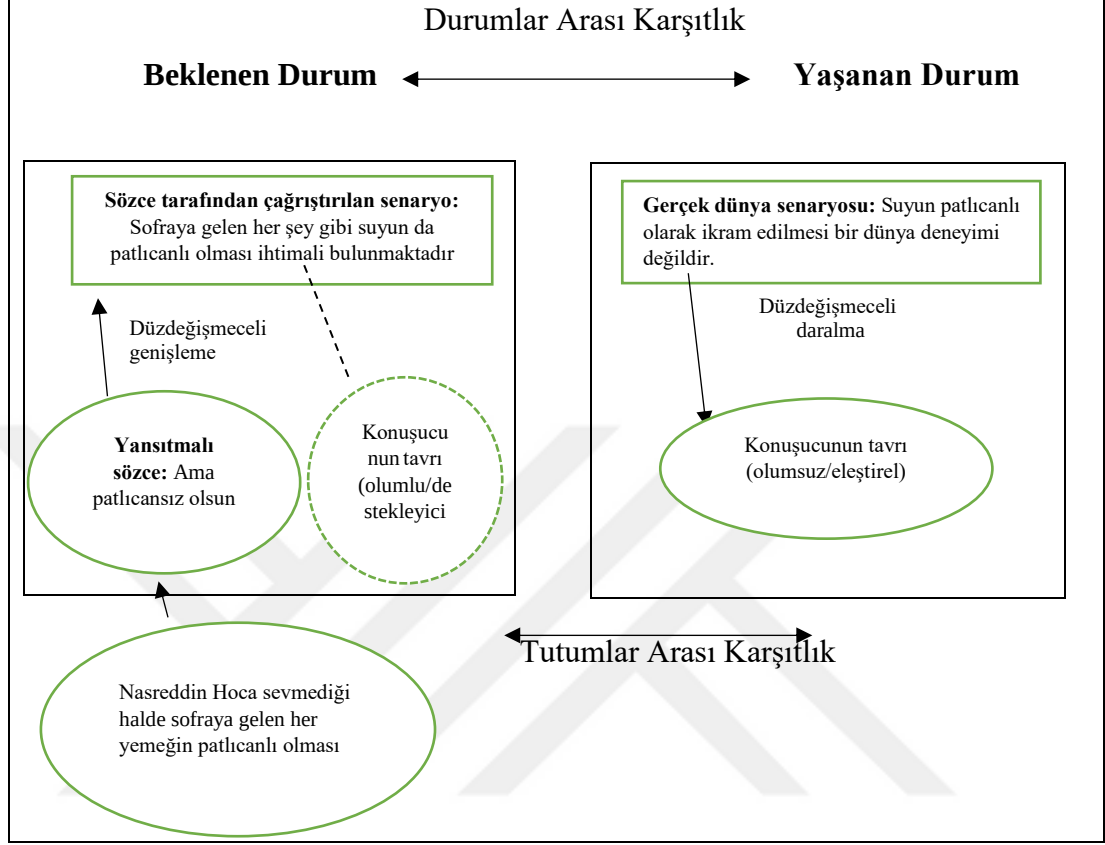
Yukarıdaki fıkranın Dilsel Tersinleme Yordamı'na göre incelenmesi sonucunda Birim 9'un tersinleme içerdiği belirlenmiştir.

[9] Ama patlıcansız olsun.

Öncelikle Sperber ve Wilson'un Yansıtma Yorumlama Kuramı çerçevesinde ele alındığında bu fıkrada da iki önemli gereklilik olarak kabul edilen yansıtma ve tutum aktarmanın var olduğu görülmektedir. Ancak Nasreddin Hoca'nın kullandığı sözce, daha önce bir başka kişi tarafından söylenmiş bir söze, bir toplumsal norma ya da inanışa yönelik değildir. Buradaki tersinlemeyi sağlayan yansıtma, gerçekleşmemiş bir beklentiye yansıtılmaktadır. Misafir olarak geldiği evde kendisine en güzel yemeklerin ikram edileceğini uman Nasreddin Hoca, beklediği durum yerine sevmediği patlıcan yemeklerinden oluşan bir menü ile karşılaşmıştır. Bu nedenle de hayal kırıklığına uğramıştır. “Ama patlıcansız olsun” diyerek de yaşadığı hayal kırıklığını aktarmaktadır. Bu birim gerçek anlamı ile değerlendirildiğinde anlamsız görünmektedir çünkü suyun patlıcanlı olarak ikram edilmesi gerçekçi değildir. Bu nedenle Nasreddin Hoca'nın kullandığı bu ifadenin hem yansıtma hem de tutum aktarma özelliklerini taşıdığı ifade edilebilir.

Ruiz de Mendoza ve Masegosa'nın *Bilişsel Dilsel Tersinleme Kuramı* çerçevesinde ise bu birim aşağıdaki şekilde açıklanmaktadır.

Şekil 17: Tersinleme Oluşturma Süreci (Fıkra 5 | Birim 9)

Yansıtmalı sözcenin bu fıkradaki kaynağı yaşanan durumdur. Misafir olarak gidilen evde her yemeğin patlıcanlı olarak ikram edilmesi ve Nasreddin Hoca'nın patlıcan sevmediği bilindiği halde bu şekilde davranılması Nasreddin Hoca'nın birim 9'u söylemesine neden olmuştur. Nasreddin Hoca bu sözce aracılığı ile patlıcanlı su ikram etmenin doğal görülebileceği bir senaryo çağrıştırmaktadır. Bu senaryoya göre Nasreddin Hoca'nın tutumunun yaşanmakta olanları onaylayıcı bir yönde olduğu sanılabilir. Ancak gerçek dünya bilgisine dayalı olarak kurulan senaryo göz önünde bulundurulduğunda suyun patlıcanlı olarak ikram edilmesi olağandışıdır. Bu durumda gerçek dünya senaryosundan yola çıkılarak yapılan düzdeğişmeceli daralma sonucu konuşucunun onaylayıcı olmayan, uzaklaştırıcı bir tutum içinde olması beklenmektedir. Bu şekilde çağrılan senaryo ile yaşanan, yani gerçek dünya bilgilerine dayalı olarak kurulan senaryo arasındaki karşıtlık ve yukarıda belirtilen tutumlar arasındaki karşıtlık tersinlemeli anlamın aktarılmasında ayrı bir bilişsel işlem olarak yaşananları anlamlandırmakta işlev görmektedir. Yansıtmalı ifade ile çağrıştırılan

senaryo bu örnekte arzu edilen, yaşanması beklenen durum değildir. Bunun yerine çağrıştırılan senaryoda yaşamakta olanları kabul edebilecek, iftar sofrasında kendisi ile alay edildiğini fark edemeyen bir kişinin söyleyebileceklerini göstermektedir. Ancak Nasreddin Hoca bu durumun farkına varmıştır ve bu naif kişi gibi davranarak aynı zamanda öykünme yapmaktadır. Bu da, bu tersinlemeli çözümleme biriminin yansıtma ve karşılaştırma bilişsel işlemlerinin yanı sıra öykünme de içerdiğini göstermektedir.

4.2.6 Fıkra 6: Harcadığını görmemiş – 714

Hoca'nın da bulunduğu bir mecliste birinin pek akıllı bir adam olduğundan bahsediliyormuş. Hoca, hiç ses çıkarmaz, susarmış. “Hoca Efendi, sen ne düşünüyorsun? Filanca adamın aklı çok değil mi? diye sormuşlar. Hoca şu cevabı vermiş: “Evet çok olsa gerek.” Onlar: “Nereden bildin?” demişler. Hoca da: “Bir yere harcadığını görmedim de ondan” cevabını vermiş.

Ayrıntılı çözümlemesi yapılan altıncı fıkrada, Nasreddin Hoca'nın bir kişiyi ve bu kişiye itibar eden diğer insanları eleştirdiği görülmektedir. Bu fıkrada tersinlemeli olduğu belirlenen Birim 8 ve Birim 11 kuramsal çerçeveyi oluşturan kuramlara göre çözümlenmiştir.

[8] Evet çok olsa gerek.

[11] Bir yere harcadığını görmedim de ondan

Yansıtma Yorumlama Kuramı açısından incelendiğinde Birim 8 ve Birim 11'in yansıtma yaptıkları görülmektedir. Birim 8, karşılıklı konuşma sırasında Nasreddin Hoca'ya soruyu yönelten kişilerin düşüncelerini yansıtmaktadır. Yansıtılan düşünce ile yansıtma arasında zamansal ve konumsal olarak çok büyük bir yakınlık bulunmaktadır ve bu nedenle önermesel içeriklerinin bağlantısı da açık biçimde görülebilmektedir.

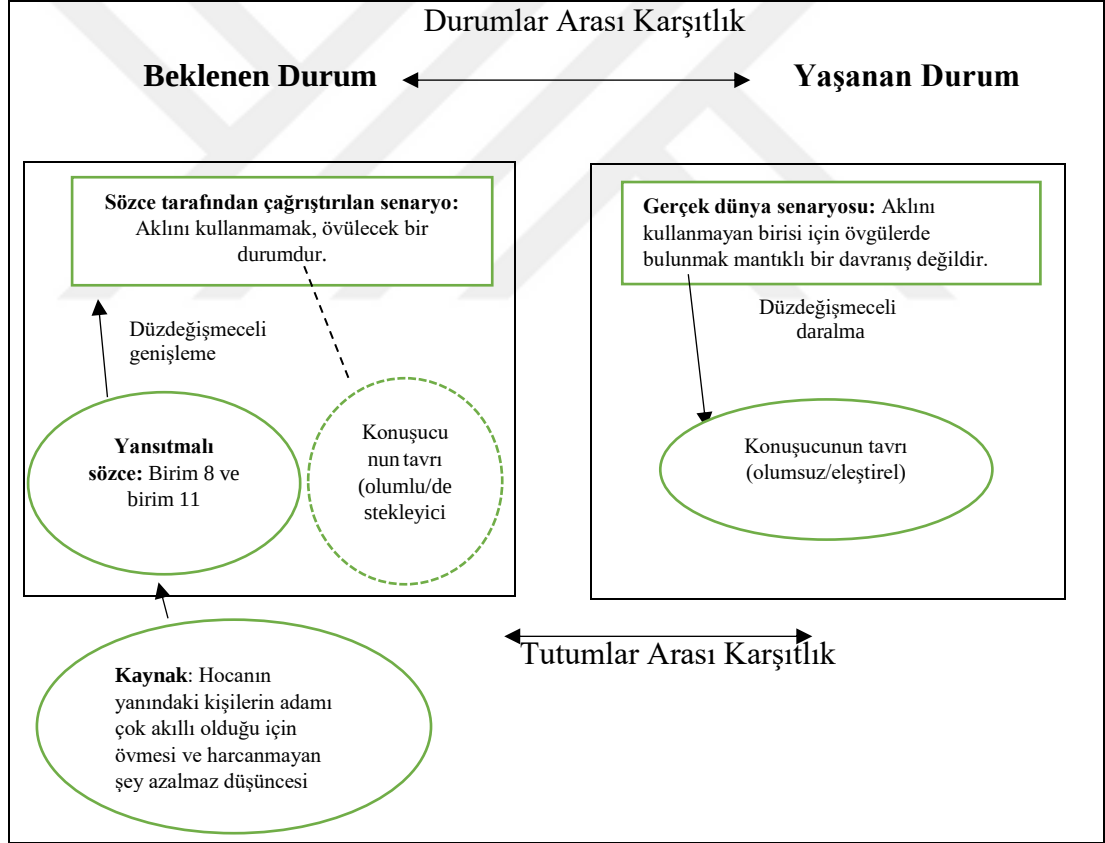
Birim 11 ise Birim 8 gibi hemen öncesinde ifade edilmiş bir düşünceyi yansıtmamaktadır. Bu nedenle ilk bakışta yansıtma özelliği taşımadığı için Yansıtma Yorumlama Kuramı'na göre tersinleme anlamı taşıyamayacağı düşünülebilir. Ancak bu kurama göre yansıtılan sözcenin mutlaka bir kişiye ait düşünce ya da inanış olmasına gerek yoktur. Yansıtma ile yansıtılan arasında, birim 8'de olduğu gibi yakın bir bağlantı olmasına da gerek yoktur. Bu bağlamda ele alındığında Birim 11'in önermesel içeriğinin “harcanmayan şey azalmaz” olarak ifade edilebilecek olan bir

genel geçer düşünceyi yansıttığı iddia edilebilir. Para, su ve hatta doğal kaynaklar harcanmazsa azalmayacağı gibi aklın da harcanmadığında azalmayacağına inanan kişinin düşünceleri yansıtılmaktadır. Bu kişinin gerçek dışılığı da ortaya tersinlemeli bir anlamın çıkmasına katkıda bulunmaktadır.

Bu birimlerdeki tutuma bakıldığında ise Nasreddin Hoca'nın konuşmakta olan insanların düşüncelerini benimsemediği ve kendisine soru yöneltildiğinde de bu tersinlemeli ifadeleri kullanarak kendisini bu kişilerden ve övülen kişiden uzaklaştırdığı görülmektedir. Bu nedenle bu birimler tutum ve yansıtma özelliklerinin her ikisini de taşımaktadır.

Bilişsel Dilsel Tersinleme Kuramı'na göre ise bu birimlerdeki tersinleme oluşum süreci Şekil 18'de gösterildiği biçimde gerçekleşmektedir.

Şekil 18: Tersinleme Oluşturma Süreci (Fıkra 6 | Birimler 8 ve 11)

Bu birimlerin tersinlemeli anlam aktarmalarında gerçekleşen aşamalar yukarıdaki şekilde belirtildiği gibi gerçekleşmektedir. Öncelikle yansıtma işleminin kullanılması için kaynak oluşturabilecek bir beklenti, düşünce, inanış ya da toplumsal norm gerekmektedir. Bu örnekte iki kaynak bulunmaktadır. Birinci kaynak, Nasreddin

Hoca'nın bulunduğu ortamdaki kişilerin orada olmayan bir kişiye yönelik övgülerde bulunmasıdır. İkinci kaynak aklın da para gibi harcanmadığında azalmayacağını düşünen naif bir kişinin inanışıdır. Nasreddin Hoca'nın yanındaki kişilerin hak etmediği halde bir kişiyi akıllı diye övmesi nedeniyle hoca bu kişileri naif görmekte ve bu inanışı o kişilere atfetmektedir. Kendisine soru yöneltildiğinde ise kişilerin konuşmalarından ve düşüncelerinden yola çıkarak birim 8 ve birim 11 yansıtmasını yapmaktadır. Bu yansıtma ifadelerden yapılan düzdeğişmeceli genişleme ile de çağrıştırılan senaryo elde edilmektedir. Bu senaryoda hoca eleştirdiği kişilerle aynı inancı paylaşıyormuş gibi görünmektedir ve bu nedenle onaylayıcı ve destekleyici bir tutum içinde gibi görünmektedir.

Ancak aklın harcanmaması ya da kullanılmaması sayesinde azalmayacağı gibi bir inanç gerçek dünya bilgisi ile uyumsuz olduğu için bu senaryodan yola çıkılarak yapılan düzdeğişmeceli daralma ile Nasreddin Hoca'nın yaşamakta olan durumu onaylamadığı, hem övülen kişiyi hem de öven kişileri eleştirdiği ve kendisini bu kişilerden uzaklaştırdığı anlaşılmaktadır. Gerçek dünya senaryosu ile çağrıştırılan senaryo arasındaki karşıtlık ve tutumlar arası karşıtlık ile de tersinlemeli anlamın belirgin olması sağlanmaktadır. Bu süreçte Nasreddin Hoca'nın aynı zamanda eleştirdiği kişilerden biriymiş gibi davranması da bu tersinleme sürecinde öykünmenin de varlığını göstermektedir.

4.2.7 Fıkra 7: Kaşksız Çorba Nasıl İçilir? – 749

Nasreddin Hoca'yı bir gün iftara çağırılmışlar. Sofraya oturulmuş. Top atılınca ilk yemek olarak çorba getirilmiş. Fakat, muziplik olsun diye, Hoca'nın önüne kaşık koymamışlar. Hoca da ekmek kabuğunu kaşık gibi oyup onunla çorbayı içmiş. Bitirince de ekmeği ağzına atmış. Bu arada, sofradakilere dönüp “Bu güzelim çorbayı içip de kaşığını yemeyenler ya akılsızdır, yahut ahmak”, demiş.

Fıkra 7'de de Dilsel Tersinleme Yordamı'na göre birim 9 tersinleme içermektedir.

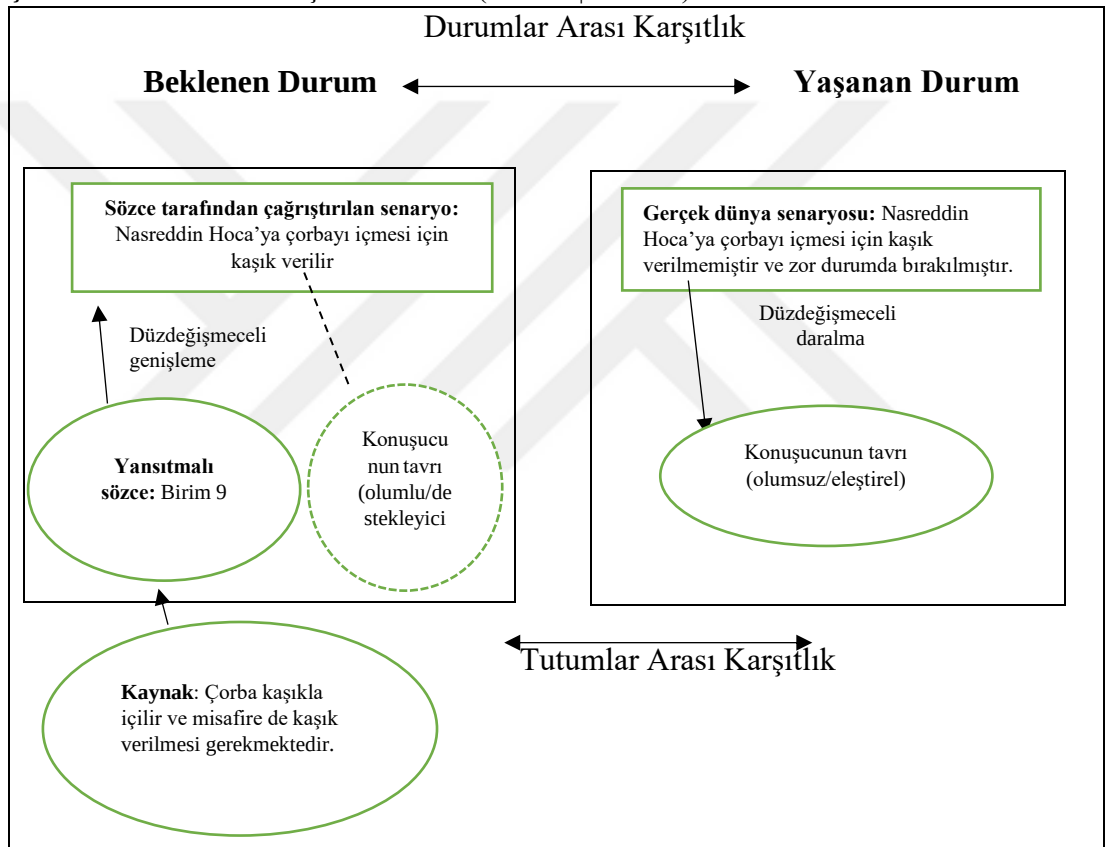
[9] Bu güzelim çorbayı içip de kaşığını yemeyenler ya akılsızdır, yahut ahmak

Nasreddin Hoca misafir olarak gittiği evde umduğu gibi ağırılanmamaktadır. Kendisine çorbayı içmesi için kaşık verilmemesi nedeniyle zor durumda kalmaktadır. Yansıtma Yorumlama Kuramı çerçevesinde bakıldığında Birim 9'un Nasreddin Hoca'nın kendisine kaşık verilmesi konusundaki gerçekleşmemiş beklentisini

yansıttığı görülmektedir. Yaşadığı hayal kırıklığına yönelik eleştirel tutumunu aktarmak için de bu yansıtma sözceyi kullanarak kendisini yaşanmakta olan durumdan uzaklaştırmakta, yaşanan durumu onaylamadığını örtük olarak ifade etmektedir. Bu nedenle Birim 9'un tersinleme anlamı taşımak için gerekli koşullara sahip olduğu söylenebilir.

Ruiz de Mendoza ve Masegosa'nın Bilişsel Dilsel Tersinleme Kuramı'na göre ise bu birimdeki tersinleme oluşum sürecini açıklamak için Şekil 19'dan yararlanılabilir.

Şekil 19: Tersinleme Oluşturma Süreci (Fıkra 7 | Birim 9)

Şekil 19'da açıklandığı üzere buradaki yansıtma işleminin kaynağı Nasreddin Hoca'nın kendisine kaşık verilmesi beklentisidir. Buradan yapılan yansıtma işlemi ile birim 9 elde edilmektedir. Birim 9'un kullanılabileceği senaryo ise düzdeğişmeceli genişleme ile elde edilen ve Nasreddin Hoca'ya kaşık verilen senaryodur. Ancak gerçekte yani yaşanan senaryoda ise Nasreddin Hoca'ya kaşık verilmemiştir. Bu durumda ise Nasreddin Hoca'nın beklentisi gerçekleşmemiştir ve yaşanan duruma yönelik tutumunun olumsuz ve onaylayıcılıktan uzak olması gerekmektedir. Senaryolar ve tutumlar arası karşıtlık da tersinleme anlamının oluşmasına katkı

sağlamaktadır. Ayrıca bu örnekte de yine öykünme görülmektedir. Nasreddin Hoca kendisine kaşık verilmiş gibi davranmaktadır ve kaşığın yendiğine inanan bir kişi gibi konuşmaktadır. Bu nedenle tersinleme oluşum sürecine bilişsel işlemlerin yanı sıra öykünme de katkı sağlamaktadır.

4.2.8 Fıkra 8: Farzdır – 762

Nasreddin Hoca'nın evine bir gün aç gözlü üç yobaz misafir olmuşlardı. Hoca ne getirirse yiyorlar ve sonunda da sahanı ekmekle sıyırıp: “Bu sünnettir” diyorlarmış. Yobazlardan biri, bir aralık Hoca'ya sormuş: “Hocam! Mahdumunuzun adı nedir?” Hoca hiç düşünmeden cevap vermiş: “Farz'dır.” Aç gözlü yobaz karşılık vermiş: “Hiç böyle isim duymamıştım.” Bunun üzerine Nasreddin Hoca: “Ya, sünnet'tir diyeyim de onu da yiyebilirsiniz değil mi?” demiş.

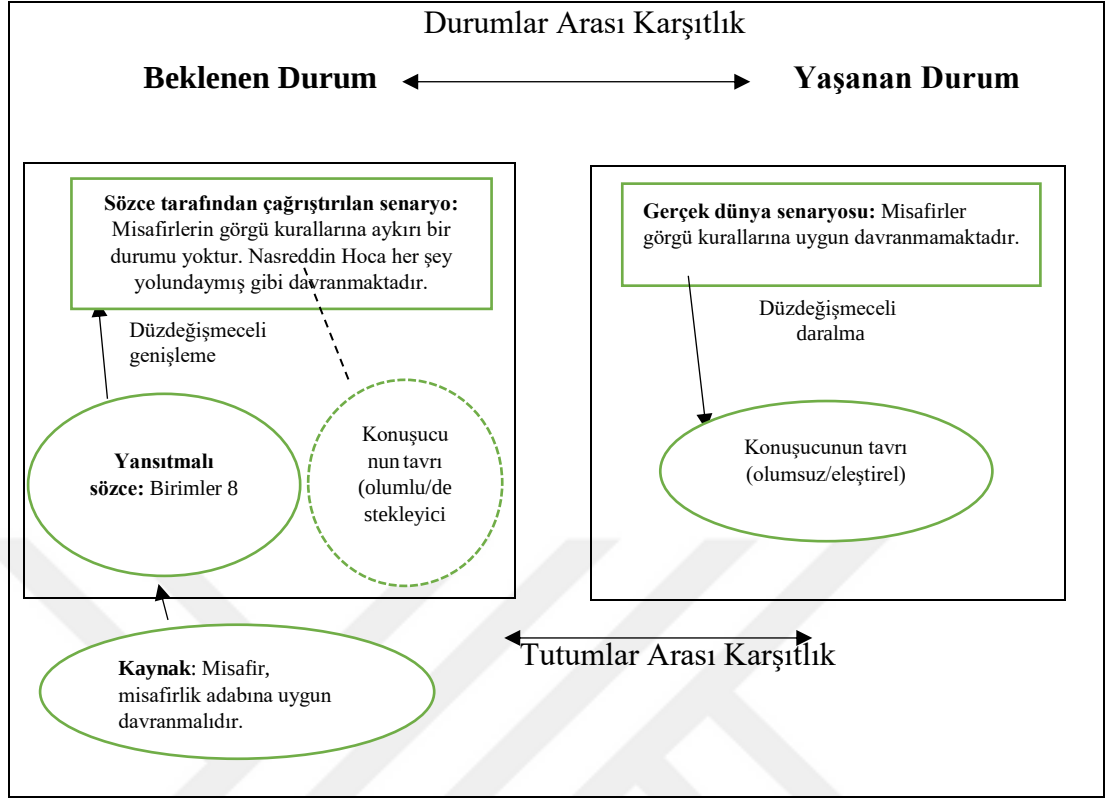
Çözümleme birimlerine ayrıldığında bu fıkradaki 8 numaralı birimin tersinlemeli olduğu belirlenmiştir.

[8] Farz'dır.

Eve misafir gelen kişilerden misafirlğe yönelik görgü kurallarına uymalarını bekleyen Nasreddin Hoca'nın bu beklentisi gerçekleşmemektedir. Misafirler her şeyi tüketmekte ve sünnet gereği tabakları da iyice sıyırmak zorunda olduklarını belirtmektedir. Nasreddin Hoca'nın oğlunun adı sorulduğunda verdiği yanıt olan Birim 8, misafirlerin “Bu sünnettir” açıklamasını ve Nasreddin Hoca'nın misafirlerden beklentisini yansıtmaktadır. Ayrıca bu ifade aracılığı ile Nasreddin Hoca yaşanmakta olan durumu onaylamadığını aktardığı için bu birimin Yansıtma Yorumlama Kuramının gerekliliklerini taşıdığı görülmektedir.

Bu fıkradaki tersinleme oluşumunun Bilişsel Dilsel Tersinleme Kuramı'na göre aşamaları da aşağıdaki şekilde verilmektedir.

Şekil 20: Tersinleme Oluşturma Süreci (Fıkra 8 | Birim 8)

Bu fıkroda yansıtma işleminin kaynağı Nasreddin Hoca'nın misafirlerinden beklentisidir. Hoca'nın oğlunun adının Farz olduğunu söylemesi misafirlerin görgü kurallarına uygun davranmadığına yönelik bir anlam taşıyor gibi görünmektedir. Bu nedenle çağrıştırılan senaryoda misafirler ile ev sahibi arasında sıradan bir konuşma yaşanmaktadır. Ancak yaşanan senaryoda Nasreddin Hoca'nın beklentisi karşılanmamıştır ve misafirler görgü kurallarına uygun davranmamıştır. Bu nedenle bu senaryodan yola çıkılarak yapılan düzdeğişmeceli daralma sonucunda Nasreddin Hoca'nın olumsuz ve eleştirel tutumu ortaya çıkmaktadır. Çağrıştırılan senaryo ile yaşanan senaryo arasında ve tutumlar arasında ortaya çıkan karşıtlık da tersinleme oluşumunun bir diğer parçasını oluşturmaktadır.

4.2.9 Fıkra 9: İnsan Olsa Iskalamazdınız. – 828

Nasreddin Hoca, Emir Timur'la ava çıkar. Kendini çok iyi bir nişancı olarak kabul eden Timur bir geyiği kovalar, nişan alır, oku fırlatır ama isabet ettiremez. Hoca'nın yanında sıkıntıya düşer ve: "Şuna bak! Çok av görmüş uyanık bir geyikmiş. Benim okumdan kurtuldu", demiş. Bunun üzerine, Nasreddin Hoca, Timur'un zalimliğini

hatırlatmak fırsatını kaçırmaz, şöyle der: “Geyik de av mı? Eğer geyiğin yerinde yüz insan olsaydı ıskalamazdınız.”

Yukarıdaki fıkra Dilsel Tersinleme Yordamı’na göre incelendiğinde 13 ve 14 numaralı birimlerin tersinleme anlamı taşıdığı belirlenmiştir.

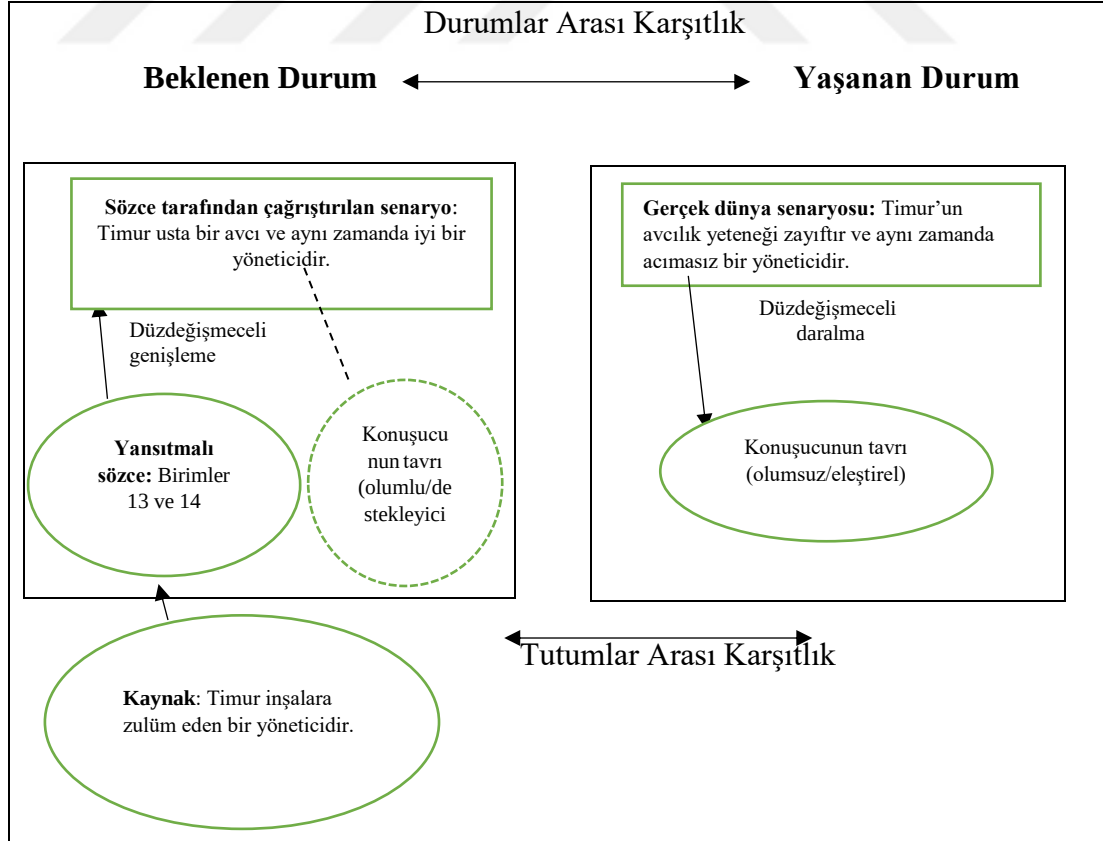
[13] Geyik de av mı?

[14] Eğer geyiğin yerinde yüz insan olsaydı ıskalamazdınız.

Bu fıkroda diğer fıkralardan ayrı olarak metinsel bağlam açık biçimde tersinlemeli bir ifade kullanılacağını önceden haber vermektedir. Birim 12’de geçen “zalimliğini hatırlatmak fırsatını kaçırmaz” ifadesi fıkranın devamında eleştirel bir ifadenin kullanılacağını işaretçisi olarak işlev görmektedir. Ancak yine de devamında yapılan eleştiri örtük bir biçimde, övgü görünümünde gerçekleştirilmektedir.

Yansıtımlı Yorumlama Kuramı çerçevesinde ele alındığında bu fıkradaki tersinlemeli ifadenin yansıtımlı hatırlatma işlevi gördüğü ve bir tutum aktardığı görülmektedir. Hatırlatılan durum Timur’un zalimliğidir ve Nasreddin Hoca bu zalimliğe yönelik eleştirel bir tutum içerisindedir. Bu nedenle tersinlemenin gerekli koşullarını karşılamaktadır.

Şekil 21: Tersinleme Oluşturma Süreci (Fıkra 9 | Birimler 13 ve 14)

Yukarıda verilen tersinleme oluşum sürecinde kaynak olarak Timur'un zalimlikleri işlev görmektedir. Bu kaynaktan yansıtma bilişsel işlemi ile elde edilen birim 13 ve 14 çağrıştırılan senaryonun oluşmasını sağlamaktadır. Bu senaryoya göre Timur'un avcılık hünerlerinde bir sorun yoktur ve Timur'un yöneticiliği de sorunsuzdur. Bu nedenle Nasreddin Hoca'nın tutumu Timur'u destekleyici ve onaylayıcı görünmektedir. Ancak yaşanan senaryoda Timur'un hem avcılık yeteneği ile ilgili sorunu vardır hem de kendisi acımasız bir yöneticidir. Bu senaryodan yola çıkarak yapılan düzdeğişmeceli daralma sonucunda da olumsuz ve destekleyici olmayan bir tutum ortaya çıkmaktadır. Karşılaştırma bilişsel işlemi ile bu iki senaryo ve tutum arasındaki uyumsuzluk belirgin hale getirilir ve bu sayede tersinlemeli anlamın aktarılması sağlanmaktadır.

4.2.10 Fıkra 10: Aldığın Fiyata – 835

Hırsızın biri çalmış olduğu kaftanı getirip Hoca'ya vermiş ve pazarda satmasını istemiş. Hoca da bunu pazarda dolaştırırken nasıl olduysa olmuş, çaldırıvermiş. Hoca dönüp adamın yanına gelmiş. Adam: “Hoca kaftanı kaçaya sattın?” diye sormuş. Hoca da: “Bugün pazarda alışveriş az olduğu için sermayesine, yani senin aldığın fiyata sattım”, demiş.

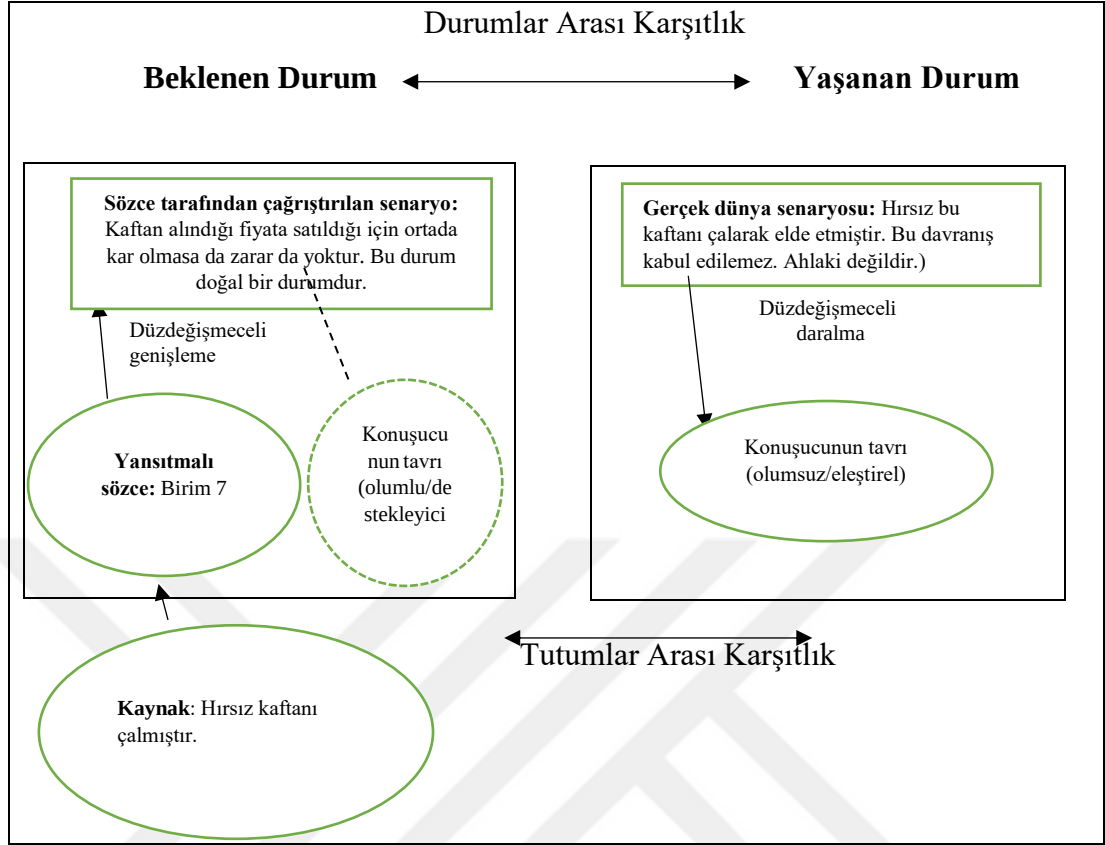
Bu fıkra da Dilsel Tersinleme Yordamı ile yapılan inceleme sonucu Birim 7'nin tersinlemeli olduğu belirlenmiştir.

[7] Bugün pazarda alışveriş az olduğu için sermayesine, yani senin aldığın fiyata sattım.

Bu tersinlemeli sözcede yansıtılan olgu, hırsızın bu kaftanı haksız biçimde elde etmesidir. Nasreddin Hoca “yani senin aldığın fiyata” diyerek kaftanın çalıntı olduğunu hırsıza hatırlatmaktadır. Aynı zamanda Nasreddin Hoca bu ifade ile örtük bir biçimde hırsızın davranışının uygun olmadığını anlatmaya çalışmaktadır. Yansıtımlı Yorumlama Kuramı çerçevesinden bakıldığında bu birimin yansıtma ve tutum aktarma koşullarını yerine getirdiği görülmektedir.

Bilişsel Dilsel Tersinleme Kuramı'na göre tersinleme oluşum süreci de Şekil 22'de aktarılmaktadır.

Şekil 22: Tersinleme Oluşturma Süreci (Fıkra 10 | Birim 7)

Bu tersinleme oluşum sürecinde kaynak olarak hırsızın kaftanı çalması bulunmaktadır. Bu kaynaktan elde edilen yansıtılmalı sözce tarafından çağrıştırılan senaryo yaşanan durumu doğalmış gibi aktarmaktadır. Hırsız kaftanı belirli bir bedel ödeyerek almış ve satış da aynı bedel üzerinden olduğu için en azından zarar edilmemiştir. Ancak gerçek dünya senaryosunda hırsız bu kaftanı çalmıştır ve bu nedenle ahlaki olmayan bir davranış sergilemiştir. Bu senaryonun sağladığı tutumun ise bu ahlaki olmayan davranışı eleştiren bir yapıda olması gerekmektedir. Karşıtlık işleminden yararlanarak bu iki senaryo ve tutumun uyumsuzluğu belirgin hale getirilmektedir ve tersinleme anlamı aktarılmaktadır. Aynı zamanda Nasreddin Hoca öykünme yaparak hırsızın bu kaftanı para karşılığı elde ettiğini sanan bir insan gibi davranmaktadır. Bu da fıkradaki tersinleme oluşum sürecinde öykünmenin de bilişsel işlemler ile birlikte kullanıldığını göstermektedir.

Bu çalışmanın birinci araştırma sorusu, yukarıda örnekleri verilmiş olan yordam ve çözümleme çalışmaları ile yanıtlanmıştır. Tersinlemenin oluşum sürecinde gerçekleşen aşamalar ve tersinlemenin belirlenmesinde kullanılan yordam, bu

fıkralarda geçen dilsel tersinleme örneklerinin bilişsel dilbilim çerçevesinden açıklanmasında yeterli araçları sağlayabilmektedir. Türkçe dilsel tersinleme örneklerinin de bu alanda geliştirilmiş olan kuramlar çerçevesinde çözümlenebildiği görülmektedir.

4.3 TERSİNLEMENİN DİLSEL İPUÇLARI

Tersinleme anlamının hangi süreçlerden geçerek oluşturulduğu ve nasıl çözümlenmesi gerektiğine dair örnekler bir önceki bölümde verilmektedir. Ancak tersinlemenin belirlenmesinde, tersinlemeyi gösteren dilsel ipuçlarından da yararlanılabileceği Burgers ve diğerleri (2013) tarafından savunulmaktadır. Bu dilsel ipuçları söz betileri olarak tanımlanabilecek olan eğretileme, mübalağa, hafifseme ve sözbilimsel sorular olarak gerçekleşebileceği gibi *kesit dil* (İng. register) değişimi, *alaycılık* (İng. cynicism) ya da mizah şeklinde de kendini gösterebilmektedir. İncelenen fıkraların bazılarında herhangi bir dilsel ipucuna rastlanmamış olsa da çoğu fikranın tersinleme anlamını desteklemek için bu dilsel ipuçlarından yararlandığı görülmüştür. Aşağıda, incelenen fıkralarda görülen dilsel ipuçlarından örnekler verilmiştir.

4.3.1 Sözbilimsel Soru Sorma

İncelenen fıkralarda en yaygın görülen dilsel ipuçlarından bir tanesi sözbilimsel sorulardır. Karşıdaki kişinin yanıt vermesinin beklenmediği bu tarz sorular tersinlemeli anlamın aktarıldığı birimler olarak işlev görmektedir.

4.3.1.1 Fıkra 1: Anasının Da Mı Çocuğu Yoktu? – 651

Bir gün komşu kadınlardan birisi Nasreddin Hoca'ya gelerek: “Ah efendi! Bizim gelinin bir türlü çocuğu olmuyor. Şuna bir nefes etseniz, deyince Hoca: “Acaba sizin gelinin anasının da çocuğu olmamış mı idi? Yani bu kısrılık ona sakın anasından kalmış olmasın?”, demiş.

Yukarıdaki fıkradaki 6 ve 7 numaralı birimler Dilsel Tersinleme Yordamına göre tersinlemeli kabul edilmektedir.

[6] Acaba sizin gelinin anasının da çocuğu olmamış mı idi?

[7] Yani bu kısırlık ona sakın anasından kalmış olmasın?

Ancak bu birimlerdeki tersinleme anlamının oluşmasına katkıda bulunan bir başka durum da bu birimlerin sözbilimsel soru olmalarıdır. Bu dilsel yapı sayesinde tersinleme anlamı daha belirgin hale gelmektedir. Çünkü okuyucu bu soruyu soran kişinin bir yanıt beklemediğini bilmektedir ve bu nedenle soru sormanın başka bir amacı olduğu anlaşılmaktadır.

4.3.1.2 Fıkra 2: Namaz Sonunda En Arkada Kalıyorum – 679

Nasreddin Hoca, bir zamanlar Doğu Anadolu'ya gitmiş ve orada, camide namaz kıldırıyormuş. Camiye gelenlerden bir aşiret reisi Hoca'yı bir kenara çekmiş ve: “Bana bak hoca! Ben üç yüz koyunu olan bir aşiret reisiyim. Sen kim oluyorsun da namazda benim önüme geçiyorsun?” diye sormuş. Hoca laf anlama bir adama çattığını anlayınca aşağıdan almış ve: “Aman ağam! Sen işin sonuna bak. Namaz biter bitmez yüzümü sana çevirip ben de en arkada kalmıyor muyum?” demiş. Aşiret reisi bu cevap üzerine sakinleşmiş ve Hoca'ya “Aferin Hoca, doğru söyledin” demiştir.

Bu fıkra da ise 9, 10 ve 11 tersinlemeli birimlerdir.

[9] Aman ağam!

[10] Sen işin sonuna bak.

[11] Namaz biter bitmez yüzümü sana çevirip ben de en arkada kalmıyor muyum?

11. birimde tersinleme anlamını destekleyen dilsel yapı yine sözbilimsel soru sormadır. Bu fıkra da tersinlemenin kurbanı olan aşiret reisi sorudaki tersinleme anlamını fark etmekten acizdir ancak okuyucu bu soru sayesinde tersinlemenin varlığını görebilmektedir. Bunun yanı sıra fıkradaki “laf anlamaz bir adama çattığını anlayınca aşağıdan almış” ifadesi de tersinleme anlamının belirginleşmesinde işlev gören bir başka dilsel ipucudur.

4.3.2 Eğretileme

Tersinleme anlamını destekleyen bir başka dilsel yapı da fıkralarda görülen eğretileme örnekleridir. Bu örneklerde Nasreddin Hoca, tersinlemenin kurbanı durumundaki kişiyi başka bir şeye benzetmektedir. Böylece tersinleme anlamını kuvvetlendirmektedir.

4.3.2.1 Fıkra 3: Siz Kardeş Kardeş Durun – 641

Nasreddin Hoca eşeğini önüne katmış bağa gidiyormuş. Yolda komşularından birine rastlamış. Adam, Hoca'ya: “İkiniz böyle nereye?” diye sorunca o, eşeğini göstererek: “Hele siz şununla kardeş kardeş durun, benim az işim var. Bitirip geleyim”, demiş.

Bu fıkradaki 6, 7 ve 8. birimler tersinleme içermektedir.

[6] Hele siz şununla kardeş kardeş durun

[7] benim az işim var

[8] bitirip geleyim

6. birimde Nasreddin Hoca, eşeği ile komşusunu kardeş kardeş durmaya çağırmaktadır. Bu nedenle eşeği ile komşusu arasında bir benzerlik ilişkisi kurduğu görülmektedir.

4.3.3 Abartma

Tersinleme anlamını destekleyen dilsel ipuçlarından bir başkası da abartmadır. Bir söz betisi olarak da tanımlanan bu dilsel ipucu, söylendiği bağlama göre çok aşırı bir anlam vermesi nedeniyle, tersinleme anlamının oluşumunda da oldukça fazla kullanılan bir araçtır. Aşağıdaki fıkra bu dilsel ipucunun tersinleme amaçlı kullanımını örneklendirmektedir.

4.3.3.1 Fıkra 4: Yüz Yıldır Evli – 715

Nasreddin Hoca bir gün karısından yakınırken, dinleyenlerden biri sormuş. “Kaç yıldır bu kadınla evlisin?” Hoca: “Yüz yıldır evliyim”, demiş. Adam şaşırılmış. “Aman hocam sen daha kırk yaşındasın nasıl olur?” Hoca gülmüş: “Olur, olur. Sen bize gel de günlerin, ayların, yılların nasıl geçtiğini gör”, demiş.

Bu fıkradaki 4. birim olan “Yüz yıldır evliyim” sözcüsü abartma içermektedir. Gerçek anlamı ile de kullanılamayacağı için bu sözce ile Nasreddin Hoca'nın aktarmak istediği başka bir anlam olduğu söylenebilir. Bu dilsel ipucu sayesinde Nasreddin Hoca tersinleme anlamını daha başarılı bir biçimde karşı tarafa iletmektedir.

4.3.4 Sözcük Düzeyindeki ve Biçimbilimsel Düzeydeki Belirticiler

Fıkralarda tersinlemenin varlığına işaret edebilecek bir başka dilsel ipucu da sözcükler ya da biçimbilimsel yapılar olabilir. Fıkra içerisindeki olay akışında okuru ya da dinleyiciyi tersinlemeli ifadeye hazırlamak için tersinlemeli ifadeden önce kullanılabilmesi gibi tersinlemeli sözcüklerin içinde de kullanılabilirler. İncelenen fıkralarda sürekli tekrar eden belirli bir sözcük ya da biçimbilimsel yapı örneği görülmemişse de “-mİş” geçmiş zaman eki bazı tersinlemeli sözcüklerde Nasreddin Hoca’nın cahil gibi görünmek için kullandığı bir dilsel yapı olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca tersinlemeli sözcüklerden hemen önce kullanılan “bu sözler üzerine dayanamamış”, “dayanamayıp”, “bakmış ki” ve “lafın altında kalmamak için” gibi ifadeler de anlatımın devamında tersinlemeye başvurulacağının bir belirtisi olarak kabul edilebilir. Aşağıdaki fıkralarda “mİş” ekinin kullanımına ve diğer muhtemel tersinleme belirticisi olabilecek sözcüklere birer örnek gösterilmektedir.

4.3.4.1 Fıkra 5: Ne Güzel Mera Olurmuş – 667

Nasreddin Hoca, Sivrihisar’dan Akşehir’e geldiği zaman, Akşehir Gölü’nü ilk kez görünce: “Burası davar otlatmak için güzel mera olurmuş. Ama ne yazık ki içine su doldurmuşlar”, demiştir.

Bu fıkradaki “olurmuş” ve “doldurmuşlar” yüklemelerinde kullanılan “mİş” eki geçmiş zamanı ifade etmek için kullanılıyor gibi görünse de asıl kullanılma nedeni Nasreddin Hoca’nın bir zihniyeti eleştirmek için sanki o biçimde düşünen insanlardan birisiymiş gibi davranmasıdır. Günümüzde bile hala bir sorun olan sulak alanların başka amaçlar için kurutulması Nasreddin Hoca’nın o zamanlarda da onaylamadığı bir eylemdir. Bu nedenle “-mİş” eki ile kurduğu sözce ile kendisini bu eylemi benimseyen kişilerden uzaklaştırmaktadır.

4.3.4.2 Fıkra 6: Bir Top Da Ben Attım – 683

Palavracının biri, Nasreddin Hoca’nın bulunduğu bir Mecliste: “Filanca savaşta, düşmanla şöyle vuruştuk, böyle kan döktük”, gibi uydurma hikayeler anlatmış. Adam bir ara işi azıtarak, o devirde henüz top yokken: “Ağızları içine on insan sığacak koca toplar gümbür gümbür ateş etmeye başladı”, diye bir yalana başlayınca, Hoca,

dayanamayıp seslice yellenmiş. Palavracı adam: “Bu da ne?” diye sorunca, yalan dinlemekten bayılma derecesine gelen Hoca: “Kusura bakma, aşka gelip bir top da ben attım!” demiş.

Bu fıkradaki “dayanamayıp” sözcüğü Nasreddin Hoca’nın yaşanan durumdan rahatsız olduğunu ve onaylamadığını göstermek üzere harekete geçeceğini işaret etmektedir. Bu gibi örneklerde okur ya da dinleyici fikranın devamında Nasreddin Hoca’nın tersinlemeli ifadeleri ile karşılaşmaktadır. Bu ifade ile aynı işlevde kullanılan bir başka sözcük öbeği de “lafın altında kalmamak için” öbeğidir. Aşağıdaki fıkrada bu ifade örneklendirilmektedir.

4.3.4.3 Fıkra 7: Burada Çalışan Hayvanlar Da Bu Kadar Büyük Mü? – 663

Nasreddin Hoca bir gün, Konya’da gezerken büyük bir konak görmüş. Binaya bakarken uşaklardan birisi yanına gelip, neye baktığını sormuş. Hoca da: “Burasının neresi olduğunu merak ettim de onun için bakıyorum”, demiş. Uşak, Hoca’yla alay etmek için: “Burası değirmendir” deyince, Hoca, lafın altında kalmamak için: “Acayip şey. Bu değirmende çalışan hayvanlar da bu kadar büyük müdürler?” demiştir.

Bu fıkradaki “lafın altında kalmamak için” ifadesi, aynı “dayanamayıp” örneğinde olduğu gibi Nasreddin Hoca’nın söyleyeceği sözün belirli bir tutum aktaracağını işaret etmektedir. Kendisi ile alay edilmek istendiğini anlayan Nasreddin Hoca, karşısındaki kişinin istediği role girmiş gibi görünerek aslında o kişi ile alay etmekte ya da karşısındaki kişinin sözlerini ve davranışlarını eleştirdiğini, onaylamadığını göstermektedir.

Fıkralarda görülen dilsel ipuçlarının en yaygın örnekleri yukarıda belirtilen sözbilimsel soru sorma, eğretileme ve abartmadır. Ancak bunların yanı sıra bazı sözcükler ve biçimbilimsel yapılar da tersinlemeli anlamın aktarılmasında görev alabilmektedir. Bu dilsel ipuçları ile ilgili gelecekte yapılacak olan daha ayrıntılı çalışmalar, diğer dilsel ipuçlarının nasıl kullanıldığına yönelik daha kapsamlı bir sonuç verebilir. Bu çalışmanın ikinci araştırma sorusunun yanıtı da bu biçimde örneklerle desteklenerek açıklanabilir.

SONUÇ

Tersinleme insanların iletişim kurarken, karşısındaki kişiye ya da kişilere düşündüklerini aktarırken sıklıkla kullandığı ve bu çalışmada gerçekleşmemiş bir beklenti, inanış, düşünce ya da toplumsal normu yansıtarak buna yönelik alaycı, eleştirel, mizahi ya da uzaklaştırıcı bir tutum aktarmak için gerçekleştirilen dil kullanımı diye tanımladığımız bir olgudur. Bazı durumlarda söyleneni daha yumuşak, daha az incitici yapan tersinleme kullanıldığı zaman eleştirinin düzeyini artırmaktadır. Düşünceleri doğrudan aktarmak yerine tersinleme gibi anlaşılma riski taşıyan bir araç ile aktarmak, başarılı olması durumunda elde edilen kazancı gölgeleyememektedir.

Tarih boyunca edebi bir sanat olarak kabul gören ve yazınsal alanda ve tiyatrodaki kendine yer edinen tersinleme daha sonraları psikoloji ve dilbilim gibi alanların da ilgisini çekmiştir. İnsanların tersinlemeyi ne amaçla kullandıkları ve tersinlemeli anlamın hangi süreçlerden geçerek oluştuğu bu alanlarda yapılan çalışmaların ilgi alanı olmuştur. Dilbilim alanı içinde tersinlemenin işlevini ve nasıl çalıştığını açıklamak için yapılan çalışmalar arasında Sperber ve Wilson (1981) ve Ruiz de Mendoza ve Masegosa (2014) tarafında geliştirilen kuramlar, ortak yönleri olmaları ve diğer kuramlara göre daha kapsayıcı olmaları nedeniyle tersinlemeyi bir bilişsel süreç olarak açıklamakta daha etkili çalışmalar olmuştur.

Türkçede yapılan çalışmalar daha çok tersinlemenin bir söz betisi olarak işlevine ya da tiyatrodaki kullanım amaçlarına yöneliktir. Tersinlemeyi dilbilim çatısı altında bilişsel açıdan inceleyen çalışma bulunmaması nedeniyle bu alanda doldurulması gereken bir boşluk bulunmaktadır. Bu çalışmanın amaçlarından birisi de bu alanda bir ilk olarak daha sonraki çalışmalara bir başlangıç noktası sağlamaktır.

Bu alanda yapılan ilk çalışma olmasının yanı sıra bu çalışmanın bir diğer önemi de tersinlemeyi dilbilimsel açıdan incelemek için veri tabanı olarak Nasreddin Hoca fıkralarını seçmesidir. Türk kültüründe oldukça önemli bir yeri olan Nasreddin Hoca mizah, eleştiri, alay, eğiticilik gibi farklı özellikleri içerisinde barındıran fıkralarıyla bazen toplumsal olaylara bazen de bireysel durumlara yönelik belirli bir tutumu aktarmak için tersinlemeyi kullanmaktadır. Fıkralarda geçen tersinleme örneklerinin belirlenerek bilişsel dilbilim kuramları çerçevesinde incelenmesi bu fıkralara yönelik daha önce yapılmamış açıklamaların yapılmasını sağlamaktadır. Fıkralarda bulunan

tersinlemeli ifadelerin bu kuramlara uygun olarak çözümlenebilmesi hem kuramların geçerliğini ve Türk toplumunun bilişsel yapısına uygulanabilirliğini göstermiştir hem de fıkralardaki tersinlemelerin ne amaçla ve nasıl yapıldığının açıklanabilmesinde katkıda bulunmuştur. Çalışmanın bir başka katkısı da tersinlemeli anlamın belirgin olmasına yardım eden dilsel ipuçlarının neler olabileceğine yönelik bir fikir sağlaması olmuştur.

Çalışmada Dilsel Tersinleme Yordamı ile çözümlenen 302 fıkradaki 3639 birimden 148 tanesinde tersinlemeli anlam olduğu görülmüştür. Tersinlemeli anlam taşıdığı belirlenen birimler hem Yansıtma Yorumlama Kuram'ı hem de Bilişsel Dilsel Tersinleme Kuram'ı bakış açısı ile ele alınmış ve tersinlemeli anlamın oluşma aşamaları bu birimler üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır.

Tersinleme özelliği taşıyan birimlerin Yansıtma Yorumlama Kuramı'na uygun biçimde daha önceki bir sözceyi, bir düşünceyi, inanışı, beklentiyi ya da toplumsal kuralı yansıttığı görülmüştür. Bu nedenle yansıtmanın, tersinlemeli anlam için mutlak koşullardan birisi olduğunu söylenebilir.

Bilişsel Dilsel Tersinleme Kuram'ı bakış açısından ise, yansıtmanın yaşanması beklenen senaryonun çağrıştırılması için kullanılan bir bilişsel işlem olduğunu göstermesi bu çalışmanın en önemli bulgularından birisidir. Ayrıca yansıtma işleminin yanı sıra, yaşanması beklenen senaryo ile yaşanmış olan senaryo arasındaki karşıtlık ve bu senaryolarla bağlantılı olarak gerçekleştirilen genişleme ve daralma işlemleri de bu tersinlemeli anlam taşıyan birimlerin çözümlenmesinden işlev görmüştür. Bu nedenle tersinlemeli anlamın yansıtma, genişleme, daralma ve karşılaştırma işlemleri kullanılarak oluşturulduğu söylenebilir.

Yukarıda sözü edilen kuramlara uygun olmasının yanı sıra, fıkralarda görülen tersinlemeli ifadeler Burgers ve diğerleri (2013) tarafından da tersinleme belirticileri olarak kabul edilen sözbilimsel soru sorma, abartma, eğretileme ve sözcük ve biçimbilimsel düzeydeki tersinleme belirticilerinin örneklerini taşımaktadır.

Bu çalışma bilişsel dilbilim alanında şimdiye kadar yapılmış çalışmalar ile Türkçede bu alanda çalışma yapmak isteyen kişiler için bir köprü ve bir başlangıç noktası olması nedeniyle de bir ilk olarak kabul edilebilir. Türkçede tersinlemeyi bilişsel açıdan incelemek isteyen araştırmacılar şu tür sorulara yanıtlar arayabilir.

- Türkçe’de günlük konuşmalarda geçen tersinleme örnekleri bilişsel açıdan nasıl algılanmakta ve işlenmektedir?
- Türkçe tersinleme algılanmasında gerçek anlam ve tersinlemeli anlam arasındaki bağlantı nedir?
- Tersinlemenin algılanmasında yardımcı olan “tersinleme belirticileri” Türkçede ne sıklıkla kullanılmaktadır?

Yukarıdaki sorular ve daha pek çok soru Türkçedeki tersinleme örneklerini bilişsel dilbilim açısından incelemek isteyen araştırmacıların yanıtlanması için beklemektedir.

KAYNAKÇA

Aristoteles. (1999). *Nikomakhos'a Etik*. Çev. W. D. Ross. Kitchener: Batoche Books.

Austin, J. L. (1962). *How to Do Things With Words*. Londra: Oxford University Press.

Britannica Ansiklopedisi. (2016). <https://www.britannica.com/art/irony>. (20 Mayıs 2016).

Brown, P. ve Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Use*. Cambridge: Cambridge University Press.

Burgers, C., Mulken, M. V. ve Schellens, P. J. (2011). Finding Irony: An Introduction of the Verbal Irony Procedure (VIP). *Metaphor and Symbol*. 26(3): 186-205.

Burgers, C., Mulken, M. V. ve Schellens, P. J. (2013). The Use of Co-Textual Irony Markers in Written Discourse. *HUMOR International Journal of Humor Research*. 26(1): 45-68

Canter, H. V. (1936). Irony in the Orations of Cicero. *The American Journal of Philology*. 57(4): 457-464.

Cebeci, O. (2017). *Komik Edebi Türler Parodi, Satir ve İroni*. İstanbul: İthaki Yayınları.

Clark, H. ve Gerrig, R. (1984). On the Pretense Theory of Irony. *Journal of Experimental Psychology: General*. 113(1): 121-126.

Colston, H. L. (2000). On Necessary Conditions for Verbal Irony Comprehension. *Pragmatics and Cognition*. 8(2): 277-324.

Coşkun, B. (2013). Adalet Ağaoğlu'nun Hikayelerinde Bir Eleştiri Vasıtası Olarak İroni. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. (49): 145-170.

Dews, S., Kaplan, J. ve Winner, E. (1995). Why Not Say It Directly? The Social Functions of Irony. *Discourse Processes*. 19(3): 347-367.

Duman, M. (2008). *Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası*. İstanbul: Heyamola Yayınları.

Editors of Encyclopaedia Britannica. (17 Ocak 2016). *Encyclopædia Britannica*. <https://www.britannica.com/art/dramatic-irony>.

Gibbs, R. W. (1986)]. On the Psycholinguistics of Sarcasm. *Journal of Experimental Psychology: General*. 115(1): 3–15.

Gibbs, R., O'Brien, J. ve Doolittle, S. (1995). Inferring Meanings That Are Not Intended: Speakers' Intentions and Irony Comprehension. *Discourse Processes*. 20(2): 187-203.

Giora, R. ve Fein, O. (1999). Irony: Context and Salience. *Metaphor and Symbol*. 14(4): 241–257.

Grice, H. (1975). Logic and Conversation. *Syntax and Semantics, Volume 3: Speech Acts*. Ed. P. Cole, & J. Morgan. Academic Press. 41-58

Grice, H. (1978). Further Notes on Logic and Conversation. *Syntax and Semantics*. Ed. P. Cole. New York: Academic Press. 113- 128

Güçbilmez, B. (2005). *Sophokles'ten Stoppard'a İroni ve Dram Sanatı*. Ankara: Deniz Kitabevi.

Hritzu, J. N. (1944). Dramatic Irony in Goethe's "Iphigenie auf Tauris". *Monatshefte für Deutschen Unterricht*. 36(5): 217-223.

İslam Ansiklopedisi. (2016). <https://www.islamansiklopedisi.info/>.(20 Mayıs 2016).

İslam Ansiklopedisi'nden aktaran (1994: 447) Karadikme, A. (2006). *İroni Kavramı ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Eserlerinde İroni*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

John Schwoebel, S. D. (2000). Obligatory Processing of the Literal Meaning of Ironic Utterances: Further Evidence. *Metaphor and Symbol*. 15(1-2): 47-61.

Karçığa, S. (2009). *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Eserlerinde İroni*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kumon-Nakamura, S., Glucksberg, S. ve Brown, M. (1995)]. How About Another Piece of Pie: The Allusional Pretense. *Journal of Experimental Psychology: General*. 124(1): 3-21.

Lucariello, J. (1994). Situational irony: A concept of events gone awry. *Journal of Experimental Psychology: General*. 123(2): 129-145.

Pehlivan, M. (2009). *Ömer Seyfettin'den Oğuz Atay'a Türk Öykücülüğünde İroni*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Platon. (1999). *Devlet*. Çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Oxford Çevrimiçi Sözlüğü. (2016) <https://en.oxforddictionaries.com/definition/irony>. (20 Mayıs 2016).

Ruiz de Mendoza, F. J. ve Masegosa, A. G. (2014). *Cognitive Modeling*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Ruiz de Mendoza, Francisco ve Mairal, Ricardo. (2009). *Levels of Description and Constraining Factors in Meaning Construction: An Introduction to the Lexical Constructional Model*. 10.1515/FLIN.2008.355.

Sarioğlu, G. (2013). *Bakî, Nefî ve Nedîm Divanlarında İroni*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Schwoebel, J., Dews, S., Winner, E. ve Srinivas, K. (2000). Obligatory Processing of Literal Meaning of Ironic Utterances: Further Evidence. *Metaphor and Symbol*. 15(1-2): 47–61.

Searle, J. (1979). *Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press.

Searle, J. R. (1969). *Speech Acts*. New York: Cambridge University Press.

Sophokles. (2012). *Kral Oidipus*. Çev. Bedrettin Tuncel. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Swift, J. (1729). *A Modest Proposal and Other Satirical Works*. Dover Publications Inc.

ŞikayetVar. (6 Mart 2014). <https://www.sikayetvar.com/media-markt/media-marktin-kaplumbaga-kadar-hizli-gonderimi>. (23 Ekim 2017)

TDK (2016). http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts. (20 Mayıs 2016).

Vlastos, G. (1987). Socratic Irony. *The Classical Quarterly*. 37(1): 79-96.

Wilson, D. ve Sperber, D. (1981). Use-Mention Distinction. *Radical Pragmatics*. Ed. P. Cole. Kaliforniya: Academic Press. 295-318

Wilson, D. ve Sperber, D. (1992). On Verbal Irony. *Lingua*. 87(1-2): 53-76.

Wilson, D. ve Sperber, D. (2012). *Meaning and Relevance*. Cambridge: Cambridge University Press.

EK 1: SÖZLÜKÇE

-A-

açıklama: paraphrase

aktarma: reporting

alanlararası düzdeğişme zinciri: cross-domain metonymic chain

alaycılık: cynicism

Anıştırmalı Öykünme: Allusional Pretense

-B-

bağdaşıklık: coherence

bağlaşıklık: cohesion

belirginlik: salience

benzetme: simile

bilişsel sunuluşlar: mental representations

birleştirme: integration

-Ç-

çekimli eylem: tensed/finite verb

çıkartım: elicitation

çift geçişli: ditransitive

-D-

daralma işlemi: operation of reduction

değerlendirici: evaluative

değerlendirme ölçeği: the scale of evaluation

değinme: mention

Değinme Kuramı: Mention Theory

değişmeceli anlam: figurative meaning

Dereceli Belirginlik Varsayımı: Graded Salience Hypothesis

dilsel tersinleme: verbal irony

Dilsel Tersinleme Yordamı: Verbal Irony Procedure

Doğrudan Erişim Kuramı: Direct Access Theory

doyumlama: saturation

düzdeğişmeceli genişleme işlemi: operation of metonymic expansion

-E-

eyleyici güç: illocutionary force

-G-

geçişli: transitive

geçişsiz: intransitive

genişleme: expansion

gerçek anlam: literal meaning

Gerçekleşme Kuralları: Felicity Conditions

görüntüsellik: iconicity

güçlendirme: strengthening

gülünçleme: parody

-H-

hedef alan: target domain

-İ-

içerik işlemleri: content operations

-K-

kapsayıcı alan: matrix domain

karşıolgusallar: counterfactuals

karşılaştırma: comparison

Katma Varsayımı: Tinge Hypothesis

kaynak alan: source domain

kesit dil: register

konuşma sezdirimi: conversational implicature

kullanma: use

kuralcı eğilim: normative bias

-O-

okuma-zaman: reading-time

olumlu alan: positive domain

olumsuz alan: negative domain

-Ö-

Ölçünlü Edimbilimsel Model: Standard Pragmatic Model

önermesel: propositional

önceleme: cueing

öykünme: pretense

özgüleme: parameterization

-S-

seçme: selection

sonuçsal: resultative

sonuçsal hareket: caused motion

soyutlama: abstraction

söz betisi: figure of speech

söz eylem: speech act

sözbilimsel: rhetorical

Sözcüksel Yapılandırma Model: Lexical Constructional Model

sözlükçe: lexicon

-T-

tanımlayıcı: descriptive

tasarlanmış anlam: intended meaning

tersinleme: irony

tersinleme belirticileri: irony markers

tersinlemeli eleştiri: ironic criticism

tersinlemeli hafifseme: understatement

tersinlemeli ses ezgisi: ironical tone of voice

tersinlemeli tutum: ironical attitude

-Ü-

üç aşamalı varsayım: three-stage hypothesis

ünlem ifadeleri: exclamations

üye yapısı: argument-structure

-Y-

yansıtma: echoing

yansıtma yorumlama: echoing interpretation

yapısal işlemler: formal operations

yapısal şablonlar: constructional templates

yer değiştirme: substitution

yergi: satire

yetkilendirme: licensing

yumuşatma: mitigation

yüz: face